

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TARIM DESTEKLEME
POLİTİKALARI VE ÇAY SEKTÖRÜ**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET BAŞER

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TARIM DESTEKLEME
POLİTİKALARI VE ÇAY SEKTÖRÜ**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET BAŞER

Danışman: Prof. Dr. GÜLFETTİN ÇELİK

İstanbul, 2006

ÖZET

Tarih boyunca Devletler sektörel politikalarını oluştururken tarıma özel önem vermişlerdir. 20. yüzyılın başında savaşların da etkisiyle Dünya'da ve Türkiye'de tarım ürünleri hükümetler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Ancak son yıllarda Türkiye'de tarıma verilen önem azalmış, tarım desteklerinin içeriği değişmeye başlamıştır. Bu çalışmada tarım desteklemeleri kapsamında Çay sektörü irdelenmeye çalışılmıştır. Türkiye'de Doğu Karadeniz bölgesi'nde dar bir alanda yetişme olanağı bulunan çay bitkisinin ülke ekonomisine katkısı fazla olmamakla beraber yaşamımızın her alanında temel içecek maddesi olan çay önem arz etmektedir. Ayrıca çayın yetiştiği bölgede farklı tarım ürünü yetiştirme olanağının fazla olmaması bölge insanı için çayın ekonomik değerini artırmıştır. Bunun yanında çayın aradığı iklim şartlarından dolayı farklı bölgelerde yetişme olanağının olmayışı çay bölgesinin önemini artırmıştır. Bu anlamda çay hem yetiştiği bölgede alternatifsiz olduğu için hem de başka bir bölgede yetişme olanağı olmadığından tekel konumundadır. Bu bağlamda çayın bölge ekonomisi üzerindeki etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Çay sektörünün istihdam, ihracat ve ekonomiye sağladığı katkı değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The governments give special importance to agriculture while they manage the sector politics throughout the history. In the beginning of the 20th century, the agriculture is started to support by governments in turkey and in the world because of the effects of the wars. But in recent years the support that is given to agriculture is decreased and the content of the support has started to change. In that study, the tea sector is executed in the means of agricultural support. Although the tea plant is farmed in a narrow place in East Black Sea Region and it gives so little benefit to Turkey economy, it is basic drinking element of life and because of that it has importance. On the other hand, in the areas which tea plant is farmed, there is no possibility of farming other plants and by the way the tea has importance fort the people in that area. The tea plant requires special climate conditions, so the tea area gains another importance. So the tea plant has a monopoly; both for there is no another alternative plant choice in that area and tea needs that special climate. Because of that it is tried to study on the effects of tea on the region economy. The deployment of the tea and the benefits of tea on the economy and on the export are evaluated.

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde insanın temel ihtiyaç maddelerini karşılaması sebebiyle tarım her dönemde son derece önemli olmuştur. Devletler sektörel politikalarını oluştururken tarıma özel önem vermişlerdir. Özellikle 1. Dünya savaşından sonra Dünya’da ve Türkiye’de tarım ürünleri hükümetler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Ancak son yıllarda Türkiye’de tarıma verilen önem azalmış, tarım desteklerinin içeriği değişmeye başlamıştır. Bu çalışmada tarım desteklemeleri kapsamında Çay sektörü irdelenmeye çalışılmıştır. Türkiye’de Doğu Karadeniz bölgesi’nde dar bir alanda yetişme olanağı bulunan çay bitkisinin ülke ekonomisine katkısı fazla olmamakla beraber yaşantımızın her alanında temel içecek maddesi olan çay önem arz etmektedir. Ayrıca çayın yetiştiği bölgede farklı tarım ürünü yetiştirme olanağının fazla olmaması bölge insanı için çayın ekonomik değerini artırmıştır. Bunun yanında çayın aradığı iklim şartlarından dolayı farklı bölgelerde yetişme olanağının olmayışı çay bölgesinin önemini artırmıştır. Bu bağlamda çayın bölge ekonomisi üzerindeki etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri ve yönlendirmeleriyle katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK’e teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışma yapılırken yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşlarım Ali SIRIKLIGİL, Ömer AKGÜL, Taha ÖZDEMİR, M.Ali BOLAT ve Tenzile ERSOY’a şükranlarımı sunar, çalışmanın tüm ilgililere faydalı olmasını dilerim.

İstanbul, 2006

Ahmet BAŞER

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	4
1.1. Tarımda Üretim Süreci.....	5
1.2. Tarım Sektöründe Fiyatlama.....	5
1.3. Tarımda Devlet Müdahalesi.....	7
1.4. Taban Fiyatı Uygulaması.....	10
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIM DESTEKLEME POLİTİKALARI	13
2.1. Osmanlı Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi.....	13
2.2. Osmanlı Devletinin Tarım Politikaları.....	14
2.3. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları.....	15
2.4. Cumhuriyet Dönemi Tarım Politikaları.....	18
2.4.1. 1923-1960 Dönemi.....	20
2.4.2. 1960-1980 Dönemi.....	22
2.4.3. 1980-2005 Dönemi.....	23
2.4.4. AB Sürecinde Türkiye'nin Tarım Politikası.....	25
2.5. Tarım Sektöründe Türkiye'nin Yapısal Sorunları.....	27
3. ÇAY SEKTÖRÜ.....	29
3.1. Çay Üretiminin Tarihçesi.....	29
3.2. Çay Üretimi.....	40
3.2.1. Çay Bitkisinin Özellikleri.....	40
3.2.2. Çayın Bitkisel Özellikleri ve Çay Tarımı.....	41
3.2.3. Çay Bitkisinin Aradığı İklim ve Toprak Şartları.....	42
3.2.4. Üretim Tekniği.....	44

3.2.4.1. Budama.....	47
3.2.4.2. Gübreleme.....	50
3.2.4.3. Hasat.....	52
3.3. Çayın İşlenme Aşamaları.....	54
3.3.1. Soldurma.....	54
3.3.2. Kıvırma.....	55
3.3.3. Fermantasyon.....	55
3.3.4. Kurutma.....	56
3.3.5. Tasnif ve Ambalajlama.....	56
3.4. Çay Üretiminde İstihdam.....	57
3.5. Çay Üretiminin Türkiye ve Dünya Ekonomisindeki Yeri	60
3.5.1. Çay Sektörünün Bölgenin Ekonomik Yapısındaki Yeri.....	61
3.5.2. Dünya Çay Üretiminde Türkiye'nin payı.....	63
3.6. Çay Sektöründe Pazarlama ve Dağıtım	64
3.6.1. Yurt İçi Pazarlarında Pazarlama ve Dağıtım.....	64
3.6.2. Türkiye'nin Çay İhracatı.....	67
3.6.3. Türkiye'de Çay İthalatı ve Kayıt Dışı Ticaret.....	69
3.7. Çay Tüketimi.....	72
3.8. Çay Sektöründe Destekleme Politikaları.....	74
3.8.1. Kurumsal Çerçeve.....	75
3.8.1.1. Çaykur'un Kuruluşu ve Sektördeki Yeri.....	76
3.8.1.2. Çay Sektöründe Özel Teşebbüsün Devreye Girmesi.....	78
3.8.1.3. Çay Borsası.....	82
3.8.2. Çay Sektöründe Taban Fiyatı Uygulaması.....	84
3.9. Çay Sektöründeki Gelişmeler.....	88
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA.....	98

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Yıllar İtibariyle Üretici Sayıları.....	33
Tablo 2 : Türkiye’de Çaylık Alan, Çiftçi Sayısı ve Çay Üretimi.....	34
Tablo 3 : Çaylık Alan ve Üreticilerin İllere Göre Dağılımı.....	34
Tablo 4 : Çaykur İstihdam Durumu.....	59
Tablo 5 : Dünya Çay Üretiminde Önde Gelen Ülkeler.....	63
Tablo 6 : Yıllar İtibariyle Çay İhracatı.....	69
Tablo 7 : Türkiye Çay İthalatı.....	72
Tablo 8 : Çay Sektöründe Tüketim.....	73
Tablo 9 : Özel Sektör ve Çaykur Yaş Çay Alım Miktarları.....	81
Tablo10 : Yaş Çay Taban Fiyatları.....	85
Tablo11 : Yaş Çay Fiyatları ve Enflasyon.....	86

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇUKOBİRLİK	: Çukurova Pamuk, Yer Fıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Koop. Birliği
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
FİSKOBİRLİK	: Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kurumu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
RTB	: Rize Ticaret Borsası
RTSO	: Rize Ticaret ve Sanayi Odası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TEKEL	: Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş.
TMO	: Toprak Mahsülleri Ofisi
TSKB	: Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
TZDK	: Türkiye Zirai Donanım Kurumu

GİRİŞ

Çay bitkisinin yaklaşık 2 bin yıllık bir geçmişi olmakla birlikte, çay tüketim alışkanlığı 16. yüzyıldan itibaren dünyaya yayılmaya başlamıştır. Günümüzde 30'a yakın ülkede ekonomik anlamda çay üretimi yapılmaktadır. Türkiye'de çay ile ilgili çalışmaların yaklaşık 100 yıllık bir geçmişi vardır. Çayın iklim ve toprak isteklerine uygun şartlar, Türkiye'de sadece Doğu Karadeniz bölgesinde sınırlı bir alanda karşılığını bulmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinin iklim ve arazi yapısı dikkate alındığında, çay üretiminin bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı için ne derece önemli olduğu, belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu tezde, Çay üretiminin yapıldığı bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı da dikkate alınarak çayın üretimi, tüketimi, pazarlaması ve ülke ekonomisindeki yeri irdelenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de devlet tarafından izlenen tarım destekleme politikaları çerçevesinde çayın izlediği süreç ayrıca incelenmiştir. Bu amaçla çalışmamızda, tarımla ilgili Osmanlı Devleti'nin son yıllarından günümüze kadar tarım politikaları ve uygulamalar hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Çayın, tarım destekleme politikaları çerçevesinde değerlendirilen bir ürün olması sebebiyle; ekonomik ve politik reflekslerle yapılan tarım destekleri ve taban fiyatı uygulamalar çalışmaya dahil edilmiştir. Yıllar itibariyle Türkiye'de uygulanan tarım destekleme politikalarına baktığımızda; dünyadaki uygulamalar paralelinde politika değişikliğine gidilerek, desteklemede içeriğin farklılaştığı gözlemlenmektedir.

1980'li yıllara kadar çay üretim ve pazarlama sürecinin tekel şeklinde örgütlenmesi, daha sonra ise özel sektöre kapı açılarak KİT şeklindeki ÇAYKUR'un belli şartlar altında özel girişimci firmalarla birlikte faaliyet göstermesi, kurumsal yapı kapsamında incelenmiştir.

İlk iki bölümde tarım sektörü genel hatlarıyla ele alınarak Osmanlı ekonomisindeki tarımın yapısı irdelenmiş, Cumhuriyet dönemi de yıllar itibariyle belli dönemlere ayrılarak tarım politikaları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde çay üretiminin tarihçesi, çay bitkisinin menşei ve dünyadaki üretimin seyri incelenmiştir. Ayrıca çayın bitkisel özellikleri, çay bitkisinin yetişmesi için gerekli olan iklim ve toprak yapısı ile kuru çayın üretim tekniği de irdelenmiştir.

Ekonomi açısından asıl irdelenmesi gereken; çay sektörünün ülke ve bölge ekonomisindeki yeri ve önemidir. Bu amaçla yine üçüncü bölümde dünyadaki toplam çay üretiminde Türkiye'nin payı ve çayın ülke ekonomisine katkısı irdelenerek; özellikle mahsulün, yetiştiği bölgedeki sosyo ekonomik hayata nasıl bir katkı sağladığı vurgulanmıştır.

Çalışmamızda dış ticaret açısından çay sektörü ele alınarak yıllar itibariyle çayın ihracat seyri ve bunun ekonomiye katkısı ele alınmıştır. Tarım ürünlerini destekleme politikaları çerçevesinde uygulanan taban fiyatı doğrultusunda çay sektörünün durumu tezin son kısmını oluşturmaktadır.

Çay bitkisinin aradığı iklim ve toprak özelliklerinin niteliği gereği, Türkiye'de çay üretimi çok dar bir bölgede yapılabilmektedir. Ayrıca mahsulün toplanmasıyla işlenmesi arasındaki zaman aralığının çok kısa olması, gerekli işletmelerin aynı bölgede kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden çayın pazarlama aşamasına kadarki sürecin bölge içerisinde değerlendirilmesi, çay sektörünü Doğu Karadeniz bölgesi için son derece önemli bir sektör haline getirmiştir.

Doğu Karadeniz bölgesinde, yıllarca alternatif ürün anlamında çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu amaçla yapılan çalışmalarda narenciye ve kivi üretimine ağırlık verilmiştir. Ancak bölgenin özel şartlarında ekonomik anlamda çayın yerini doldurabilecek bir tarım ürünü yoktur.

Özellikle bölgenin coğrafi yapısı ve tarıma pek uygun olmayan arazi şartları düşünüldüğünde, bölgeye has çay gibi bir ürünün ne denli önemli olduğu daha açık ortaya çıkacaktır. Zira Türkiye’de yetiştiği bölgenin şartlarıyla bu denli özdeşleşmiş ve farklı bölgelerde yetişme olanağı olmayan başka bir ürün yoktur. Bunun için bu tezde çay sektörünün, bölgenin ekonomik ve sosyal şartları gözönünde bulundurularak incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada olabildiğince yayınlanmış basılı eserlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak bazı konularda yeterli bilgiye ulaşabilmek amacıyla www.caykur.gov.tr ve www.biriz.biz/cay gibi çay sektörü alanında tanınmış internet sitelerinden faydalanılmıştır.

1.TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Tarımda Üretim Süreci

Tarım sektörü diğer sektörlerden oldukça farklı özellikler taşımaktadır. Tarımda üretim mevsim şartlarına bağlı olduğu için üretim ancak yılın belli dönemlerinde yapılabilmektedir. Her ne kadar tarımda endüstrileşme olgusu olsa da bu, sektörel farklılığın ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermede yeterli olmamaktadır.

Tarım sektörünü diğer sektörlerden ayıran özelliklerin başında üretimin kontrol edilemeyen doğal koşulların etkisi altında olmasıdır. Tarımsal ürünler dışsal etkenlere bağlı olarak yıldan yıla büyük iniş çıkışlar gösterir. Ürünün kıt olduğu yıllarda işleme tesisleri tam kapasitenin altında çalışır. Aynı zamanda ürün kıt olduğu için girdi fiyatı da artmış olur. Böylece maliyetler yükselir. Teknolojik gelişmeler ne düzeyde olursa olsun tarımın doğa koşullarına karşı olan duyarlılığı bu sektöre karşı oluşturulacak olan politikaları özel kılmaktadır.

Ürün istikrarsızlığının üretim üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacıyla firmalar değişik bölgelerden ürün satın alabilirler. Ürünün doğal şartlardan etkilenmesi her bölgede farklılık gösterebilir.

Arz talep dengesinin kurulması tarım sektörünün bir diğer sorunudur. Üretim aşamasının uzun zaman alması piyasada oluşan talep baskılarının karşılanmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple tarımsal ürünlerin arzının esnekliği kısa dönemde çok düşüktür.

Tarım sektörünün diğer bir özelliği de üretimin iki farklı amaca yönelik olarak yapılmasıdır. Tarımsal ürünler pazar için üretilmelerinin yanında iç tüketime yönelikte üretilmektedir. Piyasa için önemli olan pazara yönelik yapılan üretimdir. Tarımsal üretimin içinde öz tüketimin yoğunluğuna göre tarımın ekonomi içerisindeki ağırlığının ölçülmesinde yanılma payı artmaktadır.

Tarım sektöründe sermaye yoğun teknolojinin uygulanması sanayi sektörüne oranla oldukça sınırlıdır. Tarımsal alanda yaşanan sorunlardan biri de tarımsal işletmelerin içinde buldukları piyasa koşulları ile ilgilidir. Piyasada çok sayıda olan tarım işletmeleri ürettikleri ürünleri tam rekabete yakın piyasalarda sattıkları halde üretim için kullandıkları girdileri genellikle oligopol veya monopol piyasalardan sağlamaktadırlar. Devletin olaya müdahil olmadığı durumlarda üreticiler hem alırken hem de satarken mağdur olmaktadır.

Tarımsal ürünlerin bir kısmı bekletilmesi oldukça güçtür. Meyve sebzelerin hemen tüketiciye ulaştırılması gerekir. Gecikme durumunda ürünün bozulması pazarlama maliyetlerini artıracaktır. Çoğu tarımsal ürün yılın belli dönemlerinde elde edilirken tüketim bütün yıl devam eder. Ürün bekletilebilir nitelikteyse stok yapılır. Çay ve şeker pancarı gibi bazı ürünler bekletilemez, hemen işlenmelidir. Bunun için bu ürünleri işleyen fabrikalar belirli bir dönem çalışır, diğer zamanlarda boş kalır. Bu durumda atıl kapasite maliyetleri yükseltir. Bu atıl kapasiteyi ortadan kaldırmak için farklı bölgelerde farklı zamanlarda yetişen üründen faydalanılabilir. Ancak çay ürünü için bu söz konusu değildir. Çünkü çay ülkemizde sadece bir bölgemizde yetişmektedir. Uzak bölgelerden işlenmek üzere ürün alınması da çayın özelliği gereği mümkün değildir. Zira çayın toplanmasıyla işlenmesi arasındaki zaman çok kısa tutulmalıdır.

Tarımsal ürünlerin çoğu için ulaştırma maliyetleri yüksektir. Ürünlerin çoğu nakledilirken ambalajlama, dondurucu araçlar gibi özel olanakları gerektirir.

1.2. Tarım Sektöründe Fiyatlama

Tarım sektöründe fiyatların oluşumu diğer sektörlerle göre farklılık arz etmektedir. Sanayi kesiminde marjinal maliyet marjinal hasılat eşitliği ile belirlenen fiyat ve üretim düzeyi, tarım kesimi için tam geçerli olmamakta, öz tüketime yönelik üretimi de göz önüne aldığımızda bu farklılık daha da artmaktadır.

Tarım ürünlerinin bir kısmı çabuk bozulduğu için stoklanması oldukça güçtür. Bu ürünlerin piyasa dönemi birkaç günden ibarettir. Taze meyve ve sebze, taze süt gibi ürünler hemen satılması gereken ürünlerdir. Üretim yapılırken genellikle pazarlamaya endeksli bir üretim yapılmadığından mevcut ürün serbest pazar koşullarında talebe göre şekillenecek olan fiyattan satılacak, satılmayan ürünler ziyan olacaktır. Türkiye’de ziyan oranı %20 civarındadır.¹

Tarımsal fiyatlar yıllık hava şartları ve buna bağlı olarak verimlilikteki değişikliklere göre yıldan yıla, devresel olarak düşer veya yükselir. Bu değişimler iç piyasada olduğu kadar dış piyasada da geçerlidir. Şiddetli fiyat değişikliği ve bu değişmelerin öngörülemez olması, tarım üreticisini, belirsizlik içerisinde bırakır.

Tarım ürünlerinde fiyatların oluşmasını etkileyen unsurlardan biride konjonktürel dalgalanmalara karşı olan aşırı duyarlılıktır. Konjonktürün yükselme dönemlerinde tarımsal ürün fiyatları daha erken ve şiddetle yükselmekte, alçalma dönemlerinde ise erken düşmektedir. Özellikle konjonktürün alçalma safhası tarımsal ürün üreticilerinin olumsuz yönde en fazla etkilendikleri dönemdir.²

Fiyatlar, piyasa ekonomisinde, üreticinin arzıyla tüketicinin talebini karşılaştırarak üretim faktörlerini çeşitli üretim kesimleri arasında bölmek gibi çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Fiyat mekanizmasının bu işlevi tarım sektörü için de oldukça önemlidir.

Tarımda yaşanan fiyat hareketlerinin temel sebebi, tarımsal üretimin talepteki değişmelere endüstriyel üretim kadar çabuk uyum sağlayamayışıdır. Talebin düşmesi halinde sanayi kesiminde üretici firma işgücünü azaltmak suretiyle üretimi kısar. Buna karşın genellikle işçi işveren pozisyonunda olmayan çiftçiler ise kendi işlerine son veremeyecekleri için üretime devam eder ve düşük fiyatlarla karşı karşıya kalırlar.

---

¹ Gülten Kazgan, Tarım ve Gelişme, 1.Basım, İst.Bilgi Üniv. Yay, İstanbul, 2003, s.216

² Ergun Kip. Tarımsal Ürünlerde Destekleme Fiyat Politikası. Türkiye Z.E.Der. yay.Ankara 1975, s.32

Diğer taraftan tarımsal üretimin ancak yılın belli bir döneminde yapılabilmesi yılın diğer dönemlerinde oluşabilecek talebe göre üretim ayarlamasını olanaksız kılmaktadır.

Üretimin kontrol edilmesinin güçlüğü yanında tarımsal üretici genellikle tam rekabet piyasası ile karşı karşıyadır. Çiftçinin piyasaya arz ettiği ürünlerin karşılık bulacağı fiyatlar, diğer üreticilerin faaliyetlerine, tüketici gelirlerine ve isteklerine bağlı olarak değişecektir.

Saydığımız bu faktörler her ne kadar bütün sektörler için geçerli olsa da tarım dışı sektörlerdeki monopol, monopollü rekabet ve oligopolcü firmalar, talepteki değişmelere karşı arz miktarını değiştirmek suretiyle karşılıklı bulunarak fiyatları bir dereceye kadar kontrol altına tutabilirler.

1.3. Tarımda Devlet Müdahalesi

Tarımda, özellikle kısa dönemlerde, serbest rekabete dayanan fiyat sistemi kendinden beklenen görevi yerine getiremediği, çiftçilerin arz miktarını talebe uydurmakta güçlük çektikleri ve tarımsal üretimin kendine has özelliklerinden dolayı çiftçilere diğer sektörlerde elde edilen kazançlara uygun bir gelir temini ve fiyatlardaki büyük dalgalanmaları önleyerek çiftçiyi zor duruma düşürmemek için devlet tarımsal üretime ve fiyatlara müdahale etmektedir.

Devlet, aynı zamanda bir takım sosyal nedenlerle tarım sektörüne müdahale ihtiyacı hissetmektedir. Tabii servetlerin korunması, sosyal adaletin tesisi, nüfus artışında tarım sektörünün önemi ve diğer sektörler için alınan tedbirlerden tarım sektörünün zarar görmemesi gibi düşünceler bunların başında gelir.³

Türkiye’de tarım desteklemeleri şu şekillerde yapılmaktadır;

---

³ İbrahim Aksöz, Tarımsal Fiyat Politikası, Atatürk Üniv. Yay, Beylan matb. Ankara, 1973, s.28

- Fiyat yoluyla yapılan destekler ve yatırım teşvikleri,
- Ucuz ve yeterli girdi temini yoluyla yapılan destekler,
- Üretimin belirli kademelerinde yapılan avans ödemeleri şeklinde destekler,
- İhracatta teşvik, ithalatta koruma,
- Tarımsal kredi faizinin düşük tutulması,
- Toprak, mera, hayvan ıslahı çalışmaları, süt teşvik primi, pamuk primi,
- Doğal afet ödemeleri, sulama yatırımları,
- Kooperatiflerin örgütlenmesi ve diğer kamu yatırım harcamaları.⁴

1929 Dünya Ekonomik bunalımından sonra tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de tarım fiyatlarını destekleme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1932 yılında buğday fiyatlarını desteklemekle başlayan bu politika yıllar itibariyle geniş bir ürün yelpazesini kapsayarak 1975 yılında ondokuz tarım ürünü destekleme kapsamına alınmıştır.

Dönemler itibariyle desteklenmeyen ürünlerin fiyatları aşırı artarken, desteklenen tarım ürünlerindeki fiyat artışları daha dengeli olmuştur. Ancak desteklemedeki amaç ürünler arası fiyat farklılaşması yaratmaktan çok ilgili ürünlerin üretici ve tüketici nezdinde tüketimini rahatlatmaya yönelik olmuştur.

Destekleme kapsamında bulunan ürünlerle ilgili kurumlar, belirlenen fiyatı tutturabilmek amacıyla ilgili ürünün stoklanması ve ihracat-ithalat dengesinin korunması gibi işlevleri görüyorlardı. Örneğin çay ürünü ile ilgili bu işlevi Çaykur görmekteydi.

Destekleme fiyatları belirlenirken ilgili kurumların çalışmaları önemli bir veri olmakla birlikte bu konuda yetkili organ genellikle Bakanlar Kurulu olmuştur. Destekleme fiyatlarını belirleme yetkisinin siyaset kurumunun elinde olması bu uygulamanın çoğu kez ekonomi politikası olmaktan çok siyasi bir politika haline

---

⁴ Abdullah Aysu, Tarladan Sofraya Tarım, Su yay, İstanbul, 2002, s.42

gelmesine sebep olmuştur. Bu sebeple seçim dönemlerinde destekleme fiyatları yüksek tutularak enflasyon artışına zemin hazırlanmıştır.

Türkiye’de tarım destekleme politikasını yürüten kuruluşlardan başlıcaları şunlardır; Çaykur (Çay), Fiskobirlik (Fındık), Tekel (Tütün, Anason), Çukobirlik (Pamuk), Gül Birlik (Gül), Koza Birliği (İpetböceği kozası), TMO (Buğday, Arpa, Yulaf, Cavdar, Mısır, Haşhaş), TZDK (Gübre, alet ve ekipman desteği) vb.⁵

Türkiye’de belirli dönemlerde bazı tarım ürünlerinin teşviki için sübvansiyon verilmesi en yaygın destekleme politikası olmuştur. Yine aynı şekilde tarımsal girdi fiyatlarına yapılan müdahaleler de önemli yer tutmaktadır. Vergi indirimleri ve enflasyonun altında verilen krediler de desteklemede izlenen yolların başında gelmektedir. Gübre, tarımsal ilaçlar, tohum ve makine bakımı, sulama, yem ve hayvan ıslah çalışmaları geçmiş yıllarda sübvansiyonla desteklenmiş başlıca tarımsal girdilerdir.⁶

1940 yılında çıkartılan 3788 Sayılı Çay Kanunu ile çay tarımı ve üretimi, Girdi ve Kredi sübvansiyonları ile önemli ölçüde desteklenmiş, ayrıca bahçe tesis edecekleri arazi vergisi bağışıklığı ve çay bahçesi ruhsatnamesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Bu Kanun yayınlanmasından sonra çay tarım alanları hızla genişlemeye başlamıştır. 1950-1960 yılları arasında tesis edilen çay bahçesi alanı 137.000 dekar üretici sayısı 63.500 kişiye, 1960-1965 yılları arasında ise çaylık alan 214.000 dekar üretici sayısı ise 100.000’e ulaşmıştır.⁷

---

⁵ Aysu, a.g.e. , s.47

⁶ Müge Akad, “1945-2000 yılları arasında Türkiye’de Tarım Ekonomisinin Gelişimi ve Uygulanan Politikaların Tarım Üzerine Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2005, s.67

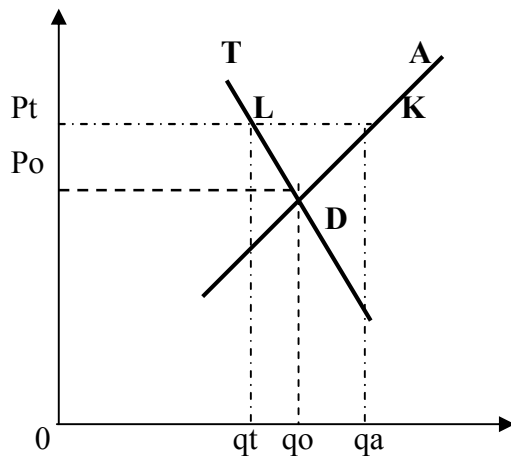
⁷ <http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?id=46>, 01.04.2006

1980'li yıllarda yüksek sübvansiyon alan tütün, fındık, çay gibi ürünlerin stoklanması ve zaman zaman imha edilmesi tarım sektöründe özellikle hayvancılık aleyhinde olumsuz bir tablo ortaya çıkarmıştır.⁸

Destekleme alımların da yaşanan bu olumsuz tablo, özellikle çay ürünü alanında yapılan özel sektörle ilgili çalışmalar ve ÇAYKUR'un piyasa şartlarına uygun çalışmaya yönelme çabalarıyla ortadan kalkmıştır. Tabii bunda çay üretiminin diğer ürünlere oranla çok daha dar bir alanda yetiştirilebilmesinin ve üretim hacminin genişleme olanağının fazla olmamasının etkisi büyüktür.

1.4. Taban Fiyatı Uygulaması

Devletin üreticileri korumak amacıyla ürün fiyatını normal piyasa fiyatının üstünde tutmasına ve bu fiyatı üreticiye garanti etmesine taban fiyatı politikası denir. Taban fiyatı uygulamasının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için devletin yada ilgili kamu kuruluşunun piyasaya doğrudan alıcı olarak girmesi gerekir.

⁸ Kazgan, a.g.e., s.381-385

Taban fiyatı uygulamasını yukarıdaki şekil yardımıyla açıklayalım. Fiyatlara herhangi bir müdahale yapılmadığı zaman denge fiyatı arz ve talep eğrilerinin kesiştiği D noktasında oluşmaktadır. Devlet üreticiyi korumak amacıyla ürün fiyatını Pt olarak belirlediği zaman mevcut arz talep dengesi bozulacaktır. Belirlenen fiyat düzeyinde tüketiciler qt kadar ürün talep ederken arz ise qa düzeyinde olacaktır. Bu dengesizliğin giderilmesi amacıyla devlet qt qa kadar malı piyasadan satın alarak karşılığında qt L K qa dikdörtgeninin alanı kadar bir parayı üreticilere ödeyecektir.

Taban fiyatı uygulaması sonucu tüketiciler daha ucuz bir fiyata alabilecekleri bir ürünü yüksek fiyattan satın almak zorunda kalmaktadır. Aynı zamanda üretici açısından rekabeti gerektiren koşulları ortadan kaldırması nedeniyle kaliteli ürün üretilmesine yönelik çalışmaları da engellemektedir. Ürünü piyasa değerinin üzerinde satan çiftçi kaliteyi artırıcı veya maliyetleri düşürücü üretime yönelik bir çalışmaya fazla önem vermeyecektir. Bu ve benzeri durumlar sebebiyle son yıllarda bir çok ülkede prim sistemi uygulaması yaygınlaşmıştır. Prim sisteminde üretim miktarını kontrol edebilmek için çiftçilerin ne kadar üretim yapacakları belirlenmekte ve üretim sınırlandırılmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda taban fiyatı politikasından uzaklaşmaya başlanmıştır.⁹

Son yıllarda çay üretiminde bu konuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Üretimi kontrol amacıyla Çaykur tarafından üreticilere belli kotalar konmuştur. Ancak üreticiler açısından olumsuz sayılabilecek bu durum özel sektöre yönelim sayesinde giderilmiştir. Yine Çaykur tarafından getirilen ve her sene mevcut çay alanlarınının 1/5’inin budanması uygulamasıyla çayın kalitesi yükseltilmeye çalışılmış ve aynı zamanda da üretimin sınırlandırılması hedeflenmiştir.

Gelişmiş veya az gelişmiş bütün ülkeler, tarım sektörünün, temel ihtiyaç maddelerini karşılaması, istihdamın artışında etkili olması, milli gelire katkı sağlaması, kriz dönemlerinde temel gıda maddeleri açısından yeterliliği sağlaması ve gelir

---

⁹ Zeynel Dinler, Mikro Ekonomi, Ekin Kitabevi yay, 16.Basım, Bursa, 2002, s 237-238

dağılımını dengelemesi gibi sebeplerle tarımsal destekleme politikalarına önem verirler.¹⁰

Devletlerin tarımsal ürünlerin fiyatlarıyla ilgilenmesi oldukça eski bir geçmişe dayanır. Tarımsal ürün fiyatlarına ilk kamu müdahalesi bu ürünlerin arzındaki dalgalanmaları azaltarak fiyat değişikliklerini önlemeye çalışmak şeklinde ortaya çıkmıştır. M.Ö. 28. Yüzyılda Mısır'da tarımsal ürünlerin bol olduğu yıllarda fazla ürün devlet tarafından satın alınıp stoklanıyordu. Bolluk yıllarında stoklanan ürün kıtlık yıllarında dağıtılarak hem üretici hemde tüketici korunmuş oluyordu. Eski Roma ve Yunan medeniyetlerinde de ürün arzını ve fiyatlarını kontrol amacıyla benzer uygulamalar görülmektedir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında liberalizmin etkisiyle tarım fiyatlarını kontrol politikası terkedilmiştir. Tarımsal ürün fiyatları büyük pazarlarda arz ve talep koşullarına göre oluşmaya başladı. Ancak 1. Dünya savaşıyla birlikte ülke ekonomileri için tarımsal müdahaleler zorunlu hale gelmiştir. Savaş yıllarında uygulanan müdahale politikaları savaştan sonra da devam etti. Böylece 20. Yüzyılın başından itibaren özellikle batı ülkelerinde tarımsal ürün fiyatlarına devlet müdahalesi genel bir prensip haline gelmiştir.¹¹

---

¹⁰1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Dizisi, Ankara, 1991, s68

¹¹ Dr. Halil ÇİVİ, Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye'de Taban Fiyat Politikası, Atatürk Ünv. Yay, Erzurum, 1977, s.95-97

2.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIM DESTEKLEME POLİTİKALARI

2.1. Osmanlı Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi

Osmanlı Devletinde tarım tımar sistemi çerçevesinde yapılıyordu ve mevcut topraklarda yapılan tarım ülke ihtiyaçlarını karşılama kapasitesine sahipti. Osmanlı tarım sisteminde toprak ve üretim sürekli devlet kontrolünde tutulmuştur. Toprağın üç yıl üst üste işlenmemesi durumunda işletme hakkının kaybedilmesi gibi üretimin sürekliliğini sağlayacak önlemler alınmıştır. Geniş tarım arazilerinin bulunduğu Anadolu'da sulama yapıldığında verim kat kat artmaktadır. Bunun için Osmanlı Devleti sulamayı teşvik etmiş, kendi imkanlarıyla sulama yapan çiftçiye vergi indirimi sağlayarak oşür vergisinin yarısını (%5) almıştır.

Osmanlı Devletindeki Tımar sistemi Selçuklulardaki ikta sisteminin bir devamıdır. Tımar sisteminin temelinde, devlet mülkiyeti altındaki toprakların devlet memuru olan ve maaşlarını tımarların gelirlerinden elde eden sipahilerin kontrolündeki köylüler tarafından işletilmesi yatmaktadır. Başka bir ifade ile asker ve memurlara geçimlerini sağlayabilmeleri ve gördükleri hizmetin maliyetini karşılayabilmeleri için belli bölgelerden tahsis edilmiş topraklara Tımar denilmektedir.¹²

Osmanlı'da 17. yüzyıldan sonra büyük üreticiler ortaya çıkmakla birlikte genel olarak yaygın olan üretim biçimi küçük işletmecilikti. Rumeli'deki tarım Anadolu'ya nazaran daha büyük çiftliklerde yapılıyordu.

Ulaşımın pazarlama açısından büyük bir problem olması üretimin iç tüketim ağırlıklı olmasına sebebiyet vermiştir. 18. yüzyıla kadar Balkanlar'daki üretim ülke

---

¹² Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, 6.Basım, Dergah yay, İstanbul, 2003, s.197

içinde pazarlanırken bu tarihten sonra dış pazarlar önem kazanmaya başlamıştır. Ulaşım nedeniyle Rumeli'deki büyük çiftlikler limanlara yakın yerlerde yoğunlaşmıştır.

19. yüzyıla kadar Osmanlı tarım sisteminde toprak faktörünün emek faktörüne nazaran daha bol olduğu görülmektedir. Nüfusun durağanlığından kaynaklanan bu durum tarım kesiminde ücretlerin yükselmesine sebep oluyor, bu da üretimi olumsuz yönde etkiliyordu. Bu anlamda Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçler özellikle kalifiye emek ihtiyacının karşılanmasında olumlu etki yapmıştır.¹³

2.2. Osmanlı Devleti'nin Tarım Politikaları

Osmanlı Devleti tarım sektöründe dengeleri korumak amacıyla zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Tarım ürünlerinin arz ve talep esnekliklerinin düşük oluşu, üretimin azalması halinde çok yükselmesine, aksi durumda ise çok düşmesine sebebiyet verdiği için Osmanlı, üretim tüketim dengesini korumak amacıyla bazı temel ihtiyaç maddelerine zaman zaman ihraç yasağı koymuştur.

Tarım üretimini ve üreticiyi kontrol altında tutan devlet, bu konuda bazı koruma tedbirleri almıştır. Mesela devlet otoritesini kullanarak üreticiye değer fiyatının altında ödeme yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca tarım üreticilerinin tüccarların eline düşüp ürünlerin kapatılmasına engel olmak için devlet tarafından özel önlemler alınmıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimi artırma, ihracata yönelik ürünlerin teşviki ve ziraatin modernleştirilmesi için ilk olarak 1838 yılında Ziraat ve Sanayi Meclisi, 1843 yılında da Ziraat Meclisi ve Nafia Hazinesi kuruldu. Eğitim ve uygulama kurumları kurularak köylüye kredi dağıtıldı. Bu tarihlerde Osmanlı'da tarımın parasal olarak desteklendiğini görüyoruz. Yine bu tarihlerde tarımın geliştirilmesi için yolların

---

¹³ Tabakoğlu, a.g.e., s.218

¹⁴ Tabakoğlu, a.g.e., s.217

yapılması ve nehirlerin ulaşıma elverişli hale getirilmesi, kredi dağıtılması ve vergi yükünün hafifletilerek bölgeler arası farklılıkların azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Üretim alanlarını genişletmeye, ticari değeri yüksek ürün üretmeye, modernleşmeye yönelik teşvik tedbirleri uygulandı. Vergi ve gümrük muafiyetleri sağlandı. Devlet tekelleri büyük ölçüde kaldırılarak tarımsal ürün ticareti serbestleştirildi.

19. yüzyılda nüfus artışı ve Osmanlı'nın toprak kayıplarıyla birlikte göç olaylarının yaşanması bir yandan tarımdaki iş gücü ihtiyacını karşılarken diğer taraftan artan şehir nüfusu iç piyasadaki talebi artırmıştır. Bu şekilde pazardaki canlanma ve bu yıllarda demir yollarının devreye girmesiyle ulaşım alanındaki gelişmeyle birlikte tarımsal üretimde bir canlanma olmuştur.

Tarımsal üretimin artışını etkileyen diğer bir faktörde dış talepteki yükselmedir. 19. yüzyıl boyunca Anadolu'dan Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yapılan ihracat on kat artmıştır. İhracata yönelik üretim esas olarak Batı ve Orta Anadolu, Marmara ve Doğu Karadeniz bölgeleriyle Adana'da yoğunlaşmıştır. Ancak bu üretim artışı tarım teknolojisinde önemli bir değişiklik olmadan artan işgücü sayesinde olmuştur.¹⁵

2.3. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye'nin en temel sorunlarından biri uzun yıllar süren savaşlar sonrası olumsuz yönde etkilenen ekonomik yapı olmuştur. Bu dönemde ekonomi alanında atılacak olan adımlar ve yeni ekonomik politikaların oluşturulması toplumsal ve kurumsal yapıdaki gelişmelerin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu amaçla 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin ekonomik politikalarının geliştirilmesine yönelik ciddi kararlar alınmıştır.

---

¹⁵ Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, Türkiye'de Tarımsal Yapılar. Yurt yay. Ankara 1988 s 135-149

İzmir İktisat Kongresi'nin başlıca iki amacının olduğu söylenebilir. Birincisi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin sorun ve taleplerini bütünlük içerisinde belirlemek ve bu isteklerin ekonomik karar alıcılarına yansımaları sağlamak. İkincisi ise, yabancı sermaye çevrelerini ekonominin geleceği hakkında fikir sahibi yapmak. Diğer bir deyişle bu kongrede yönetici kesimin iç ve dış sermaye çevrelerine güvence vermek istediği söylenebilir.

Ulusal ekonomik anlayışın hakim olduğu kongrede alınan kararlar ana hatlarıyla şöyleydi;

Hükümetin ortak olacağı bir ticaret bankasının kurulması, kambiyo ve borsa işlerinin düzenlenmesi; Cuma günlerinin resmi tatil günü olması; Maden ve Ormanlarla ilgili yasaların, deniz ticaretinin, ticari ilişkilerin ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi; Tekellerin kaldırılması; Dış ticarete ilişkin düzenlemelerin yapılması; İktisat eğitimine önem verilmesi; Ulaştırma ve haberleşme alanlarında ticari işlemlere kolaylık sağlanması.

Kongre'de özel teşebbüsün canlandırılması ve bunun için kredi, eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi alt yapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülüyordu.¹⁶

İzmir İktisat Kongresi'nde ülke kalkınmasında özel sektörün ön plana çıkarılması vurgulanmışsa da 1930'lu yıllara gelindiğinde temel sanayi tüketim mallarının üretimi bile sağlanamamıştır. 1920'li yıllarda uygulanan ekonomik politikalarının en az başarılı olduğu alan sanayi üretimi olmuştur. Ticaret ve Bankacılık alanlarından elde edilen sermayenin sanayi üretimine dönüştürülememesi bu dönemin başlıca sorunuydu. Özel sektörün kısa döneme yönelik kar beklentisi uzun dönemli yatırımları olanaksız kılıyordu. Bu durumda ülke yönetimi, sanayi üretimini arttırmaya yönelik kamu yatırımları yapmaya yönelecektir. Böylece Türkiye'de 1930'lu yılların başında devletçi ekonomi uygulaması başlamıştır.¹⁷

¹⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 2000, s.32

¹⁷ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.61,62

Türkiye’de devletçi sanayileşme bütçe açıklarını artırarak değil gerekli kaynaklar başka yollarla sağlanarak gerçekleştirildi. Bu sayede ilgili dönem para miktarı ve bütçe dengesi korundu. Yine aynı şekilde bu dönemde dış ticaret dengesi de bozulmamıştır. Bu dengeler sayesinde ekonominin enflasyon ve dış açıklarla boğuşması engellenmiştir. Yakalanan bu istikrarlı ortam sayesinde 1933-39 yılları arası ekonomi yıllık ortalama %9’un üzerinde bir büyüme sağlanmıştır.¹⁸

Türkiye Ekonomisinde 1960 sonrası planlı döneme geçilmiştir. 1950’li yılların sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımın sonrasında uygulamaya konan planlı kalkınma döneminde dış alım yerine yerli üretim yöntemiyle sanayileşmenin bilinçli bir şekilde uygulandığını görmekteyiz. Bu yıllarda yaşanan sanayi girdi sıkıntısı ve %25 düzeyinde enflasyon oranları ekonomiyi yeni düzenlemelere yöneltmiştir. Dönemin şartlarında ülke ekonomisini istikrarlı bir yapıya kavuşturabilmek için iki çıkar yol gözüküyordu. Birincisi sermaye kullanımını serbest piyasa koşullarına bırakmak, ikincisi ise planlı ve programlı sermaye kullanımına yönelmekti. Dönemin koşulları ekonomik karar alıcılarını ikinci yöntemi seçmeye itmiştir.¹⁹

1950’li yılların sonunda ekonomik bunalımdan çıkmak amacıyla uygulamaya konan planlı dönem beklenen sonucu vermemiş, 1970’li yılların sonunda Dünya konjonktürünün de etkisiyle ülke ekonomisi ağır bir bunalımla karşı karşıya kalmıştır. 1950’lerde enflasyon oranı %25’ler seviyesinde iken 1970’li yılların sonunda %100’lere ulaşmıştır. Yine aynı şekilde dış ticaret açığı 7-8 kat artmıştır.²⁰

Ekonomik bunalımın derinleşmesi ve 1977-78 yıllarında alınan önlemlerin yetersiz kalması üzerine Türkiye’de 24 Ocak 1980’den itibaren yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konmuştur. Önceleri geçici bir önlem gibi görünen bu politikalar zamanla kalıcı hale gelmiştir. 1980 sonrası uygulanmaya başlayan ekonomi politikasının belirleyici özelliği ekonomide karar sürecinin piyasanın işleyişine bırakılmasıdır. Serbest piyasa ekonomisi şartları çerçevesinde oluşturulan dönemin

---

¹⁸ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.63

¹⁹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.141

²⁰ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.193

ekonomi politikası hükümetin piyasa şartlarına fazla müdahale etmemesi gerekliliği üzerine kurulmuştur.²¹

1980'li yıllarda uygulamaya konan serbest piyasa koşullarına paralel olarak dış alımın da serbest bırakılması gerekli hale gelmiştir. Dışa açılan ekonomik yapıyla birlikte yerli üreticinin ayakta kalabilmesi sorunu gündeme gelmiştir. Yine aynı şekilde dışa açılma sonucu yabancı sermaye beklentisi artmış ve buna yönelik çalışmalar yapılmıştır. Böylece 1980 liberal ekonomik süreçle birlikte Türkiye ekonomisi dışa açılmaya başlamıştır.

1989 sonrası Türkiye'nin finansal açıdan dışa açılması ülkeye yabancı sermaye girişini artırmıştır. Dış finansal serbestlik bir yandan sermaye hareketlerinin serbest kalmasına, diğer yandan yurt içinde yerleşik kurum ve bireyler arasındaki iktisadi işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılabilmesine olanak sağlamıştır.²²

1989 sonrası yabancı sermaye girişinin artışıyla birlikte faiz ödemelerinin artması kamu için kullanılacak kaynakları artırarak vergileri artırmadan reel ücretlerin artmasına yol açmıştır. Bu durum 1994 yılında ülke ekonomisini krize sürükleyen alt yapıyı hazırlamıştır. Kriz sonrasında kamu personel harcamalarında ve özel sektör ücretlerinde hızlı bir düşüş olmuştur. Sonuçta personel harcamaları ve yatırımlar düşerken bütçe içerisinde faiz ödemelerinin payı yükselmiştir. Bu ortamda ekonominin uzun dönem gelişimine ağır darbeler vuracak olan 5 Nisan kararları alınmıştır.²³

2.4. Cumhuriyet Dönemi Tarım Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede, her alanda olduğu gibi, tarım alanında gelişmeler olmuştur. Tarımın milli ekonomi

---

²¹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.197

²² Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.211

²³ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s.220

içerisindeki yeri zamanla gerilemiştir. Bugün tarım Gayri safi milli hasıla içerisinde sanayi ve hizmet sektöründen sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Tarımın ihracat içerisindeki payı da zamanla azalmıştır. Bununla birlikte ülke nüfusunun dağılımına bakıldığında tarım sektörünün ülke ekonomisinde halen çok etkili olduğu görülmektedir.

1960 yılına kadar tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı %44 civarındayken 1960'lerden sonra düşmeye başlayarak, 1980 sonrası liberal ekonomiyle birlikte sanayi sektörünün gerisinde kaldı. 1990'lı yıllarda tarımda yaşanan gerilemeye karşılık geliştirilen politikalar yetersiz kalmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların etkisiyle Türkiye'de uygulamaya çalışılan tarım politikaları sektörde büyük çöküşlere sebep olmuştur.²⁴

Türkiye'de tarımda aşırı işgücü yığılması olduğu ve mutlak rakamın zaman içerisinde büyük değişme göstermediği aşikardır. Bu durum, aşırı iş gücünün verimi düşürmesi yanında gizli işsizliği ortaya çıkarmaktadır.

Devletin tarımı düzenleme araçlarından biri olan fiyat destekleme politikaları, ürün yapısını ve toplam üretimi ekonominin iç ve dış talepleri doğrultusunda yönlendirmek, işletmelerin çıkarları doğrultusunda işleyen bir pazarlamayı gerçekleştirmek gibi ekonomik ve çiftçi gelirlerinin belirli bir düzeyin altına düşmesini engellemek, özellikle küçük ve orta işletmeleri desteklemek, tüketiciyi korumak gibi sosyal amaçlara yöneliktir. Ancak Türkiye'de uygulanan fiyat politikası bu amaçları tam olarak sağlayamamış, üretim bileşimi ve gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenmiştir.²⁵

1930'larda izlenen fiyat politikasının da etkisiyle iç ticaret hadlerinin tarım kesiminin aleyhinde olması, tarımdan sanayiye kaynak aktarımının hızlandırılması açısından önemli bir neden olmuştur. Ancak söz konusu kaynak aktarımının devlet

---

²⁴ Akad, a.g.e., s.59

²⁵ D.P.T. Müsteşarlığı, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-83), Ankara, 1979, s.122.

denetiminde ne ölçüde gerçekleşebileceği konusu devletin kredi ve dağıtım kanallarındaki etkinliğine bağlıydı.

Bir yandan iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine olması sanayileşme açısından önemli bir avantaj oluştururken diğer taraftan tarımın sanayiye pazar olabilmesi için tarım kesimindeki satın alma gücünün artırılması gerekiyordu. İşte Türkiye'deki ilk taban fiyatı uygulamalarına bu çelişkili durum içinde başlanmıştır.²⁶

2.4.1. 1923-1960 Dönemi Tarım Politikaları

Türkiye'de, 1920'lerde, tarım sektörü çalışan nüfusun %80'ini kapsarken GSYİH'nın ise %50'sini oluşturmaktaydı. 1950 yılına kadar tarımdaki makineleşme yetersizliğinin ve doğal şartlara aşırı bağlılığın da etkisiyle bölgeler arasında önemli yapısal farklılıklar bulunmaktaydı.

2. Dünya savaşının ardından Marshall yardımlarının da etkisiyle Türkiye'de tarımın gelişmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu yıllarda tarımda hızlı makineleşme olgusu yaşanmış, bunun sonucunda da tarım sahaları genişlemiştir. Tarımda işlenen alan 1945'te 12.7 milyon hektarken 1962 yılında 23.2 milyon hektara yükselmiştir.²⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımla ilgili çıkarılan genel ve özel kanunlar toprakta özel mülkiyeti pekiştirici niteliktedir. 1924 Anayasasında kamulaştırma bedellerinin peşin ödeneceği koşulu dönemin şartlarında kamulaştırmayı zorlaştırıcı niteliktedir. 1925 Kadastro Kanunu toprakta özel mülkiyeti sağlamlaştırıcı maddeler getirirken, 1926'da çıkarılan Medeni Kanun ile toprak üzerinde kişilerin tasarrufu pekiştirilerek alış satırlara olanak sağlanmıştır.

---

²⁶ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi, Boğaziçi Üniv. Yay, İstanbul, 1981, s.77

²⁷ Akad, a.g.e., s.63

Bu tarihlerde özel mülkiyete ilişkin haklar kanunlarla güvence altına alınırken, mülk sahibi olmayanlara yönelik çalışmalar oldukça sınırlı olmuştur. Topraksız köylülerin sorunu ancak 1930'larda tartışılmaya başlanmış ve 1945 yılında yasal çerçeveye kavuşmuştur. Bu çerçevede dağıtılacak topraklar hazine arazisi ve yurt dışına göçmek zorunda olan gayri müslim unsurların mülkleri olmuştur.

1920'lerde yürütülen toprak politikası mevcut toprak ve işletme dağılımını değiştirmeye yönelik bir politika değildir. Tasarruf edile gelen topraklara özel mülkiyet garantisi verilerek bir yandan büyük toprak sahiplerinin durumu güçlendirilirken, diğer yandan toprak mülkiyeti ile küçük çiftçilerin elindeki toprakların satışı kolaylaşmıştır. Böylece yoksul köylülerin topraklarını kaybetmelerinin önü açılmıştır.

1920'lerde Türkiye'de tarımla uğraşan ailelerinin büyük bir kısmı tarımsal araçlardan yoksundu. Makinalı tarımın teşviki ile toprak ve sürü sahiplerinin teşviki birlikte ele alınmış ve bu teşviklerin birbirlerini olumsuz etkilememesine özen gösterilmiştir. Neticede ekim alanlarının genişletilmesi politikasında büyük toprak sahipleri özendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziraat Bankası 70 traktör alarak 40'ını çiftçilere dağıtmış, 30'unu da kendisi işletmeye koymuştur. Bu yıllarda Türkiye'de toplam 501 adet traktör bulunmaktadır. Makineleşme hareketinin teşvikinde devlet kadar yabancı özel şirketlerin de rolü olmuştur. Ancak fakir köylülere ipotek karşılığı satılan makinelerin ücretlerinin ödenememesi sonucu bir çok çiftçi toprağını kaybetmiştir.²⁸

1920'lerde toplam ihracatın yarısından fazlasını tütün, üzüm, pamuk, fındık ve incir oluşturuyordu. Bu itibarla ürün teşviklerinde ticari ürünlerin hububata göre daha büyük ölçüde teşvik edildiği görülmektedir. Ancak 1920'lerde teşvik politikalarından doğrudan üreticilerin yararlanması çok özel koşullarda mümkün olmaktadır. Genelde ticari ürün yetiştiren örgütlenmemiş küçük üreticilerin en yoğun biçimde tüccar baskısı

---

²⁸ Oya Silier, Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1928, Boğaziçi Üniv. Yay, İstanbul, 1981, s.17-21

ile karşı karşıya bulunduğu ve bu alanda üreticiyi teşvik için geliştirilen politikalardan yine en büyük oranlarda dağıtım ve kredi kanallarını kontrol eden grupların yararlandığı ortaya çıkmaktadır.²⁹

1930'lu yıllarda Türkiye'nin ana sorunu sermaye birikimini hızlandırmak ve daha çok sanayiye yönelmektir. Devletçilik politikası doğrultusunda bu sorun çeşitli yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Doğrudan devlet yönlendirmesinin her alanda arttığı bu dönemde ilk kez tarımda, başta buğday olmak üzere değişik ürünlerde taban fiyatı politikası ve destekleme alımları başlamıştır.³⁰

2. Dünya savaşı sonrası Türkiye'nin ekonomi politikalarında yoğun değişiklikler yaşandı. Çok partili hayata geçişle birlikte devletçi ekonomi politikası yerini liberal ekonomiye bıraktı. 1950 devalüasyonunun ardından tarımsal ürünlerin aleyhine gerçekleşen fiyatlar, genel ekonomik anlayışın yanında tarımsal politikanın da değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yıllara kadar uygulanan kapalı ekonomi anlayışı değişerek dışa bağımlılık artmaya başladı. Yaşanan ekonomik krizin atlatılabilmesi için, 4 Ağustos 1958 Standby anlaşmasıyla, IMF'den kredi temin edildi. Alınan bu kredi sonucunda Türkiye ekonomik istikrar programlarını uygulamaya başladı. 1963 yılında uygulamaya konan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte Türkiye planlı ekonomiye geçti. Bu süreçte uygulanan destekleme alımları ise daha çok siyasi tercihlerle bazı dönemlerde artırılırken bazı dönemler düşürülmüştür.³¹

2.4.2. 1960-1980 Dönemi Tarım Politikaları

1963 yılından sonra Türkiye Ekonomisinde planlı döneme geçilerek günümüze kadar yedi adet beş yıllık plan uygulamaya konmuştur. Bunlardan ilk üç plan devletçi ekonomi özelliği taşıırken dördüncü planla birlikte liberal ekonomiye geçiş başlamıştır. Birinci planlama döneminde tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi esas

---

²⁹ Silier, a.g.e., s.33

³⁰ Silier, a.g.e., s.77

³¹ Aysu, a.g.e., s.38

alınırken, ikinci plan döneminde sanayi sektörüne daha fazla önem verilmiştir. Birinci ve ikinci planlama dönemlerinde gübre, akaryakıt, tarımsal mücadele ilaçları ve tohumlukların desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Yine bu dönemlerde tarımda desteklenen ürünlerin sayısı artırılmıştır.³²

1960'lı yıllarda uygulanan destekleme politikaları üreticiyi iç ve dış talebe uyumlu seçimler yapacak şekilde yönlendirememiş, üreticilerin topraklarını verimli bir şekilde kullanmasını gerçekleştirememiştir. Bu dönemde uygulanan destekleme politikaları sonucu üreticiye yüksek karlılık sağlayan tütün, çay ve fındık gibi ürünlerin yetiştirilmesi doğal alanların dışına çıkarak ürün farklılıkları ortaya çıkmıştır. Buna karşılık çeltik ve arpa gibi ürünlerin üretimi, uygulanan destekleme fiyatlarının görece yetersizliğinin de etkisiyle yeterince artırılamamış, bazı ürünlerin iç talebinin ithalatla karşılanması zorunlu olmuştur.

Bu yıllarda destekleme alımı ve taban fiyatı uygulamasına, yüksek veya düşük dış konjonktür dönemlerini dengeleyecek bir uygulama getirilememiştir. Yüksek dış konjonktürü izleyen düşük fiyat dönemlerinde üreticinin önceki gelir düzeyini koruma kaygısı ve diğer ülkelere göre daha yüksek fiyatlarla destekleme alımları yapılması stok birikimlerine ve finansman sorunlarına yol açmıştır. Aşırı ve sürekli stok birikimlerinin gelir artışı ve parasal genişleme yaratmasına karşılık, talebi bulunan mal ya da hizmet yaratmış olması, genel fiyat düzeyindeki yükselişleri dolaylı etkilemiştir. Bu durum, söz konusu tarım ürünlerinin dış satıma konu olan sanayi ürünlerinin girdisi olduğu durumlarda dış rekabeti de olumsuz etkilemiştir.³³

2.4.3. 1980-2005 Dönemi Tarım Politikaları

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye'de liberal ekonomi dönemi başlamış ve tarım kesimine bakış farklılaşmıştır. 1980 sonrası dördüncü ekonomik planın devreye girmesiyle birlikte tarımda desteklenen ürün sayısı hızla azalmaya

---

³² Akad, a.g.e., s.63

³³ D.P.T. Müsteşarlığı, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-83), Ankara, 1979, s.122.

başlamıştır. Aynı zamanda destekleme politikalarında siyasi hedefler ekonomik hedeflerin önüne geçmiştir. Ürün fiyat desteklemeleri iyice azaltılarak kapsam daraltılmıştır. Tarım alanında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının etkinlikleri azaltılarak özelleştirmeleri gündeme alınmıştır. Beşinci ekonomik planda destekleme fiyat politikasının üretimi yönlendirici nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır.

Altıncı planla birlikte destekleme fiyatları belirlenirken sadece yurtiçi fiyatların değil, yurtdışı fiyatların da dikkate alınması hedeflenmiştir. Bu planda toprak reformu yerine tarım reformu vurgulanmış, teknolojik gelişme ve verimliliğin artırılmasına öncelik verilmiştir.³⁴

Türkiye ile IMF arasında 1978-2002 yılları arasında sekiz istikrar programı imzalandı. Aynı şekilde Dünya Bankası'yla da yapılan uyum anlaşmaları neticesinde Türkiye 1980'e kadar oluşturmuş olduğu tarımsal kurum ve örgütleri özelleştirecek, politikaları tasfiye edecektir. Bunların yerine, kendileri için uygun olan doğrudan gelir desteği politikası geçici olarak yürürlüğe konacaktır. Böylece diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda da serbest piyasa ekonomisi geçerli olacaktır.

1980 sonrası ekonomide reel faizlerin serbest piyasa koşullarına göre pozitif düzeylere çekilmesini dayatan programlar yürürlüğe kondu. Buna rağmen tarım kesimi, azalan oranda da olsa, reel negatif faizlerden yararlanmayı 1997'ye kadar sürdürmüştür. 1980'den sonra ithalatın serbestleşmesi adım adım ilerlemiştir. Önceki dönemlerde tarım ürünleri ithalatı sadece üretimin talebi karşılamadığı ürünlerde söz konusu oluyordu. 1980'li yıllardan sonra yüksek mali destekle üretilip satılan AB ve ABD kaynaklı tarım ürünleri dünyadaki tarım dış ticaret hadlerini olumsuz etkilemiş, önceki dönemin olumlu fiyatları kalmamıştı. Türkiye, vergi politikaları geliştirerek iç pazarını buna karşı korumayı becerememiştir³⁵.

---

³⁴ Akad, a.g.e., s.64

³⁵ Kazgan, a.g.e., s.396-397

2.4.4. AB Sürecinde Türkiye'nin Tarım Politikası

Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinde tarımla ilgili en önemli konu Ortak Tarım Politikası'na uyum meselesidir. Ortak Tarım Politikası'na uyum sorunu Türkiye'de, genel ekonomik ve sosyal yapı yanında, tarım ile doğrudan ilgili olarak işletme yapısı, üretim, tüketim, fiyat ve pazar politikası, dış ticaret, tarım sanayileri, teknolojik kullanım, verimlilik, üretici gelirleri, kendine yeterlilik, mali politikalar, mevzuat ve kurumsal yapı başta olmak üzere pek çok konu üzerinde etkili olacaktır. Tarım sektörünün Türkiye için ekonomik ve sosyal açıdan önemi dikkate alındığında, Avrupa Birliği ile uyum çalışmalarının ciddi yapısal reformlar doğrultusunda sürdürülmesi zorunluluğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği müzakereleri sürecinde en sıkıntılı konuların başında tarım gelmektedir. Uyum sürecinde tarımla ilgili yapısal reformlar gündeme gelirken ülke tarımının özel koşullarının da dikkate alınması sağlıklı bir yapının oluşması için gerekli bir koşul olacaktır.

Tarımla ilgili en önemli konulardan birisi kuşkusuz tarım desteklemeleridir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde tarım sektörüne yapılan yüksek oranlı desteklemeler dünya piyasalarında tarımsal ürünlerin fiyatlarını düşürücü etki yapmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde, desteklemelerdeki yetersizlikten dolayı tarımsal üretimin karlılığının azalmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de de uzun yıllardır tarım desteklemeleri yapılmaktadır. Ancak son yıllarda tarımsal desteklemelerde içeriğin değiştii gözlemlenmektedir.

IMF ile yapılan Standby anlaşması doğrultusunda Türkiye'de 2000 yılından itibaren tarım destekleme politikalarının doğrudan gelir desteğine dönüştürülmesi planlanmıştır. 2001 yılından itibaren Türkiye'de hızla yayılan bu sistem ile gelir transferinin doğrudan üreticiye yapılması ve fiyatların da doğrudan piyasa güçleri tarafından belirlenmesi hedeflenmiştir. Ancak doğrudan gelir desteği hiçbir ülkede tek başına uygulanmamaktadır. AB'de DGD'nin toplam destekleme içindeki oranı %30, Pazar fiyat desteği %55, girdi desteği ise %8 civarındadır.³⁶

³⁶ Nihat Işık ve Ramazan Uçtu, "Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türk Tarımı ile AB Tarımının Karşılaştırmalı Analizi", Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005, s.132-135

Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları ile ülke gereksinimlerine uygun optimum üretim bileşiminin sağlanması, üreticinin desteklenerek uygun bir gelir olanağına kavuşturulması ve böylece tarımın ülke ekonomisine katkısının artırılması amaçlanmaktadır. Ancak AB ülkeleri tarımsal destekleme politikalarını yürüten kuruluşlarını güçlendirirken, Türkiye’de bu işlevi yerine getiren TMO, TEKEL, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. vb. kurumlar özelleştirilmekte ya da tasfiye edilmektedir.³⁷

Türkiye 1999 yılında IMF ile imzaladığı Standby antlaşması ve 2001 yılında Dünya Bankası ile imzaladığı Tarım Reformu Uygulama Projesi ile tarımda reform sürecine girmiştir. Tarımsal reform projesi en fazla destekleme politikalarını etkilemiştir. 1999 yılında 4,2 milyar dolar olan tarım desteği, 2002 yılında 1.2 milyar dolar seviyesine inmiştir. 2003 yılı tarım desteği ise 2 milyar dolar civarındadır.

Bu süreç içerisinde tarımda destekleme miktarının yanında, desteklemede kapsamın da değiştiği görülmektedir. Ziraat Bankası’nın tarım kesimine düşük faizli kredi verme işlevinin sona erdirilmesi ile birlikte 1 milyar dolar düzeyindeki kredi desteği, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri’nin yeniden yapılandırılması sonrasında TSKB’ye aktarılan 450 milyon dolar düzeyindeki destek ve nihayet 183 milyon dolar düzeyindeki gübre desteği tümüyle kaldırılmıştır. KİT’lere aktarılan kaynaklar ve yağlı tohumlar için ödenen pirim destekleri önemli oranda azaltılmıştır. Bu tür desteklemelerin yerine Doğrudan Gelir Desteği konulmuştur.

Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye’de uygulamaya konan tarımsal reform sonucu tarım sektörü 2001 yılında % 6.5 küçülmüş, 2002 yılında %6.9 büyümüştür. 2003 yılında genel ekonominin %7.4 büyümesine karşılık tarım sektöründe %2,5’lik bir küçülme yaşanmıştır.³⁸

---

³⁷ H.Naci Bayraç ve Füsün Yenilmez, “Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası”, Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005, s.106-107

³⁸ Gökhan Günaydın, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Sektörü: Belgelerin İzinde Bir Analiz”, Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005, s.148-161

2.5. Tarım Sektöründe Türkiye'nin Yapısal Sorunları

Türkiye'de 2000'li yıllara gelindiğinde, geçmiş yıllarda inşa edilen tarım kurumlarının, yapıların ve politikaların değiştirilmeye başlandığını görmekteyiz. Özellikle IMF ve AB güdümlü olarak yaşanan bu değişim süreci ülke ihtiyaçlarıyla tam olarak örtüşmediğinden tarım kesiminde sıkıntıya yol açmaktadır. Burada fiyat destekleme politikalarının geçmişten beri oluşturmuş olduğu dengesizlikleri yatsımak mümkün değildir. Ancak başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler fiyat destekleme politikalarını sürdürürken Türkiye'nin fiyat destekleri yanında tarımsal kurumlarını da tasfiye etme yoluna hızla ve zorla sokulması, tarımda yıkıcı etkiler yaratmaktadır.

Türkiye'de tarımın fiziksel olarak karşı karşıya olduğu en büyük sorun ise erozyondur. Erozyon; toprağın verimli kısmının yağmur ve rüzgarın etkisiyle akıp gitmesidir. Erozyon sonucu toprağın verimliliği azalırken akarsuların taşıdığı toprak sayesinde barajların ömrü kısalmakta, sulama maliyetleri artmaktadır. Türkiye'de toprakların %80'i erozyona açıktır.

Türkiye'de özellikle 1980 sonrası yaşanan çarpık, kontrolsüz sanayileşme ve kentleşme tarımı tehdit eden yapısal sorunlardandır. Sanayileşmenin getirdiği akarsu ve toprak kirliliği verimliliği azaltmaktadır.

Tarımsal alanda verimli toprakların, getirisinin daha fazla olması sebebiyle turizm ve sanayi gibi alanlara açılması da son zamanlarda tarımsal alanların azalmasına ve tarımda verimim düşmesine sebebiyet vermektedir.³⁹

Tarımdaki destekleme politikaları Türkiye'de kırsal kesimin gelirini artırmıştır. Ancak Türkiye'deki üreticiler batıdaki kooperatifler şeklinde örgütlü olmadıklarından destekleme politikalarının etkileri sürekli olmamakta verim artışı bir müddet sonra fiyat

---

³⁹ Kazgan, a.g.e., s.390

düşüşüne neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki tarım destekleme çalışmaları politik gerekçelerle tarımsal alt yapıya yönelik olmadığından olumlu etkiler kalıcı olmamaktadır.

3. ÇAY SEKTÖRÜ

3.1.Çay Üretiminin Tarihçesi

Çayın tarımı ve kullanılması ile ilgili ilk çalışmaların M.Ö. 2737 yılında Çin İmparatorluğunda yapıldığı bilinmektedir. Çin ve Hindistan'ın yayla ve dağlarında daha çok yabani olarak yetişen çay yaprakları elle işlenerek içecek olarak kullanılmıştır. Çaya ilişkin ilk bilgiler M.S. 350 yılında Kuo Po tarafından yazılan Erh Ya adlı eski bir Çince lükatta yer almıştır. Çay üzerine yazılmış Ch'a Ching adlı ilk el kitabı ise Çin bilim adamı Lu Yu tarafından M.S. 780 yılında yazılmıştır. Yine aynı dönemlerde Çin'de çay satışından belli oranlarda vergi alınmaya başlanmıştır.

Daha sonraki yıllarda Çin'deki çay uygulamalarının etkisiyle Japonya ve Seylan gibi ülkelerde çay kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ise Rusya, Uganda ve Kenya gibi ülkelerde çay kullanımı yayılmıştır. ABD'de ise 20. yüzyılın başlarında çay bitkisinin yetiştirilmesi denenmiş, ancak maliyetlerin yüksek olması sebebiyle ihtiyacın dış alımla karşılanması yoluna gidilmiştir. Arap yarım adasında çayın tanınması 850 yılında olmuştur. Avrupa'ya Hollandalılar tarafından 1610 yılında getirilen çaya uzun süre ilgi gösterilmemiştir.⁴⁰

Çay, doğada yabani olarak yetişen çay bitkisinin yapraklarının işlenmesiyle hazırlanmıştır. Çayın anavatanı olan Çin ve Hindistan'da kültür bitkisi ve içki olarak yaygınlaşmasında Budizm'in ve Budist rahiplerin büyük etkisinin olduğu bilinmektedir. Çin ve Hindistan'dan sonra çayı tanıyan üçüncü ülke Japonya ve diğer Asya ülkeleridir.

Çay tüketim alışkanlığının 16. yüzyıldan itibaren Avrupa ülkelerine ve oradan da tüm dünyaya yayılmaya başladığı, konu hakkında yazılan çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Dünya üzerinde çay bitkisi, Kuzey yarım kürede yaklaşık 42 enlem derecesinden, Güney yarım kürede 27 enlem derecesine kadar olan kuşak üzerinde yetiştirilmektedir. Yağışın bol ve iklimin sıcak olduğu bölgelerde yetiştirilmesine

---

⁴⁰ Burhan Kaçar, Çayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi, Çaykur yay, No:6, Ankara, 1967, s.2

rağmen dünyada çay üretiminin ekonomik olarak yapıldığı yerler sınırlıdır. Hindistan, Çin, Sri Lanka, Endonezya, Kenya ve Japonya çay bitkisinin yaygın olarak yetiştirildiği ve çay üretiminin yoğun olarak yapıldığı ülkelerdir. Bu ülkeler ve Türkiye ile birlikte 30'a yakın ülkede ekonomik düzeyde çay üretimi gerçekleştirilmektedir.

Dünya çay üretimi kıtalar itibariyle farklı bir dağılım sergilemektedir. Üretimde Asya başta gelirken onu Afrika izlemektedir. Türkiye Asya kapsamında değerlendirildiği, Rusya'nın çay üretimi ise ayrı hesaplandığı için Avrupa kıtasında çay bulunmamaktadır.⁴¹

Dünya kuru çay üretimi 3.000.000 tondur. Bu miktar üretimin %82.5'i Asya kıtasında, %14.7'si Afrika kıtasında, %2.8'i ise Güney Amerika, Okyanusya ve Rusya da yapılmaktadır. Dünyada üretilen kuru çayın %42.5'i ihraç edilmektedir. Büyük çay üretici ülkelerden Asya kıtasında yer alanların dünya ihracatından aldıkları pay %64, Afrika kıtasında yer alanların aldıkları pay %30.9, Güney Amerika kıtası ve diğerlerinde yer alanların payı ise %5.1 dir. 1998 verilerine göre çayın Dünya çapında ithalat miktarı 1.277.483 tondur. İthalatın %27.9'u Asya ülkeleri, %16.8'i Afrika ülkeleri, %14.4'ü İngiltere ve İrlanda, %9.9'u Rusya Federasyonu ve geri kalan %3.1'i ise diğer ülkeler tarafından yapılmaktadır.

Çay üretimine ilişkin Türkiye'deki ilk girişimler 1888 yılında yapılmıştır. Bu girişimle ilgili bilgiler 1892 yılında yayınlanan "Coğrafyayı Sınai ve Ticari" adlı kitapta yer almaktadır. Söz konusu yazılı kaynaktaki zamanın Ticaret Nazırı İsmail Paşa'nın aracılığı ile Çin'den çay fidanları ve tohumlarının getirildiği ve getirilen bu tohum ve fidanların Bursa ilinde denenmiş, ancak çay fidanları gelişme göstermemiş, aynı çaba 1892 yılında tekrarlanmış olup ekolojik koşulların çay yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle her iki denemeden de sonuç alınmamıştır.⁴²

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başında Rusya ve Batum'a çalışmaya giden Doğu Karadeniz insanı, o bölgelerde çayın nasıl yetiştirildiğini görmüş

---

⁴¹ M.Orhan Dikmen, Dünyada ve Türkiye'de Çay üretim ve Tüketimi, İ.A.V. yay. İstanbul. 1986. s 38

⁴² Duman, a.g.e., s.23

ve buradan aldıkları fidanlarla Rize çevresinde sınırlı da olsa çay yetiştirmeye başlamıştır. Bu çayları ilkel yollarla işleyerek elde ettikleri ürünü kullanmış ve satmışlardır.

Çay tarımı ile ilgili ilk önemli girişim ise 1917 yılında olmuştur. Batum ve çevresinde incelemeler yapmak üzere, bölgeye aralarında Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Müdür Vekili Ali Rıza Erten'in de yer aldığı bir heyet gönderilmiştir. Yapılan inceleme sonucu hazırlanan raporda, Batum ile benzer ekolojiye sahip Doğu Karadeniz Bölgesinde çay ve narenciye bitkilerinin yetiştirilebileceği belirtilmiştir.

1. Dünya savaşından sonra bölgede yaşanan ekonomik ve sosyal bunalımlar, işsizlik dolayısıyla meydana gelen aşırı göç, bölge insanına gelir kaynağı ve iş alanları yaratılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Çarlık Rusyası zamanında Giresun, Trabzon, Of, Sürmene ve civar yerlerin insanları hiçbir engelle karşılaşmadan Rusya'ya gidip gelebiliyor, kendilerine uygun işler bulup çalışabiliyorlardı. Bu yöre insanı için Rusya önemli bir geçim kaynağıydı.⁴³

1917 yılında Bolşevik ihtilaliyle birlikte Rusya kapıları kapanmaya başladı ve Rus para birimi manat'ın tedavülden kalkmasıyla birlikte daha önce kazanılan paralar da işe yaramaz oldu.

Bölgede yaşanan işsizlik, göç ve ekonomik sorunların çözüme kavuşturulması için, 1917 yılında hazırlanan Rapor da dikkate alınarak, TBMM'de 1924 yılında, Rize ili ve Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Mandalina, Limon ve Çay yetiştirilmesine dair 407 Sayılı Kanun kabul edilmiştir. Çay tarımı bu Kanun ile yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Bu Kanuna göre başlatılan çay üretimi çalışmalarının yürütülmesinde Ziraat Umum Müfettişi Zihni Derin görevlendirilmiştir.⁴⁴

---

⁴³ Yahya Sezai Tezel. Cumhuriyet Döneminin İktisat tarihi. T.V. Yurt Yay. İst 1994, s.344

⁴⁴ http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?sayfa_id=15&detay=1, 21.03.2006

Cumhuriyet döneminde, Türkiye’de çay yetiştirilebilmesi için ciddi araştırmaların yapıldığı ve pratik uygulamalara önem verildiğini görmekteyiz. Türk çaycılığının gelişmesinde önemli bir faktör olan Zihni DERİN Doğu Karadeniz bölgesinde çay yetiştiriciliği konusunda geniş araştırmalar yapmıştır. Zihni DERİN, 1923 yılında, ziraat umum müfettişi olarak araştırma yapmak ve ilk çay fidanlığını oluşturmak üzere devlet tarafından Rizeye gönderilir. Zihni Derin Rize ve civarında yaptığı araştırmalar neticesinde bölgenin çay yetiştirilebilmesi için uygun olduğunu görür.⁴⁵

Zihni DERİN’in yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Rusya’dan alınan fidanlarla yarım milyon fidan yetiştirilerek halka dağıtılır. Ancak bu girişimlerden pek verim alınamaz. Ankara’ya dönen Zihni DERİN’in gayretleriyle 06.02.1924 tarih 407 sayılı “Rize Vilayeti ile Borçka Kazasında Fındık, Portakal, Limon, Mandalina, Çay Yetiştirilmesi Hakkında Kanun” çıkarılır. Böylece Cumhuriyet döneminde çay konusunda ilk yasal düzenleme yapılmıştır.⁴⁶

Cumhuriyet döneminde yapılan bu ilk girişimlerin başarısız olmasının ardından 1933 yılında, yeni arayışlara girildi. Ziraat Vekaleti sıcak ülke meyveleri ve çay konusunda uzman olan Dr. Tengwall’i bu konuda çalışmalar yapmak üzere Türkiye’ye çağırdı. Dr. Tengwall, 1935 yılında Ziraat Vekili Muhlis Ekrem’in isteği üzerine çay hakkında üç sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Ancak bu rapor tatmin edici düzeyde ayrıntılı bir rapor değildir.⁴⁷

1937 yılına kadar yapılan çalışmaların olumlu netice vermesi ile Batum’dan 1937 yılında 20 ton,1939 yılında 30 ton çay tohumu, 1940 yılında 40 ton çay tohumu ithal edilerek çay bahçesi tesisi çalışmalarına başlanmıştır.

---

⁴⁵ Duman, a.g.e., s.26

⁴⁶ Asım Zihnioğlu. Bir Yeşilin Peşinde, TÜBİTAK yay, Ankara, 2005, s.13-17

⁴⁷ Duman, a.g.e., s.27

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Üretici Sayıları

Yıllar	Üretici	Yıllar	Üretici	Yıllar	Üretici	Yıllar	Üretici
1941	5.395	1961	68.188	1981	177.076	2001	204.112
1942	5.853	1962	79.733	1982	190.543	2002	203.028
1943	7.588	1963	85.365	1983	188.407	2003	203.318
1944	8.776	1964	91.254	1984	189.128		
1945	9.736	1965	94.273	1985	190.620		
1946	11.092	1966	100.780	1986	191.824		
1947	11.650	1967	106.466	1987	189.707		
1948	11.909	1968	117.393	1988	196.386		
1949	11.866	1969	125.114	1989	202.082		
1950	11.976	1970	129.620	1990	202.904		
1951	16.880	1971	135.559	1991	215.278		
1952	30.962	1972	137.388	1992	215.388		
1953	34.681	1973	117.349	1993	214.542		
1954	43.565	1974		1994	201.558		
1955	45.342	1975	127.732	1995	201.657		
1956	58.146	1976	135.348	1996	201.844		
1957	58.843	1977	141.548	1997	201.957		
1958	59.076	1978	150.289	1998	203.038		
1959	61.625	1979	163.392	1999	203.875		
1960	63.497	1980	178.805	2000	204.491		

Kaynak: www.biriz.biz (20.06.2006)

Tablo 2. Türkiye’de Çaylık Alan, Çiftçi Sayısı, Yaş Çay ve Kuru Çay Üretimi

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Çaylık Alan (Hektar)	Yaş Çay Yaprağı Üretimi (Ton)	Kuru Çay Üretimi (Ton)
1999	203.875	76.749	1.095.532	199.155
2000	204.491	76.750	758.038	138.770
2001	204.112	76.653	824.946	142.900
2002	203.028	76.645	791.700	135.000
2003	203.318	76.640	869.000	153.800

Kaynak: DİE- TZOB, Çay Raporu, 2004, s.3, www.tzob.org.tr (14 Mart 2006)

Türkiye’de çaylık alanlar zamanla genişlemiştir. 1940 yılında çıkarılan 3788 sayılı kanunla çay ekim alanlarına Hopa, Sürmene ve Of eklenmiştir. 1951 yılında çıkarılan 5748 sayılı kanunla da çay yetiştirme alanları 65 000 dönüm olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki yıllarda da çaylık alanlara, Bakanlar Kurulu kararları ile Trabzon, Giresun ve Ordu illeri eklenmiştir.⁴⁸

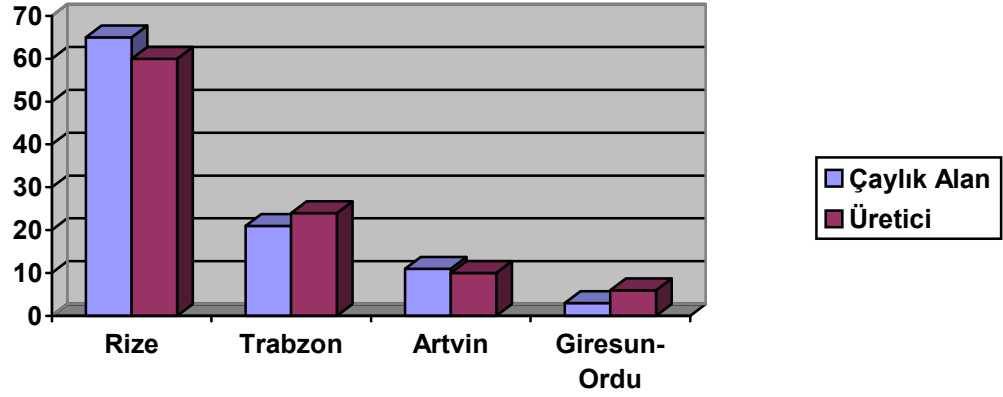
Tablo 3. Çaylık Alan ve Üreticilerin İllere Göre Dağılımı

İller	2003				2004			
	Çaylık Alan		Üretici		Çaylık Alan		Üretici	
	Dekar	%	Adet	%	Dekar	%	Adet	%
Rize	499.681	65	122.908	60	499.625	65	122.271	60
Trabzon	158.337	21	49.776	25	158.329	21	49.643	24
Artvin	86.006	11	19.310	9	85.997	11	19.236	10
Giresun ve Ordu	23.368	3	11.324	6	22.366	3	11.281	6
Toplam	766.392	100	203.318	100	766.317	100	202.431	100

Kaynak: www.caykur.gov.tr/istatistiki bilgiler (21.03.2006)

⁴⁸ Duman, a.g.e., s.29

Grafik 1. 2004 Yılı Çaylık Alan ve Üretici Sayısının İllere Göre Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: Tablo 3 verilerine göre tarafımızdan hazırlanmıştır.

Çaylık alanların bölge illerine göre dağılımına baktığımızda, % 65 gibi bir oranın Rize’de olduğunu görmekteyiz. Bu dağılımda en önemli etken Rize’nin diğer illerden belirgin bir şekilde ayrılan nemli iklim yapısının çay üretimine daha elverişli olmasıdır. Yine aynı şekilde Rize sınırında yer alan ve iklim özellikleri aynı olan Trabzon’un Of ilçesinde de çay üretimi yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Trabzon’nun diğer ilçelerinin iklim yapısı Artvin, Giresun ve Ordu illeri gibi çay üretimine Rize kadar elverişli değildir. Buralarda insanlar daha çok fındık üretimine ağırlık vermektedir.

Harita 1. Türkiye’de ay Üretim Bölgesi

Kaynak: Tablo 3 verilerine göre tarafımızdan hazırlanmıştır.

Mart 1940 yılında çıkartılan 3788 Sayılı ay Kanunu ile çay tarımı ve üretimi, Girdi ve Kredi sübvansiyonları ile önemli ölçüde desteklenmiş, ayrıca bahçe tesis edeceklere arazi vergisi bağışıklığı ve çay bahçesi ruhsatnamesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Bu kanun yayınlanmasından sonra çay tarım alanları hızla genişlemeye başlamıştır. 1950-1960 yılları arasında tesis edilen çay bahçesi alanı 137.000 dekar üretici sayısı 63.500 kişiye, 1960-1965 yılları arasında ise çaylık alan 214.000 dekar üretici sayısı ise 100.000’e ulaşmıştır. 1963 yılına kadar ithalat ile karşılanan iç tüketim talebi 1963 yılından sonra yurt içi üretim ile karşılanmaya başlanmıştır.

Türkiye de çay tarımı ve sanayi faaliyetleri 1938-1948 yılları arasında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunca, 1949-1973 yılları arasında ise Tekel Genel Müdürlüğü ve Tarım Bakanlığı işbirliği ile sürdürülmüştür. ay tarımı ve sanayisinin ekonomik ve sosyal yönden daha etkin hale getirilmesi amacıyla 1971 yılında 1497 sayılı ay Kurumu Kanunu çıkarılmış, çıkarılan bu Kanun ile çay ile ilgili tüm faaliyetler, bir İktisadi Devlet Kuruluşu olarak kurulan ay Kurumuna devredilmiştir.

1973 yılında fiilen faaliyete geçen Çay Kurumu, 1983 yılında çıkartılan 2929 Sayılı Kanunla “Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü” (Çaykur) adı altında bir Kamu İktisadi Kuruluşuna dönüştürülmüştür. Bu Kanun 233 Sayılı KHK ile tadil edilmiştir.

1973 yılından 1984 yılına kadar, Çaykur, ülkenin tarım politikasına uygun olarak çay tarımını geliştirmek, kalitesini ıslah etmek ve işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar isteklerine uygun ürün üretmek gibi konularda tekel konumunda faaliyetlerini sürdürmüştür.

1984 yılına kadar devlet tekeli altında sürdürülen çay işletmeciliği Aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı “Çay Kanunu” ile serbest bırakılmıştır. Kanunun 1. Maddesinde; gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketleme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticilerden satın alabilecekleri belirtilmiştir. Aynı Kanunun 3. Maddesiyle de 3788, 4223 ve 6133 Sayılı Kanunların çayla ilgili hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır.

1982 yılında Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) niteliğine dönüştürülen Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 1994 yılında çıkartılan 4046 Sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun” 35. maddesi gereğince, İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) statüsüne alınmıştır.

Çay kurumu kurulduktan sonra kurum bünyesinde oluşturulan Çay Araştırma Enstitüsü çay yaprağı ve üretimi üzerinde faydalı araştırmalar yapmıştır. Enstitü bünyesinde yapılan çalışmalar sonucu elit klonlardan elde edilen fidanlarla kurulan çay bahçeleri tohumla yetiştirilen bahçelere göre verimlilik ve kalite bakımından daha üstün olduğu görülmüştür. Bu ve benzeri çalışmalar çay ürünü üzerinde yeterli olmasa da bilimsel çalışmaların yapıldığını göstermektedir.

Dünya üzerinde çayla ilgili çalışmaların yaklaşık 2000 yıllık bir tarihi olmasına rağmen ülkemizde bu konudaki ilk çalışmalar oldukça yakın bir zamana denk

gelmektedir. Osmanlı arşivlerinde çay ile ilgili ilk belge 1879 yılına aittir. Bu belgede, Rize'deki ormanlarda ve bazı insanların bahçelerinde bol miktarda bulunan bir tür çay ağacından bahsedilmektedir. Bu belgeye göre, yöre halkı bu bitkiyi, emek ve akçe sarfederek işleyip kilosu on mecrediye karşılığı satmaktadır. O zaman gümrük vergisi alınan bu bitkiden ayrıca orman vergisi alınmak istenmektedir. Rusya bu bitkiden vergi almadığından bu çayların kaçak olarak yurt dışına çıkacağından endişe edilmektedir. Trabzon Valiliği'nin yazısı üzerine Osmanlı hükümeti bu bitkiden örnekler ister. Orman Bakanlığı'nın kontrolünde bu bitkinin yararlı olup olmadığının araştırıldıktan sonra üretiminin yaygınlaştırılması tavsiye olunmuştur.⁴⁹

Çay ile ilgili sonraki yıllarda yapılan çalışmalar dikkate alındığında o dönemde Osmanlı belgelerinde geçen çay bitkisinin farklı bir çay olduğu ortaya çıkmaktadır. Bölge insanların ifadesine göre o dönemde çay olarak adlandırılan ve ormanlarda bol miktarda bulunan bitki büyük olasılıkla 'ıhlamur çayı'dır. Günümüzde de bölgedeki ormanlarda ıhlamur ağaçları bulunmaktadır.

Günümüzde bölgede sektör haline gelen çay bitkisi anlamında Osmanlıda ilk girişimler II. Abdülhamit'in Orman ve Tarım Bakanı Selim Paşa'nın dönemin Sadrazamına sunduğu 06.10.1894 tarih ve 250 sayılı belgede yer almaktadır. Çayla ilgili kapsamlı bilgilerin aktarıldığı bu belgede şu ifadeler yer almaktadır;

“Çay bitkisi, besleyici ve iyileştirici özellikleri olduğu için ticaret pazarında ehemmiyetli bir konuma sahiptir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında da yetiştirilmesi ve tarımın yaygınlaştırılması hususlarına teşebbüs edilmesi padişahlarımızın buyruklarına bağlıdır. Ülkemizin çeşitli yerlerinde bulunan nümune çiftlik ve tarlalarında daha önce hazırlanmış olan birer dönümlük arazilerde deneme amaçlı olarak ekilmesi ve yetiştirilmesi için Japonya'ya yeterli sayıda tohum ve fidan siparişi edilmiştir.

---

⁴⁹ Muhammet Safi, “Osmanlı'da İlk Çay Tarımı”, Tarih ve Düşünce, Sayı 63, Şubat 2006, s.43

Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa civarlarında kendiliğinden yetiştiği haber verilen bir tür çay bitkisi de vardır. Bunun da fidanlarından yeteri kadar örnekler alınıp nümune çiftlik ve tarlalara dikilecektir. Aynı şekilde Halkalı Ziraat Mektebinde meyvesiz ağaç fidanlığı meydana getirilecektir. Bunun için Trabzon, Maraş, İzmit ve Bursa'da bulunan meyvesiz ağaç ve çay fidanlarını getirmek üzere bu konularda özel bilgilere sahip olan Kızıl Toprak Amerika Asma Fidanlığı Müteahhidi Mösyö Ekri'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

*Gerek Trabzon ve Maraş'tan ve gerek İzmit ve Bursa'dan getirilecek fidanların yalnız nakliye masraflarıyla Mösyö Ekri'nin masraflarının karşılanması gerekmektedir. Japonya'dan gelecek olan çay fidan ve tohumlarının ücretlerinin ne kadar olacağını şu anda kestirmek mümkün değildir. Bunlar için tahminen on beş bin kuruşun Ziraat işleri için Ziraat Bankası'ndan 1894 senesi bütçesine mahsub ve yararlı bitkiler üretilmesi ve ziraatinin yaygınlaştırılması ödeneği olarak dahil edilmesi icap etmektedir. Bu paranın Ziraat Bankasından alınmış olan 150 bin kuruştan karşılanması, Ziraat Fen işleri Başkanlığı'nın ifadesiyle makamınıza arz edilmiştir. Emir ve ferman padişahımız hazretlerindedir.*⁵⁰

Söz konusu belgede dönemin şartlarında çay bitkisinin oldukça ayrıntılı ele alındığı görülmektedir. Ancak daha sonraki gelişmelere baktığımız zaman Osmanlı Devletinde çay ile ilgili çalışmaların sonuçsuz kaldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde, 1878 yılında, Japonya'dan getirilen çay tohumlarının örnek çiftliklerde ekilmesiyle ilk çay üretimi yapılmış ancak başarılı olunamamıştır.

1860'larda Ruslar, Batum ve çevresinde çay tarımını başlatmıştı. Çay tüketimi Rusya'da, Kafkaslarda, Azerbaycan ve İran'da yayılmış, semaver kültürü Rusya'dan başlayarak çevre ülkelere girmişti. Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelen göçmenlerle çay ve semaver kültürü de gelmiştir.⁵¹

⁵⁰ Aktaran; Muhammet Safi, s.43-44

⁵¹ Mustafa Duman, Çay Kitabı, Kitabevi yay, İstanbul, 2005, s.23

3.2. ay Üretimi

Çayın dünya üzerindeki yetişme alanlarına baktığımızda, genellikle yarı tropik iklimler karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, İran ve Rusya gibi ülkelerde çayın yetişiyor olması bu ülkelerdeki mikro iklimler sayesinde olmaktadır. Mesela Doğu Karadeniz Bölgesinde 41.4 enlem derecesinde çay bitkisinin yetişmesine uygun koşulların oluşmasında, bölgeyi çevreleyen ve yüksekliği 3000 metreyi aşan sıra dağların etkisi yüksektir. Kafkas ve Kaçkar sıra dağları karadan gelen soğuk ve kuru rüzgarlara set oluşturup bölgede sıcaklığın düşmesini önlerken denizden gelen nemli rüzgarları tutarak yağmura dönüşmesine neden olmaktadır. Bu şekilde bölgede çay bitkisinin yetişebilmesi için yarı tropik iklim koşulları oluşmaktadır.⁵²

3.2.1. ay Bitkisinin Özellikleri

ay bitkisinin botanikte kabul edilen adı *Camellia sinensis*'tir. Morfolojik farklılık gösteren 3 tipi bulunmaktadır. Bunlar; Çin ayı, Assam ayı ve Kambodia ayıdır.

Yaprağını dökmeyen çay bitkisi, doğada büyümeye bırakıldığında bir ağaç görünümünü alır. Uzun ömürlü olan çay bitkisinin, kültüre alındığında ise 100 yıl yaşadığı bilinmektedir. ay bitkisinin anavatanı üzerinde birbirinden farklı yazılı kaynaklar ve söylentiler bulunmaktadır. Kimilerine göre çayın anavatanı Çin'in Güneybatı Bölgeleri, kimilerine göre de Hindistan'ın Kuzeybatı bölgeleridir. Ancak ayın çok eski bir kültür tarihine sahip olduğu hususunda görüş birliği bulunmaktadır.

ay yetişmesine etki yapan en önemli etken iklim ve topraktır. Yıllık sıcaklık ortalamasınının 14 santigrat derecenin altına düşmemesi, yıllık toplam yağışın, 2000

---

⁵² Burhan Kaçar, ayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi, aykur yay. No:6, Ankara, 1987, s.255

mm'den az olmaması ve aylara göre dağılımının düzenli olması, bağıl nem oranının ise en az %70 olması, çay bitkisinin normal gelişimi için gerekli olan koşullardır.

Dünya çay tarım alanları yaklaşık 2.500.000 hektardır. Bu alanın %86'sı Asya Kıtasında, %9'u Afrika kıtasında, geri kalan %5'lik kısmı ise Güney Amerika, Okyanusya ve Rusya da bulunmaktadır.

3.2.2. Çayın Bitkisel Özellikleri ve Çay Tarımı

Çay bitkisi doğada büyümeye bırakıldığı zaman bir ağaç görünümü alır. Gelişme yüksekliği türlere göre farklılıklar gösterir. Çay bitkisi yaprağını dökmeyen bir bitkidir. Yeterli düzeyde sıcaklık ve nemin bulunduğu yerlerde yıl boyu sürgün oluşumu sürer. Yeterli düzeyde sıcaklık ve nemin bulunmadığı yerlerde, soğuk mevsimlerde, sürgün oluşumu duraklar, yaprak ve tomurcuklarda gelişme olmaz.

Çayın sürgün verme döneminde yağmurun bol ve sıcaklığın yeterli olması gerekir, aksi taktirde bitki beklenen gelişmeyi gösteremez. Verim önemli ölçüde düşer ve dolayısı ile ürün miktarı azalır.

Çay bitkisinde güçlü bir ana kök ile çoğunlukla 2-3 sıralı yan kökler vardır. Genel olarak gelişmenin üçüncü yılından başlayarak saçak kökler oluşmaya başlar. Ana kök oldukça derinlere gider ancak, saçak kökler toprağın yüzeyine çok yakın bulunur.

Çay bitkisinin gövdesi esmer yada koyu esmer renktedir. Dallanma özelliği yüksektir. Gövde ve dallar üzerinde çok sayıda belirsiz tomurcuk gözleri bulunur. Bu durum ürün miktarı ile yakından ilgilidir. İlk sürgünler yeşildir. Odunlaşmanın başlaması ile, alttan başlayarak yıllık sürgünler kahverengini alır.

Çay bitkisinde yaprak genel olarak geniş elips şeklindedir. Yaprak kenarları dişlidir. Tiplere göre değişiklik göstermek üzere yaprak rengi mat ya da parlaktır. Tomurcukta ve körpe yaprakların alt kısmında azda olsa tüy bulunur.

Çay bitkisinde normal yapraklardan başka, bir takım küçük, yaprak benzeri oluşumlar da görülür. Çay bitkisinde anılan ilk yapraklar genelde balık yaprağı olarak adlandırılmıştır. Çay bitkisinin çiçeği beyaz renklidir. Erkek ve dişi organları bir arada bulunur. Genel olarak yabancı dölleme olur. Tomurcuklar sabahları erken açar ve iki gün sonra taç yaprakları dökülür. Çay bitkisinin çiçek açma zamanı çeşidine ve gelişme ortamına göre değişir. Rize bölgesinde genellikle Ağustos ayında çiçek açar, Aralık ayının sonunda çiçeklenme sona erer.

Sıcak iklime sahip ülkelerde yılın hemen hemen her ayında bitki üzerinde çiçek vardır. Meyvelerin oluşması yaklaşık bir yılda tamamlanır. Çiçek tohumlarının oluşması ve açması, çay yapraklarında aroma maddelerinin birikmesine yol açar. Bu nedenle bu mevsimde alınan yapraklar nitelikli çay üretimi için ayrı bir önem taşır.

Çay bitkisinde meyveler olgunlaşmadan önce yeşil olup, kalın kabuklu, yaklaşık 2.5 cm çapında ve 1-4 bölmelidir. Meyve sapı kısadır. Meyvenin her bölümünde genellikle bir tohum oluşur. Meyve olgunlaştığı zaman tohumlar kahve renkli olur ve bölmeler açılarak tohumlar dökülür. Tohumlar genellikle 1-2 cm çapında küre ve yarım küre şeklindedir. Tohumların üzeri sert bir kabukla kaplıdır.

3.2.3. Çay Bitkisinin Aradığı İklim ve Toprak Şartları

Çay yetişmesine etki yapan en önemli etken iklim ve topraktır. Yıllık sıcaklık ortalamasının 14 °C'nin altına düşmemesi, toplam yıllık yağışın, 2000 mm'den az olmaması ve aylara göre dağılımının düzenli olması, bağıl nem oranının ise en az % 70 olması, çay bitkisinin normal gelişimi için gerekli olan koşullardır.

Çay bitkisi kumdan kile kadar değişen yapıdaki asit tepkimeli topraklarda yetişebilmektedir. Çay bitkisi kalsiyumu sevmeyen bir bitkidir. Bu nedenle gelişme ortamının asit tepkimeli olması gereklidir. Çay bitkisi genelde pH 4.5-6 arasında olan

topraklarda optimum gelişme gösterir. Toprak pH'sı asit ya da alkali yöne doğru gittikçe, bitkinin gelişmesi olumsuz yönde etkilenir.

Çay tarımı için bol asitli, kireçsiz bir toprağa ve çok yağışlı sıcak bir iklime ihtiyaç duyulduğundan yağmurun ve nemin özellikle çayın yetiştirme devrelerinde devamlı olması gerekir. Seylan gibi ülkelerde yıl boyunca çay hasadının yapılabilmesi bu duruma bağlıdır. Türkiye'de ise aranan iklim şartlarına paralel olarak yılda en fazla üç hasat yapılabilmektedir.⁵³

Türkiye'de çay tarımı, olağan çay ekolojisinin (tropik ve subtropik iklim kuşaklarının) dışında, 42 kuzey enleminde, kuzey doğusu, soğuğu kesen Kafkas sıradağları, güneyi ve doğusu birden bire yükselen, yükseklikleri 3500 m.'ye ulaşan ve denizden gelen nemli rüzgarların yağış bırakmalarına neden olan Kaçkar sıradağları ile çevrili, denize açık, kuytu bir mikroklimada yapılmaktadır.

Gürcistan sınırından, Trabzon'un Araklı-Karadere sınırına kadar olan Karadeniz kıyı şeridi ve yer yer 30 km. içlere kadar giren ve yaklaşık 1000 m. yüksekliklere kadar uzanan yamaçlar, çay yetiştiriciliği için en elverişli bölge olması nedeniyle birinci sınıf çay bölgesi, Araklı-Karadere'den başlayarak Ordu'nun Fatsa ilçesine uzanan bölge ise ikinci sınıf çay bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 300 metre yüksekliklerde üretilen çayın kalitesi sahil şeridine göre daha kaliteli olmakla birlikte 750-1000 metre arası yüksekliklerde verim azalmaktadır.

Türkiye, Gürcistan, İran ve Japonya'da yaş çay ürünü, Mayıs-Ekim arasındaki 6 aylık süre içerisinde üç sürgün şeklinde hasat edilirken, diğer üretici ülkelerde bu süre 9 ila 12 ay devam etmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesinde 767.000 dekar çaylık sahada yaklaşık 204.491 üretici çay tarımı ile uğraşmakta, yıllık yaş çay ürünü rekoltesi iklim ve tarımsal teknik koşullara bağlı olarak 850-950.000 ton arasında değişebilmektedir. Birinci ve ikinci sürgün çayın verimi üçüncü sürgünün veriminden daha fazladır.

---

⁵³ Dikmen, a.g.e., s 38

Çay üreticilerinin %80'i 0,1-5 dekar, %17'si 6-10 dekar, %2'si 11-15 dekar, %1'i 16 ve üzeri dekar çaylık alana sahiptir. Çay tarımı bölgede çoğunlukla küçük aile işletmeciliği şeklinde yapılmaktadır. Bunun en önemli nedeni bölgenin coğrafi yapısıdır. Çaylık alanların %65'i Rize, %21'i Trabzon, %11'i Artvin, %3'ü ise Giresun ve Ordu illerinde bulunmaktadır.

3.2.4. Üretim Tekniği

Çay bitkisi tohumla ve çelikleme olmak üzere başlıca iki şekilde üretilir. Ülkemizdeki çay bahçelerinin tamamına yakını tohumla üretilmiştir. Çay bitkisinde çoğunlukla görülen yabancı dölllenme nedeniyle geniş ölçüde bir melezleşme olmakta ve birçok melez tipler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle üretimde tohum yerine çelik kullanılması daha uygun olmaktadır. Ancak çelikleme üretim tohumla üretime göre daha zor olduğundan bu yöntem ülkemizde fazla kullanılmamaktadır.

Çelikle üretim, klon olarak belirlenen ocaklardan alınan çeliklerden uygun köklü fidan yetiştirilmesi olarak tanımlanabilir. Çelikle üretilen çay fidanları damızlık olarak seçilen çay bitkisinin tüm özelliklerini gösterir. Bu nedenle çelikle üretim dünyada yaygın şekilde kullanılan üretim şeklidir.

Çelikle üretimde damızlık olarak kullanılacak çay bitkisinin seçimi büyük önem taşır. Çelik için bitki seçiminde, üstün nitelikli, bol ürün veren, hastalık ve zararlılara dayanıklı, adaptasyonu iyi bitkiler damızlık olarak kullanılmalıdır. Klon olarak belirlenen çay bitkisinde; yapraklar sık ve toplama tablası yüksek, dallanma kabiliyeti fazla, körleşme az ve boğum araları uzunca olmalıdır. Klon olarak seçilen bitkilerin, en az 8 yaşını doldurmuş, normal şekilde budanmış ve budamadan sonra sayılan özellikleri göstermiş olmaları dikkate alınmalıdır.

Seçilen iyi nitelikli çay ocakları Kasım, Aralık veya Mart aylarında budanır. Budamadan sonra sürececek sürgünlerden ürün toplanmaz. Bu sürgünler Temmuz ayının yarısı ile Ağustos ayının ilk haftasına kadar çelik alınacak bir gövdeye sahip olurlar. En ideal çelik zamanı bu dönmedir.

Çay kalemi, sürgün gövdesi büküldüğü zaman yay gibi esneklik gösteren, gövde rengi orta kısımlarda açık kahve, sarı renk almış, yaprak araları en az 3 cm mesafeye erişmiş senelik sürgünlerdir. Çay çeliği, çay kalemlerinin uçtaki yeşil gövdeli otsu kısım, alttaki fazla sertleşmiş, kalınlaşmış kısımlar atıldıktan sonra geride kalan dal parçasının bir yaprak bir boğum arası almak üzere kesilmesiyle elde edilen bölümleridir.

Çay çeliğinden fidan üretimi, çelik yastıklarında yada çelik tavalarda yapılabileceği gibi, son yıllarda geniş uygulama alanı bulan naylon torbalarda ve plastik tünelde de yapılabilir.

Çelik yastığı yapılacak yer, güneşe bakmalı, yeterli güneş almalı, kuzey rüzgarlarına kapalı olmalı, fazla su tutmamalı, taban suyu seviyesi derin olmalıdır. Yastıkların eni 1m, boyu 1-3 m ve topraktan yüksekliği 15 cm olmalıdır. Birden fazla yastık yapılacaksa, yastıkların arasında 40 cm genişlik bırakılmalıdır. Çelik yastığı için belirlenen yer, bel kürek ile en az 20 cm derinlikte işlenerek taş ve çakıllar temizlenmelidir. Daha sonra yastıkların üzerine 5 cm kalınlığında, içinde üç kısım, çürüntüsü bol siyah orman toprağı ve bir kısım dere kumu karışımı olan harçlı toprak serilir. Düzeltir ve tahta tokmakla bastırılır.

Çelikler yastıklara dikilmeden önce, yastıklar süzgeç kova ile ıslatılır. Ocaktan kalemler alınır. Keskin bıçakla çeliklere ayrılır. Çelikler, yaprak koltuğundaki gözün yarım santim üzerinden, yukarıya doğru meyilli bir şekilde kesilir. Kesilen yerin çok düzgün olmasına dikkat edilir. Bir daldan 3-8 adet çelik alınabilir.

Çelikler bekletilmeden su dolu kovaya atılır. Eğer çelikler ayrı ocaklardan alınmışlar ise, bunların birbirlerine karışmamasına dikkat edilir. Her çeşit ayrı ayrı

dikilmelidir. Çelikler çelik yastıklarına 10 x 10 cm aralıklarla dikilir. Çelikler, toprağa dik olarak dikilerek, yaprak hizasına kadar toprağa gömülür. Göz ve yaprak dışarıda bırakılır. Çelikler kesildiği gün dikilmelidir. Çeliklerin dikimi bitince gerekiyorsa sulama yapılır.

Yeni çelik dikilmiş yastıkların üzerleri akşamları kapatılır, sabahları açılır. Bulutlu ve kapalı havalarda üzerleri açık bırakılır. Bu bakım işlemi bir ay devam eder. Bu süre içinde bıçak yaraları kapanır, kökler teşekkül etmeye başlar. Bundan sonra yastık üzerleri örtülmez, sulama ve ot alma işlemine devam edilir. Baharda çelikler sürmeye başlar. Bu zamanda yapılacak işlem sulama ve ot almadır. Çeliklerin boyları 30-70 cm olunca söküme hazırdır. Tarlaya dikim ise Kasım ve Aralık ya da ilkbaharda yapılabilir.

Uygulamasının ve bakımının daha kolay olması ve dikim işlerinin kısa sürede gerçekleştirilebilmesi nedeniyle naylon torbada üretim tercih edilmelidir. Boyutları 15 x 20 cm olan alt ve yanlarında mercimek büyüklüğünde en az 5 adet deliğe sahip olan naylon torbalar kullanılır. Harçlı toprak torbalara konulmadan önce iyice karıştırılır, elekten geçirilir ve hafif ıslatılır. Naylon torbalar boşluk kalmayacak şekilde toprakla doldurulur. Her torbaya bir tane olmak üzere çay çeliği dikilir. Kasalara yerleştirilen naylon torbalardaki çay çeliğinin bakımı, çelik yastık ve tavalardaki üretim gibi yapılır.

Plastik tünelde üretim için ise genişliği 1.5- 2.0 m, uzunluğu 3-5 m olan ve tava adı verilen uygun bir yer ayrılır. Üzerine yaklaşık 80-100 cm yükseklikte ahşap ya da demirden bir çatı yerleştirilir. Çatının üzeri beyaz kaput besi ile örtülür ve uçları toprağa gömülebilecek biçimde plastik ile üstü kaplanır. Klonlardan alınan ve bir yaprak ile bir boğum arasına sahip olan çelikler 15 x 20 cm boyutlarındaki delikli siyah plastik torbalara dikilir. Daha sonra torbalar plastik tünel içerisine düzgün şekilde yerleştirilir. Bolca sulandıktan sonra plastiğin uçları, tünele hava girmeyecek şekilde toprağa sıkıca gömülür. İki gün geçtikten sonra plastik örtünün bir ucu açılarak naylon torbalar ve torbaların altındaki toprak bol su ile ıslatıldıktan sonra sıkıca kapatılır. Bu şekilde nem ile doymuş ortamda çelikler bir ay süre ile kendi halinde gelişmeye bırakılır. Plastik tünel ayda bir ucundan açılarak bolca sulanır, ot alımı yapılır ve tekrar sıkıca kapatılır.

Uygulama yaklaşık dört ay sürdürülür. Üretimine Mart ayında başlayan fidanlar, sonbaharda ya da izleyen ilkbaharda dikime hazır hale gelir. Bu yöntemle bir yılda köklü fidan elde edilebilmekte ve fidanların sulama, ot alma ve çapalama gibi bakım giderleri çok düşük bir düzeye indirilebilmektedir.⁵⁴

3.2.4.1. Budama

Çay bitkisi doğada gelişmeye bırakıldığında ağaç şekline dönüşür. Böyle bir durumda yaprak hasadı güçleştiği gibi, sürgün verimi de düşer. Bu nedenle çay bitkisi, toprağa yakın yükseklikte dallandırarak, düzgün bir toplama seviyesi ve bol sürgün oluşumunu sağlamak amacıyla budamaya tabi tutulur.

Üç yaşını doldurmuş ve dört yaşına girmiş çay fidanlarına uygulanan ilk budamadır. Çay fidanını dallandırıp ocak haline getirmeye yarar. Bu budama çay fidanının 3 yaşını dolduran seneyi takip eden Kasım-Aralık veya Mart aylarında yapılır.

Budama yerden itibaren 20 cm yukarıdan yapılır. Bütün dallar aynı yüzeyden olmak üzere, keskin budama bıçağı ile kesilir. Kesik yüzey içten dışa doğru hafif meyilli olmalıdır. Bu durum yaranın erken kapanması ve çay fidanının dışa doğru dallanarak ocak halini almasına yardım eder.

Budamaya tabi tutulan ocaklardan hemen hasat yapılmaz. Sürgünlerin 30 cm sürmesi, yani, yerden itibaren 50 cm seviyeyi alması beklenir. Bu süre Haziran veya Temmuz'un ortalarını bulur. Böylece çay fidanlarının ocak haline gelmesine, fidan aralarının kapanmasına, otların büyümemesine, zeminde arzu edilen nemliliğin doğmasına, en önemlisi geniş toplama tablası oluşarak, ürün miktarının artması sağlanır.

---

⁵⁴ <http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?id=163>, (12.09.2005)

Şekil budamasından sonraki ilk hasadı izleyen hasat dönemlerinde ürün miktarı sürekli artış gösterir. Ürün toplanan çay ocaklarında hasada devam edilmesi, tabla seviyesinin her yıl ortalama 10 cm yükselmesine sebep olmaktadır. Bu durum, çaylıklarda gezme, hasat, gübreleme ve mücadele gibi işlemlerin uygulanmasını zorlaştırdığı gibi, çay ocaklarının tabla yüzeylerinin çalılışmasına, filizlerin, kısa, kart ve hatta kör olarak teşekkül etmesine sebep olarak, çaylıkta verimin düşmesine yol açmaktadır.

Her ürün budamasında bir önceki budama seviyesine 5 cm eklenerek yapılması sonucunda tabla seviyesi gittikçe yükselir ve budama yüksekliği hasat tablası yüksekliğine eşit olur. Bu durumda, çay ocakları yerden 20 cm yükseklikten budanır. Bu budamaya gençleştirme budaması denir. Bundan sonraki budamalar ürün budamasının aynıdır.

Hasat sonucunda toplama tablasında oluşan bozuklukların giderilmesi için uygulanan bir işlemdir. Ürün budaması ile uygun toplama tablası oluşturuluyorsa da, bazı obur dalların hızlı gelişme göstermesi ve hasat bozuklukları nedeniyle zamanla hasat tablasının düzgünlüğü kaybolur. Bu durum hem hasadı güçleştirir hem de ürün verimini olumsuz yönde etkiler.

Budama, çay fidanını dallandırarak kısa zamanda tabla oluşumuna sebep olur. Geniş tabla yüzeyi oluşturarak ürün verimini artırır. Ocak aralarını kapatarak yabancı otların büyümesine mani olur.

Budama, çalılışmış, verimden düşmüş ocakların tazelenip sürgün veriminin artmasına yardım eder. Budamadan sonra büyüyen sürgünler kuvvetli ve taze olur. Bu sürgünlerden elde edilen kuru çay da kaliteli olur.

Budamadan beklenen yararın sağlanması için uygun zamanda yapılması önemlidir. Zamansız yapılan budama fayda yerine zarar getirir. Budama zamanı, bitkinin uykuya girdiği devredir. Bu dönem ülkemizde, havanın sıcak ya da soğuk olmasına bağlı olarak, Ekim ayı sonu ile Mart ayı sonu arasındaki dönemdir. Ancak

uyku devresinin her ayı çay bahçelerinin budanması için uygun değildir. Kış soğuk ve donları dışında kalan Kasım- Aralık ayları ile Mart ayı budama için en uygun zamanıdır. Bu aylar dışında, hasadın yapıldığı aylarda kesinlikle budama yapılmamalıdır.

Yaz mevsimi hasat mevsimi olduğu için, bu dönemde yapılacak budama ile bir sonraki ürünün alınmaz. Mayıs ve sonraki aylarda ocaklar ürün vermiş, bitki topraktaki besin maddelerinin bir kısmını kullanmış ve toprak nispeten yorgun düşmüştür. Böyle bir anda yapılacak budamadan sonra, çay ocaklarında kuvvetli sürgün gelişimi olmaz.

Bitkiye su yürümesi ile birlikte, toprağa verilen gübre bitkinin gövde ve dallarına doğru hareket eder. Bu dönemde yapılacak budama ile bitki, besin elementlerinden yeterince yararlanamadan, besin elementleri kesilen dallarla birlikte atılır ve bu durumda hem emek hem de gübreye verilen para boşa harcanmış olur.

Kasım, Aralık ve Mart aylarında ise besin maddeleri köklerde veya köklere yakın kalın gövde kısımlarındadır. Dolayısı ile bu dönemde yapılacak budamada böyle bir kayıp söz konusu değildir. Sonbaharda yapılan budamalar, hastalık ve zararlılara ait yumurta ve çoğalma yapılarının faaliyete geçmeden temizlenmesine yardımcı olur.

Çaylıkların budama yerine, yakılması çaylıklara büyük oranda zarar vermekte ve böyle çaylıklardan ürün alınması mümkün olmamaktadır. Budama sonunda çay dallarının yapraklarıyla birlikte çay bitkisinin dibinde bırakılması gübre etkisi yaparak üretimi olumlu yönden etkilemektedir.⁵⁵

Ülkemizde çay bitkisinin budanmasına yönelik zaman zaman Çaykur tarafından uygulamalar yapılmaktadır. Genellikle yaptırım yoluyla üretici budamaya zorlanmakta, her yıl çaylık alanın %20'si budamaya tabi tutulmaktadır. Bu uygulama çay veriminin artırılmasından çok üretimi kısma yönelik olarak başlatılmıştır. Bu uygulamaya

---

⁵⁵ <http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?id=164>, (21.03.2006)

uymayan üreticilerin yıllık Çaykur kotaları kesilmekte, kotaları kesilen üreticiler de özel sektöre yönelmektedir.

3.2.4.2. Gübreleme

Bitkilerin sağlıklı büyümesi, bol ve kaliteli ürün verebilmesi için toprakta azalan besin elementlerinin, en az bitki tarafından topraktan alındığı miktar kadar toprağa geri verilmesi gerekmektedir.

Çayın gübrenmesinde kullanılacak gübreleri; organik ve kimyevi gübreler olarak gruplamak mümkündür. Organik gübrelerin başında ahır gübresi gelir. Bitki artıkları ile çaylıkların yüzeysel olarak örtülmesi de organik gübre olarak kabul edilir.

Toprağın yapısına etki etmesi, bitki besin elementleri kaynağı olması ve ürün miktarına etkili olması nedeni ile ahır gübresi çay bahçelerinin gübrenmesinde önemli yer tutmaktadır. Ahır gübresi, kullanıldığı toprağın su kapasitesini artırır, su geçirgenliğini de olumlu yönde etkiler. Ahır gübresi, suyun toprak yüzeyinden akmasına, buharlaşmasına ve verimli toprağın taşınıp götürülmesine engel olur.

Ahır gübresi, bir yandan toprağın kolay tava gelmesini sağlarken, kumlu topraklarda, toprak parçacıklarını birbirlerine bağlar ve killi topraklarda parçacıklar arasındaki bağı gevşeterek kök gelişmesi için daha uygun ortam hazırlar. Organik yapısı nedeniyle toprak havalanmasına olumlu etki yaparken, parçalanması sonucu oluşan karbondioksit ve organik asitler bitki besin maddelerini bitkiye yararlı hale getirir. Ayrıca toprak sıcaklığını bitki gelişmesi için uygun duruma getirir. Ahır gübresi toprak mikroorganizmalarının üzerinde de olumlu etki yaparak, toprakta biyolojik değişmelerin hızını artırır. Ahır gübresinin etkisi, giderek azalmak suretiyle, 3-4 yıl sürer.

Diğer bir organik gübre olan, çaylıkların bitki artıkları ile örtülmesi, özellikle meyilli arazilerde kurulmuş çaylıklarda toprak ve su korunmasında etkili olur. Organik gübre olarak, bitki artıklarının yanında sap ve saman karışımı, orman ağaçlarının

yaprakları, özel olarak bu amaç için yetiştirilmiş ot ve benzeri bitki materyalleri kullanılır. Bunun için budama artıklarının bahçeden atılmayarak, bahçeye serilmesi organik gübre olarak büyük önem taşımaktadır.

Malçlama, topraktan erozyon ile su yitmesini önler. Özellikle bu, yeni kurulan çaylıklar ile budanmış çaylıklarda önem taşımaktadır. Bu çaylıklarda toprağın büyük bir bölümü güneşin ve rüzgarın etkisi altındadır. Çay topraklarının malçlanması, toprağın çatlamasını önlediği gibi, yağmur damlalarının etkisi ile toprağın balçıklaşmasını da önler. Çay topraklarının yüzeysel olarak malçlanması toprak yapısını düzelterek kök gelişmesi için uygun ortam hazırlar. Kimyevi Gübreler, bileşiminde bir veya birden çok bitki besin maddelerini ihtiva eden gübrelerdir.

Çaylıklara öncelikle organik gübreler verilmelidir. Yeterli organik gübrenin verilemediği durumlarda, toprağı bitki besin maddelerince zenginleştirmek amacıyla kimyevi gübreler kullanılır.

Toprağı verilecek çiftlik gübresinin miktarını, toprağın organik madde kapsamı ve toprak yapısı belirlemekle birlikte, çaylıklara 3-4 senede bir, dekara 3 ton ahır gübresi verilebilir. Ahır gübresi budamadan önce verilmelidir. Budanan çaylıklara Mart – Nisan, diğer çaylıklara ise Kasım- Aralık aylarında gübre verilebilir. Gübre çay ocaklarının arasına taç iz düşümü dikkate alınarak eşit kalınlıkta serilmeli ve hafif çapa yapılarak toprağı karıştırılmalıdır. Yapılacak çapanın derinliğı 5 cm'yi geçmemelidir.

Kimyasal gübreler çay bahçelerine toprak yüzeyine düzgün şekilde serpilerek uygulanır. Düz alanlarda kurulu bahçelerde gübreler, bitkinin taç iz düşümü dikkate alınarak, daire şeklinde bitki etrafına serilerek verilmelidir. Meyilli alanlarda da olanaklar elverdiğince, gübreler eşit ve düzgün şekilde toprak yüzeyine serpilerek verilebilir. Dar teras yapılmış alanlarda ise gübreler, terasın iç ya da yukarı kısmına, toprak yüzeyine serpilerek uygulanır.

Gübreler hiçbir zaman çay bitkisinin üzerine serpilerek verilmemelidir. Bu şekilde yapılan gübreleme, çay bitkisinin yapraklarında zarar meydana getirmekte

ayrıca, gübrenin büyük bir bölümü toprağa ulaşmadan, yağmurla yıkanıp gitmekte, bitki bu gübreden faydalanamamaktadır.

Toprağa verilecek kimyasal gübre miktarı toprak analizleri sonucunda belirlenmelidir. Son yıllarda yapılan toprak analizleri sonucunda çay bahçelerinde kullanılacak en uygun kimyasal gübrenin 25:5:10 (N P K) terkipteki kompoze gübre olduğu tespit edilmiş olup, her yıl dekara 70 kg kompoze gübre verilmesi önerilmektedir. Türkiye’de çaylık alanlarda yapılan gübreleme işleminde bu kriterlere uyulmadığı ve geliş güzel gübreleme yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu da çaylık alan başına elde edilen yeşil çay miktarını olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁶

3.2.4.3. Hasat

Yaş çay ürünü; çay bitkisi üzerindeki genç sürgünlerin ucundan itibaren, tepe tomurcuğu ve tepe tomurcuğunu takip eden birinci ve ikinci yapraktan müteşekkil, körpe, taze ve lif vermeyen, kaliteli kuru çay üretimine elverişli nitelikteki filizden ibarettir. Sap ve ayası tam teşekkül etmemiş yapracık da tomurcuk sayılır. Budanmış ve bakımlı çaylıklardan hasat edilen ve kırıldıklarında lif vermeyen üçüncü yaprak ile körpe, taze, tek veya çift yapraklı kör sürgünler de ürün kabul edilir.

Hasatta iki yaprak bir tomurcuğun istenmesinin temel amacı, bu yaprakların, çayın kalitesini etkileyen unsurlar olan kafein ve polifenol kapsamlarının yüksek olmasının yanında, işleme için fiziksel yapılarının da çok uygun bulunmasıdır.

Çay bitkisinde hasat işlemi diğer ürünlerden farklı olarak uzun bir dönemi kapsar. Ülkemiz şartlarında çay hasadı, iklim şartlarına bağlı olarak, Mayıs ayı başında başlayıp, Ekim ayında sona ermektedir. Çay hasadı sürgünler itibariyle yapılmaktadır. Bir hasat döneminde 3 sürgün dönemi bulunmakta olup, iklim koşullarının uygun

---

⁵⁶ <http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?id=165>, 11.10.2005

olması sonucunda dördüncü sürgünde oluşabilmektedir. Ancak ülkemizdeki iklim şartları çayın dördüncü sürgün vermesine pek elverişli değildir.

Yetişmiş ve budanmış çaylıklarda hasat zamanı çok iyi bilinmelidir. Hasadın erken ya da geç yapılması gerekir. Toplama tablası oluşmuş çay ocaklarındaki sürgünler, işletme için uygun olan yaş çay ürünü normuna geldiği zaman toplanmaya başlanmalıdır. Hasadın erken yapılması halinde alınacak ürün miktarı azalacak, geç yapılması durumunda ise ürün kartlaşarak kalitede bozulmalar olacaktır.

Ülkemizdeki çay bahçelerinin tamamına yakını tohumla tesis edilmiştir. Çay bitkisi yabancı dölllenme gösteren bir bitkidir. Dolayısıyla ile melezleşme gerçekleşmekte ve bu durumda bahçedeki ürün farklı zamanda toplama olgunluğuna gelmektedir. Bunun için hasatta, önce gelen ürünü toplamak ve bir bahçeye, ürünün hasat olgunluğuna gelme zamanına göre birkaç kez girmek sureti ile hasat yapılması önemlidir.

Budanmış çaylıklarda hasat işlemi büyük önem arz etmektedir. Budamadan sonra süren sürgünler toplama seviyesine geldikten sonra sürgünlerde elle uç alma yapılmalı ve sürgünlerin dallanarak geniş bir toplama tablası oluşturulması sağlanmalıdır. Derinden yapılacak hasat budamadan sağlanacak yararın azalmasına neden olacaktır.

Hasatta dikkat edilecek önemli bir nokta da hasat sonrası ocakta yeterli miktarda olgun yaprağın bırakılması ve bir sonraki hasat için bitkinin ihtiyaç duyduğu gücü bulabilmesinin sağlanmasıdır.⁵⁷

---

⁵⁷ www.caykur.gov.tr/detay.asp?id=166, 11.10.2005

3.3. Çayın İşlenme Aşamaları

Çayın işlenme aşamasında etkili olan biyokimyasal olaylar kilit role sahiptir. Yeşil çay yaprağından değişik niteliklerde çayların üretilmesi oksidasyon tepkimelerine dayanır. İşleme sürecindeki biyokimyasal değişimler üretilen çayın tad, renk, koku ve aroma gibi özelliklerinin ortaya çıkmasına etki eder. Çayın işlenmesindeki asıl maksat, yeşil çay yaprağında bulunan ve çaya olumlu etki yapan maddelerin bozulmadan işlenen çaya geçmesini sağlamak, olumsuz etki yapan maddeleri zararsız hale getirmektir.⁵⁸

3.3.1. Soldurma

Soldurma, yaş çayın ihtiva ettiği %70-80 oranındaki suyun %50-55'e düşürülmesi işlemini oluşturur ve siyah üretiminin ilk aşamasıdır. Yaş çayın solma süresi çayın tazeliği ve ıslaklık durumuna, hava ve çalışma koşullarına göre değişir.

Soldurma sonucunda yaprakların hücre özsuvarı daha yoğun hale gelir ve kıvrırma işlemleri için uygun elastiki yapı temin edilir. Taze yapraklar soldurulmadan doğrudan doğruya kıvrırmaya tabi tutulursa, hücre özsuvarının dışarı çıkması ve hücre parçalanması tam olmaz, yapraklarda kıvrılmadan ziyade kırılma meydana gelir, presleme esnasında kıvrırmadan akan sularla çayın içerisinde bulunan etkin maddeler dışarı atılır. Solmuş yaprağın sarkık, halsiz ve pörsümüş durumda olması, canlı ve parlak olmaması, sap kısımlarının kırılmadan eğilir ve bükülebilir durumda olması yaş çayın iyi solduğunun göstergesidir.

Soldurma işlemleri sırasında verilen hava sıcaklığı düşük rakımlarda 38°C, yüksek bölgelerde 32°C'yi geçmeyecek şekilde ayarlanır. Isının yüksek olması durumunda yapraklarda kuruma ve yanmalar meydana gelir. Kurumuş ve yanmış çaylarda kıvrırma ve fermentasyon istenildiği gibi olmayacağından elde edilecek çayın kalitesi son derece düşük olur.

---

⁵⁸ Kaçar, a.g.e., s.81

3.3.2. Kıvrırma

Soldurma işlemleri tamamlandıktan sonra çayın değişik imalat makinelerinde parçalanması, ezilmesi ve bükülmesiyle hücre özsuğunun kıvrılmış yaprak yüzeyine yayılması ve oksidasyonun başlaması işlemidir. İki aşamada gerçekleşir.

Birinci aşama düz kıvrırma makinelerinde yapılır. Düz kıvrımlar uzun sürede yavaş yavaş doldurulduğundan en az 300 kg solmuş yaprak alabilmektedir. Kıvrırma süresi doldurulmaya başlandığından itibaren en az 45 dakika olur. Birinci kıvrırma bittikten sonra, kıvrırma yavaş yavaş boşaltılarak eleme yapılır. Havalandırılmış kaba çaylar ise ikinci kıvrırma için presli veya göbekli kıvrımlara verilir.

Birinci kıvrırmada çay yaprakları yeterince parçalanmamış ise kaba yaprakların tazyik altında presli kıvrımlarda veya göbekli kıvrımlarda daha çok parçalanmalarını sağlayarak, yaprağın hücre zarının çatlatılarak içerisindeki hücre özsuğunun dışarı çıkartılması ile daha iyi fermantasyon şartlarının hazırlanması için ikinci bir kıvrırma işlemi yapılır.

Presli kıvrımlarda kıvrırma müddeti 40, göbeklilerde ise 20 dakikadır. Presli kıvrımlardaki çaylara bu müddet içerisinde en az 3 defa pres tatbik edilir. Presler 200-300 libre (90-135 kg) lık bir tazyikle yapılır. 5-6 dakika presli, 5-6 dakika pressiz olarak çalıştırılır. Böylece tazyik sırasında fazla sürtünmeden dolayı ısınmış olan çayın harareti düşürülmüş olur. İkinci kıvrırmadan çıkarılan çaylar fermantasyon ünitesine sevk edilir.

3.3.3. Fermantasyon

Kıvrılan yaş çay yaprağının hücre özsuğunda bulunan kimyasal bileşiklerinin oksidaz enziminin tesiri ile biyolojik değişikliğe uğrayarak siyah çayda istenen renk,

burukluk, parlaklık, koku ve aromanın oluşması olayıdır. Çay imalatında ilk kalite kontrolü fermantasyon safhasında yapılır. Bu esnada çayın kıvrılma ve solma durumu hakkında bilgi edinilir.

Fermantasyon müddeti denilince; çayların fermantasyon kısmında geçirdiği süre akla gelmemelidir. Bu süre; kıvrımın başlamasından oksidasyonun tamamlanmasına kadar geçen zamandır. Fermantasyon esnasında nispi rutubet yaklaşık %90-95 civarında tutulmalıdır. Sıcaklık hava şartlarına bağlı olarak 21-3200C arasındadır. Çay liköründe parlaklık ve canlılık düşük sıcaklıkta yapılan oksidasyonda artar. Sıcaklığın yüksekliği nispetinde canlılık azalır, mat ve donuk bir renk oluşur.

3.3.4. Kurutma

Kıvrılmış ve fermente olmuş çay yaprağının fırınlanarak nem oranını %2-4 seviyelerine indirme işlemidir. Kurutmanın amacı üretim sürecinde kazanılan özelliklerin ve oluşan maddelerin yitirilmesine engel olacak ortamı oluşturmak, çayı depolanabilir, paketlenabilir ve taşınabilir duruma getirmektir.

Kurutmada giriş sıcaklığı 90-1000C, çıkış sıcaklığı 45-600C arasında olur. Çıkış dereceleri farklı davlumbaz sistemlerine göre değişebilir. Fırına giren havanın sıcaklık derecesi, debisi, palet üzerindeki yaprak kalınlığı ve çayların fırın içerisinde kalma müddeti, kurutma olayını etkiler.

3.3.5. Tasnif ve Ambalajlama

Fırından çıkan kuru çayların önceden belirlenen standart elek tellerinden geçirilmek suretiyle incelik, kalınlık ve kalitelerine göre ayrılma işlemidir. Gerek fırın çıkışında gerekse tasnifin çeşitli aşamalarında kurutulmuş çaylar lif tutucularından geçirilerek lif ve çay çöplerinden ayrılırlar. Çaylar fırınlanarak çıktıktan sonra ihtiva ettikleri %2-4 nispetindeki rutubet miktarı ile ancak iyi tasnif edilebilir. Bekletilen ve

iyi muhafaza edilmeyen çayların rutubet miktarları arttığından ve elastikiyet kazandıklarından tasnifleri iyi yapılamaz ve kısa zamanda küflenerek sağığıa zararlı hale gelir.

Üretilen aylar içte bez, dışta naylon olmak üzere ikili ambalaj şeklinde torbalanır. Ürün izlenebilirliğini sağlamak üzere iki torba arasına üretim tarihi, saat ve nevisini belirten tanımlayıcı bir etiket konur. 1. nevi 32 kg, 2. nevi 27 kg, 3. nevi 21 kg, 4. nevi 35 kg, 5. nevi 29 kg, 6. nevi 22 kg, 7. nevi 35 kg, net olarak standart hale getirildikten sonra paketleme tesislerine getirilmek üzere kuru çay ambarlarına alınır. İhraçlık aylar alıcı firmanın talebi üzerine özel ambalajlarda farklı kilolarda hazırlanabilmektedir.⁵⁹

3.4. ay Üretiminde İstihdam

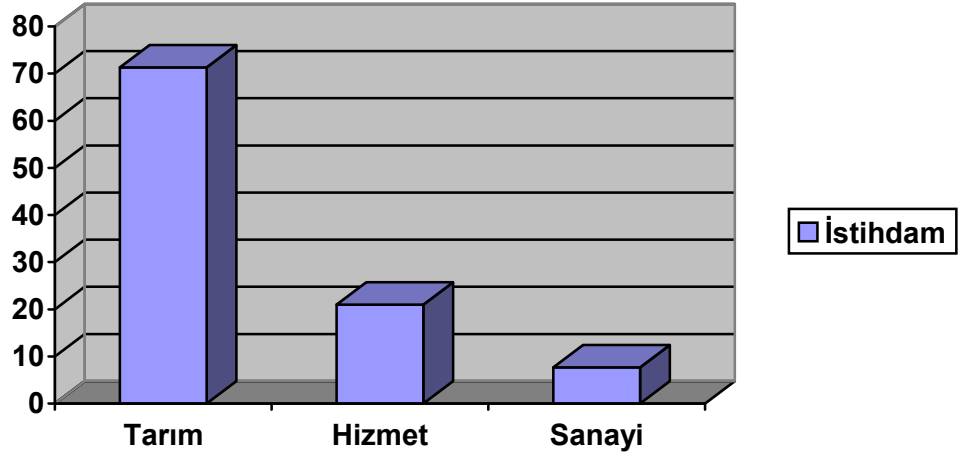
Çayın yetiştiğı bölgenin arazi olarak tarıma elverişli olmamasına rağmen istihdamda tarımın diğere sektörlere göre daha ağırlıklı bir yapıda olduğunu görmekteyiz. 2000 yılı nüfus verilerine göre Karadeniz Bölgesinde çalışan nüfusun %71,38'i tarım sektöründe, % 20,97'si hizmet sektöründe, %7,70'i ise sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.⁶⁰

---

⁵⁹ www.doguscay.com.tr , 28.02.2006

⁶⁰ İbrahim Atalay, Türkiye Bölgesel Coğrafiyası, İnkılap yay., İstanbul, 2003, s.70

Grafik 2. Karadeniz Bölgesi İstihdam Yapısı

Kaynak: İbrahim Atalay, Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılap yay., İstanbul, 2003, s.70

Çay sektörü emek faktörüne dayalı bir üretim yapısı arz ettiği için bölgenin istihdamına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Çayın işlenmesi aşamasında çok sayıda kayıtlı işçi istihdam edilirken çay hasadının yapıldığı mevsimde büyük ölçüde kayıtsız istihdam göze çarpmaktadır. Özellikle kadınlar ve işsiz gençler yaz sezonunda üç dört ay gibi bir kayıt dışı istihdam alanı bulmaktadırlar. Aynı zamanda 1990'lı yıllardan sonra SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bölgeye komşu ülkelerden gelen kaçak işçi sayısında ciddi artış olmuştur. Söz konusu ülkelerin sosyal ve ekonomik durumları göz önüne alındığında bölgedeki çay üretiminin oradaki aileleri ekonomik olarak rahatlatmış altı çizilmesi gereken bir durumdur.

Çaykur'da 2004 yıl sonu itibariyle 409 adet memur, 646 sözleşmeli personel, 1.464 sürekli, 1.134 geçici işçi istihdam edilmiş bulunmaktadır. 2004 Yılında sürekli işçi kadrosu 3.756 olarak tespit edilmişse de bu kadroda yıl sonu itibariyle 1.478 kişi istihdam edilmiştir. Geçici işçi kadrosunda yıl içinde ortalama 7.521 Adam / Ay kişi istihdam edilmiştir.⁶¹

⁶¹ www.caykur.gov.tr /istatistiki bilgiler, 25.06.2006

Tablo 4. Çaykur İstihdam Durumu

PERSONEL	2 0 0 3		2 0 0 4			
	Çalışan Personel		Çalışan Personel			
	Ortalama Kişi	Yıl Sonu Kişi	Norm Kadro Sayı	Prg.Kadro Sayı	Ortalama Kişi	Yıl Sonu Kişi
A- MEMURLAR						
1- G.İ.H.	434	434	616	534	420	406
2- T.H.	5	5		3	4	3
TOPLAM	439	439	616	537	424	409
B- SÖZLEŞMELİ	737	737	1665	1486	685	646
C- İŞÇİLER						
1-Sürekli İşçiler	1546	1560	3756	1478	1478	1464
2-Geçici İşçiler	6244	405	14686	6593	6043	1134
TOPLAM	7790	1965	18442	8071	7521	2598
GENEL TOPLAM	8966	3141	20723	10094	8630	3653

Kaynak: www.caykur.gov.tr /istatistiki bilgiler, 25.06.2006

Çaykur'da çalışan bir işçi çalıştığı yıl sayısına göre aylık 800,00 YTL ile 1.000,00 YTL (2005 yılı rakamları) arasında aylık ücret geliri elde etmektedir. Ancak sektörde çalışan işçilerin büyük çoğunluğu mevsimlik işçi olarak çalışmaktadır. Bir yılda dört ay istihdam edilen çalışanlar dört aylık ücretin yanında yılda üç defa aylık ücretin 1/3'ü tutarında ikramiye almaktadırlar. Yine aynı şekilde mevsimlik istihdam edilenler yıl içerisinde 6 ay sigorta hizmetlerinden faydalanmaktadır.⁶²

Doğu Karadeniz bölgesinde çay tarımı ve sanayi uzun yıllar tek ve önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Çay bir yandan üreticinin iş gücünü değerlendirirken diğer yandan işleme sanayinde çoğunlukla mevsimlik işçi ihtiyacı nedeniyle istihdama katkıda bulunmaktadır. Özel sektörün gerçek anlamda istihdam verilerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak yapılan değerlendirmede kampanya dönemlerinde özel

⁶² Ali Başer, Çaykur Çalışanı, "Çay Sektöründe Çalışanların Maddi Durumu" konulu görüşme, Trabzon: 15 Temmuz 2006.

sektör'de çalışan işçi personel sayısının 6000-6500 kişi civarında olduğu kabul edilmektedir.⁶³

2004 yılı toplam yaş çay alımlarına baktığımızda, Çaykur 587 bin ton yaş çay alırken özel sektörün 521 bin ton çay alımı yaptığını görmekteyiz. Kapasite olarak özel sektörün Çaykur'a yaklaştığı görülmektedir. Ancak özel sektörün, maliyetleri Çaykur'a göre daha fazla ön plana çıkarması ve piyasa şartlarına uyum sağlaması gibi sebeplerle istihdamı oldukça düşüktür. Yine aynı şekilde Çaykur'da çay sezonu günlük çalışma saatleri sekiz saatlik üç vardiyaya bölünürken özel sektörde genellikle on iki saatlik iki vardiya uygulanmaktadır. Bu da özel sektörün kişi bazında istihdam olanağını daraltmaktadır. Sonuçta bölgedeki özel sektör firmalarının istihdam ettiği toplam kişi sayısı Çaykur çalışan sayısından azdır.

3.5. Çay Üretimini Türkiye ve Dünya Ekonomisindeki Yeri

Türkiye ekonomisinde çay sektörünün payı üretim, dış ticaret, katma değer, istihdam ve iş yeri büyüklükleri açısından değerlendirilmelidir. Türkiye'de GSMH içinde tarımın payı 1997 yılı rakamlarına göre %14.5, sanayinin payı ise % 25.3'dür. Çay tarımının ağırlıklı olarak yapıldığı Rize İlinde ise tarımın payı % 21.4, sanayinin payı %13.2 civarındadır. Rize'nin tarımsal yapısının %90-95'ini ise çay tarımı oluşturmaktadır. Türkiye genelinde 21.000 civarında olan sanayi iş yeri sayısının yaklaşık 300'ünün Rize ilinde olduğu istatistik değerlendirmelerde bildirilmektedir. Bunun oransal değeri % 1,5'tir. 300 sanayi iş yerinin yaklaşık 215'i ise çay sanayindeki kamu ve özel sektör işletmeleridir. Oransal değeri ise % 71'dir. Rize'de gıda sanayii üretim miktarı içinde çay üretiminin payı ise oldukça yüksektir. Türkiye'nin gıda sanayii ihracat değeri 3.023 Milyon ABD Dolarıdır. Çay ihracatı ise toplam gıda sanayii ihracatı içinde çok az bir paya sahiptir (%0,69). Çay sektörünün gayri safi milli hasılaya katkısının ortalama 350-400 milyon dolar/yıl arasında olduğu tespit edilmiştir.

---

⁶³ DPT, "Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Çay Sanayi Alt Komisyon Raporu", No:2640, Ankara, 2001, s.49.

Bu değerin saptanmasında, üreticilere ödenen yaş çay bedelleri, toplam işçilik ücretleri ve memur ücretleri, yaş çay ve kuru çay taşımacılığında ödenen bedeller ve tarımsal faaliyet giderleri dikkate alınmış, kamu sektörü verilerine %40 özel sektör katkısı ilave edilmiştir.⁶⁴

3.5.1. Çay Sektörünün Bölgenin Ekonomik Yapısındaki Yeri ve Önemi

Doğu Karadeniz Bölgesinin jeolojik yapısı tahıl ekip biçmeye elverişli olmadığından, 20.yüzyılın başlarında yöre halkı başlıca gıda maddesi olan un ve şeker gibi ürünleri komşu ülke Rusya'da çalışarak elde ediyordu. O dönemlerde İstanbul gibi büyük şehirlerde diğer bölgelerin dikkatini çekecek kadar sanayileşme yoktu. Yöre halkı için denizin karşı tarafında bulunan Rusya daha yakın ve cazipti. Rusya'da para kazanan insanlar dönüşte Romanya ve Ukrayna'dan mısır, un gibi yiyecek maddelerinin temin ediyorlardı. Ancak birçok aile bu imkandan dahi mahrumdu. Ekmek gibi temel gıda maddesini bölgenin elverişsiz arazilerinde son derece güç şartlarda mısır üreterek karşılamaya çalışan aile sayısı bir hayli fazlaydı. Bölge halkı Rusya'da fırıncılık, inşaat işçiliği ve bakkallık gibi işlerde çalışıyorlardı. Günümüzde Doğu Karadeniz insanının bu işlerde uzmanlaşmış olması tesadüfi değildir.

Çay ürününün yetiştiği Trabzon ve Rize yöresinin genel coğrafî ve sosyo ekonomik yapısına baktığımızda arazi yapısının kendine has özelliklerinin tarımsal alanda çay üretimini alternatifsiz bıraktığını görmekteyiz. Bölgenin arazi ve iklim şartları tahıl üretimine ve hayvancılığa yönelimi rasyonel olmaktan çıkarmaktadır. Ancak bölgenin zengin orman alanları ve bol çeşitli çiçekleriyle , zengin aromaya sahip yaylaları arıcılığa oldukça uygundur. Bununla birlikte arıcılık konusunda genel anlamda var olan teşvik ve bilgilendirme sıkıntısı bu bölge için de geçerlidir. Türkiye her yıl ihtiyaç duyduğu tonlarca balı ithal etmek zorunda kalırken bu bölgede tonlarca bal bu eksiklik yüzünden yağmur suyuyla yıkanıp gitmektedir. Bölgenin bu anlamda

---

⁶⁴ DPT, "Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Çay Sanayi Alt Komisyon Raporu", No:2640, Ankara, 2001, s.6.

değerlendirilebilmesi için ciddi anlamda zirai çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Son yıllarda Doğu Karadeniz bölgesine ilişkin olarak kivi üretimi gündeme gelmiştir. 1990'lı yılların başında kivi üretimi bölge açısından alternatif bir ürün olarak gündeme gelmiş olmakla birlikte kivi'nin çaya göre ülke çapında daha geniş bir üretim alanının olması sebebiyle üretimin daha geniş arazi yapılarına sahip bölgelere kayması sonucunu doğurmuştur. Bu duruma bağlı olarak kivi üretimi çay bölgesinde alternatif olma özelliğini kaybetmiştir.

Çay üretimi bölge ekonomisinde son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bölge sanayisinin neredeyse tamamı çay üretimine yöneliktir. Ancak bölge insanının arazi mülkiyeti sınırlı olduğu için çay üretimi küçük çapta aile üretimi şeklinde yapılmaktadır. Bu da yapılan üretimin karşılığında elde edilen ekonomik değer in sektörel anlamda yatırıma dönüşmesini engellemektedir. Yapılan üretim genellikle geçimlik olmakta hatta bir çok aile için bu dahi mümkün olmamaktadır. Çay üretiminin bu özelliği, üretici kesimi ekonomik anlamda tatmin etmediği için bölge insanını farklı arayışlara iterek büyük kentlerin göç sorununu derinleştirmektedir. Çay ürününün toplandığı yaz aylarında bölge nüfus yoğunluğu artarken yılın diğer zamanlarda yoğunluk azalmaktadır. Bölgedeki gerek çay sektörüne yönelik yatırımlar gerekse diğer yatırımlar genellikle bölge dışından ve diğer sektörlerden elde edilen kaynaklarla yapılmaktadır.

Türkiye'deki toplam çay üretiminin %65'i Rize'de, %21'i Trabzon'da geri kalan kısmı ise Ordu, Giresun ve Artvin'de yapılmaktadır. Bölgede 200 bini aşkın aile çay tarımı ile uğraşmaktadır. Bu sebeple Doğu Karadeniz Bölgesi ve Türkiye ekonomisi için çay üretimi büyük bir öneme sahip olup yılda ortalama 350-400 milyon dolarlık bir kaynak yaratmaktadır. Sektör olarak bakıldığında ise çay sektörü ülke ekonomisi için 2 milyar dolarlık bir büyüklüğü ifade etmektedir.⁶⁵

---

⁶⁵ Ali Ekber Yıldırım, "Çay Sorunlarla Kaynıyor", Ekonomik Forum, Mayıs 2002, s.30

3.5.2. Dünya Çay Üretiminde Türkiye'nin payı

Dünya kuru çay üretimi siyah ve yeşil toplam olarak 2.502.076 tondur. Üretimin %84'ü Asya, %13'ü Afrika, %3'ü Güney Amerika kıtalarında gerçekleştirilmektedir. Türkiye dünya çay üretim alanlarının %3'üne sahip olup dünya çay üretiminin %5,4'ünü gerçekleştirmektedir. Son on yılda Türkiye'deki çaylık alanlar %20, kuru çay üretimi ise %18 artmıştır.

Son yıllarda dünya çay üretim alanları sürekli ve düzenli bir biçimde genişlemektedir. Dünya'nın büyük çay üreticisi ülkelerdeki genişlemeler nisbeten daha yavaş hatta durgun olduğu halde Türkiye ve Kenya gibi ülkelerdeki üretimde dinamik bir artış göze çarpmaktadır. Son çeyrekte Afrika ve Güney Amerika'da bir çok ülke ilk defa çay tarımına başlamıştır.⁶⁶

Tablo 5. Dünya Çay Üretiminde Önde Gelen Ülkeler (2003)

	Üretim Alanı(Ha)	Üretim (Mt)	Verim (Kg/Da)
Hindistan	443.000	885.000	200
Çin	898.300	770.345	86
Sri Lanka	189.000	310.000	164
Kenya	140.000	290.000	207
Endonezya	120.000	160.000	133
Türkiye	76.700	150.000	196
Vietnam	99.000	95.000	96

Kaynak:FAO- TZOB, Çay Raporu, 2004, s.2, www.tzob.org.tr (21 Mart 2006)

Dünyadaki çaylık alanlardaki genişleme ve kuru çay tüketimindeki artışa paralel olarak kuru çay üretim teknolojisinde de yıllar itibariyle gelişmeler yaşanmıştır. Ülkeler tüketicilerin taleplerine göre değişik çaylar üretmektedirler. En çok tüketilen siyah çayın yanında yeşil çay da dünya piyasalarında talep edilmeye başlamıştır. Dünyadaki toplam

⁶⁶ Recep Yurt, "Türkiye Çay İklimi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, DBCE, 1991, s.250

ay üretiminin %80'i siyah çay, %20'si ise yeşil ve diğer çay çeşitlerinden oluşmaktadırdır.⁶⁷

Dünya'da başlıca ihraç edilen çayın %90'ı siyah, %10'u yeşil ve diğer çaylardan oluşmaktadırdır. Dünya ay ihracatının hemen hemen yarısı Srilanka, Kenya ve Çin tarafından yapılmaktadır. ay ithalatında ise ilk sırayı Asya ve Avrupa lkeleri almaktadır. İngiltere, Pakistan, ABD, Mısır, Japonya ve Fas ay ithal eden ülkeler olup, bu ülkeler toplam dünya çay ithalatının yaklaşık %45'ini gerçekleştirmektedir.⁶⁸

3.6. ay Sektöründe Pazarlama ve Dağıtım

Hemen hemen bütün piyasalarda olduğu gibi çay piyasasında da ürünün üreticiden tüketicie ulaşması bir çok aşamayı gerekli kılmaktadır. Böylece sektörde üretici ile nihai tüketicinin davranışlarından çok aracı kişi ve kurumların davranışları etkili olmaktadır. Sektördeki bu yapı zaman zaman üretici veya tüketicinin aleyhinde işleyebilmektedir. ay piyasası üretici, harmanlayıcı, toptancı ve perakendeciden oluşmaktadırdır. Ancak ay piyasasında özel sektörün devreye girmesiyle birlikte 300'e yakın irili ufaklı firmanın faaliyete geçmesi toptancı kavramını büyük lde ortadan kaldırmıştır. Özellikle kk ölçekli firmalar üretmiş oldukları kuru ayı doğrudan perakendeciye ulaştırma yolunu seçmektedirler. ay sektöründeki aracı kurumların azalmasına yönelik bu durum tüketicileri olumlu yönde etkilemektedir.⁶⁹

3.6.1. Yurt İçi Pazarlarında Pazarlama ve Dağıtım

Türkiye, dünya çay pazarında, kuru çay tüketiminde, büyük bir potansiyele sahip olup, üretilen çayın büyük bir bölümü iç piyasada tketylmektedir. Bu nedenle ay

---

⁶⁷ Aysu, a.g.e., s.119

⁶⁸ Aysu, a.g.e., s.121

⁶⁹ Nazire Telater, "Türkiye'de çay üretim ve Pazarlanması", Yayınlanmamış Ysek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1988, s.102

piyasasında faaliyet gösteren firmalar arasında pazar paylaşımı konusunda rekabet yaşanmaktadır. Ancak bu rekabet, tüketicilere daha kaliteli çay sunabilmek için yapılmamaktadır. Daha çok rakip firma ürünleri taklit edilmekte ve bu şekilde sektörde haksız rekabet ortamı oluşmaktadır. Özel sektör firmalarının önemli bir bölümü, rakip firmaların ürünlerini taklit etme yolunu tercih etmektedir.

Üretim aşamasında doğrudan yer almamakla birlikte, çay sektöründe en büyük payı alan kesim paketleyici firmalardır. Bu firmalar, kalitesiz çay üreten firmaların ürünlerini ve yurda çeşitli yollardan giren yabancı menşeli kalitesiz çayları çok ucuza temin etmektedir. Ucuza mal olan, gösterişli ambalajlar içinde ve çeşitli promosyonlarla piyasaya sürülen bu çaylardan firmalar büyük gelirler elde etmektedirler. Daha çok kalitesiz çayların paketlenmesinde izlenen bu yöntem, tüketicilerin, çay yerine alkolsüz içeceklere ve meşrubatlara yönelmelerine yol açmaktadır. Bu durum da çayın iç pazardaki payının giderek daralmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin aldatılmasına yönelik bu davranış, ciddi firmaları büyük ölçüde rahatsız etmenin yanı sıra Türk çayının imajını da zedelemekle birlikte yabancı çayların yurda girişini de teşvik etmektedir.

Başta kola ve kahve olmak üzere çay dışındaki alkolsüz içecekler henüz tam olarak görülmeyen ancak yakın gelecekte etkilerinin daha fazla hissedileceği önemli rakip ürünlerdir. Bu ürünler ile ilgili yapılan pazar geliştirme çalışmaları oldukça etkileyicidir. Çay sektöründe ise pazar geliştirmeye yönelik çalışmalar henüz bu seviyeye ulaşamamıştır.

Çay sektörünü rahatsız eden en büyük sorunlardan biri de, kuru çayın ambalajsız açıkta, her türlü sağlık koşullardan yoksun, hijyen olmayan yerlerde, yasaklanmış olmasına rağmen, pazarlanmasıdır. Halbuki Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliğinin, Ambalajlama, etiketleme ve işaretleme bölümünde; tüm gıda maddelerinin ambalajlanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Çayın ambalajlarda paketlenerek pazarlanması zorunluluğu vardır. Bu zorunluluğa rağmen sektörde faaliyet gösteren firmaların bir kısmı ambalajsız olarak ve kalitesiz çayları piyasaya sürmeye devam etmektedir. Bu durum çay satışlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Dünya çay üretim ve tüketim durumuna baktığımızda; Üretilen çayın %60'ı üretici ülkelerde tüketilmekte, %40'ı ise diğer ülkelere tüketim amaçlı ihraç edilmektedir. Türkiye, çay üretim miktarı yönünden üretici ülkeler sıralamasında 5. sırada yer almaktadır. Fert başına tüketim miktarı 2.3 kg'dır.

Dünya çay pazarında Hindistan, Endonezya, Srilanka ve Kenya önemli bir paya sahiptir. Bunun yanında üretici ülke olmamasına rağmen İngiltere'nin yaklaşık 10 büyük çay firması Dünya çay piyasasında önemli paya sahiptirler. Dünya çay piyasasına baktığımızda etkili olan bu ülkelerin hepsinde çay borsası mevcuttur ve çay pazarlaması bu borsalar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de çay borsasının henüz olmayışı özellikle dışa yönelik çay pazarlamasını olumsuz yönde etkilemektedir.⁷⁰

AB'ye üye olması halinde Türkiye, AB ülkeleri içinde çay üreten tek ülke konumunda olacağından önemli bir avantaj elde edecektir. Çünkü AB ülkelerinin yıllık toplam çay ithalat miktarı 250-300.000 ton civarındadır. Türkiye ise yıllık 200 bin tona yakın çay üretmektedir. Uluslararası standartlarda ve AB tüketicilerinin damak tadına uygun çay üretmek şartıyla, üretilen çayın ihracı kolaylaşacaktır. Maliyet ve kalite sorunu çözüldüğü takdirde, AB ülkeleri, Türk çayı için önemli bir pazar niteliğindedir.

Türkiye'de çay sektörünün varlığının devamı yerel ve uluslararası çay piyasasına, gıda kodeksine uygun uluslararası standartlarda kaliteli çay sunulmasına bağlıdır. Çay sektörünün sağlıklı bir yapıya kavuşması, mali açıdan güçlü olması,

---

⁷⁰ Telater, a.g.e., s.105

sağlam bir finansman kaynağı yaratılabilmesi için, stok fazlası ürünün ihraç edilmesi zorunludur.

Türkiye’de üretilen çayın diğer ülkelere nazaran doğal üretime daha yakın olması ihracatta önemli bir avantajdır. Ancak bu avantaj iç ve dış pazarda yeterince kullanılamamaktadır.⁷¹

3.6.2. Türkiye’nin Çay İhracatı

Uluslararası çay piyasasına baktığımızda, Asya kıtası en büyük çay ihracatçısı olduğu gibi, aynı zamanda en büyük çay ithalatçısı durumundadır. Asya’da Pakistan ve Hindistan, Ortadoğu ülkeleri, Afrika’da Fas, Tunus ve Mısır’ı da içine alan kuzey bölge ile Güney Afrika ülkeleri büyük çay ithalatçı ülkeleri oluşturur. Türkiye’de ise üretilen çayın büyük bir kısmı iç tüketimi karşıladığından uluslararası çay piyasasında Türkiye’nin ihracat ve ithalat rakamları ekonomik anlamda kayda değer değildir.⁷²

1947 yılında 1 fabrika bazında üretimine başlanan çay 1963 yılına gelindiğinde 18 fabrika ve 1.340 ton/gün işleme kapasitesine çıkmıştı. Bu yıla kadar iç piyasa ihtiyacı karşılanamaz durumdaydı, talep ancak ithalat yoluyla karşılanabiliyordu. Ama Türk çaycılığı bu yıldan itibaren Dünya çay pazarındaki konumunu değiştirerek, ithalatçı bir ülke durumundan ihracatçı bir ülke haline geldi. İlk ihracat 1963 yılında 143 ton olarak gerçekleşmiştir.

1980’li yılların başında Türkiye’deki çay üretiminin iç piyasa talebini ancak karşılar durumda olması çay ihracat çalışmalarının geçici bir süre için gündem dışında kalmasına neden olmuştur. Ancak ek plantasyon sahalarının kurulması sonucu 1985 yılında üretim fazlası verilmiş ve dolayısıyla yeniden ihracata yönelik çalışmalar

---

⁷¹ Nejat Ural. Emekli Çay İşletmeleri Genel Müdürü. Çay Tarım Sanayi.
<http://www.biriz.biz/cay/caysorun.htm#Nuralcaypaz>, 18.02.2006

⁷² Recep Yurt, “Türkiye Çay İklimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, DBCE, 1991, s.262

hızlandırılmıştır.

Devletler arasında çay ihracatının gerçekleşebilmesi için çeşitli ön görüşme ve bağlantılar yapılmış, fakat 1986 yılında SSCB'de meydana gelen nükleer kazanın etkisinin çay plantasyon sahalarımızda da kendini göstermesi bu bağlantıların gerçekleşmesini engellemiştir. Türk çayı bu sefer de tabii bir afet yüzünden bir müddet için daha dünya pazarlarından uzak kalmıştır.

1990'lı yıllara girerken Çaykur ihracat yolundaki olumsuzlukları gidererek dünya çay piyasasına tekrar girmiştir. 2004 yılına geldiğimizde, özellikle, kayıt dışı yollardan piyasaya giren çayın azalması, çay alım planı ve budama projesinin tavizsiz olarak uygulanması nedeniyle Türkiye'de üretim, tüketim dengesi oluşmuştur. Bu durumda, yurt içinde kullanım oranı düşük olan "Dust" olarak adlandırılan toz çaylar, fanning çaylar ve paketli çaylar dışında çay ihracatını zorlamanın dengeleri bozacağı açısından pek makul olmayacağı düşüncesi hakim olmaktadır.⁷³

Türkiye'nin çay ihracatında karşılaştığı en önemli sorun üretim maliyetlerinin yüksekliğidir. Dünyada çay üretimi daha çok gelişmekte olan ülkelerde yapılmakta olup, gerek yıl boyu hasadın yapılması gerek üretim maliyetlerinin düşüklüğü ülkemizin dünya piyasalarında rekabet etmesini güçleştirmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen ülkemiz çayının tarım ve sanayinde kimyasal ilaç ve katkı maddesi kullanılmadan üretilmesi büyük bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴

---

⁷³ www.biriz.biz/cay, 18.02.2006

⁷⁴ TZOB, Çay Raporu, 2004, www.tzob.org.tr, s.7, (14 Mart 2006),

Tablo 6. Yıllar İtibariyle Çay İhracatı

Yıllar	Paketli Çay İhracatı			Dökme Çay İhracatı			Toplam Çay İhracatı		
	Ton	Bin \$	Kg/\$	Ton	Bin \$	Kg/\$	Ton	Bin \$	Kg/\$
1994	753	1.697	2,25	3.498	2.504	0,72	4.251	4.201	0,99
1995	760	1.460	1,92	558	302	0,54	1.318	1.762	1,34
1996	835	1.500	1,80	3.912	2.622	0,67	4.747	4.122	0,87
1997	1.502	2.162	1,44	14.120	9.407	0,67	15.622	11.568	0,74
1998	983	1.268	1,29	15.985	11.150	0,70	16.968	12.418	0,73
1999	915	1.059	1,16	3.092	2.086	0,67	4.007	3.145	0,78
2000	1.166	1.307	1,12	5.364	3.234	0,60	6.530	4.541	0,70
2001	3.351	1.517	1,12	3.419	2.164	0,63	4.770	3.681	0,77
2002	1.630	2.052	1,26	3.531	2.038	0,58	5.161	4.090	0,79
2003	1.892	2.404	1,27	5.151	2.985	0,58	7.043	5.389	0,77
2004	1.770	2.611	1,48	3.310	1.728	0,52	5.080	4.339	0,86

Kaynak: www.caykur.gov.tr/istatistiki_bilgiler (21.03.2006)

Türkiye'nin son on yılda yapmış olduğu çay ihracat miktarlarına baktığımızda, miktarların fazla değişmediğini görmekteyiz. Sadece 1997 ve 1998 yıllarında diğer yıllara göre farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllarda Türkiye'nin çay ihracatının üç dört kat arttığını görmekteyiz.

3.6.3. Türkiye'de Çay İthalatı ve Kayıt Dışı Ticaret

Türkiye'de resmi çay ithalat rakamları 4-5 bin tonu aşmamaktadır. Ancak bazı resmi olmayan kayıtlarda ise bu rakamın üzerinde ithalat yapıldığı anlaşılmaktadır. Kayıt dışı yapılan ithalat iç piyasayı olumsuz yönde etkilemektedir. Kayıt dışı kuru çay tüketimi ile birlikte Türkiye'de 180-200 bin ton civarında kuru çayın tüketildiği tahmin

edilmektedir. Bunun 100-110 bin tonu Çaykur, 60-70 bin tonu özel sektör ve 20-30 bin tonu resmi veya gayri resmi ithalat yoluyla karşılandığı tahmin edilmektedir.⁷⁵

Türk çaycılığını olumsuz yönde etkileyen sorunlardan biri yurt dışından, ülkemize kayıt dışı yollardan giren yabancı menşeli çaylardır. Ülkemize yabancı menşeli çay girişi kısa süre öncesine kadar, sınır ticareti, zati eşya muafiyeti, normal ithalat ve kaçakçılık gibi yasal olmayan yollarla yapılmaktaydı. Bu konuda, 23 aralık 1998 yılında çıkarılan Kararname ile, çay sınır ticareti kapsamında çıkarılmıştır. Ayrıca 11 Ağustos 1999 tarihli yönetmelikle, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üzerinden, Türkiye'ye gelecek yolcuların, beraberinde 1500 DM'lik Zati eşya muafiyeti kapsamındaki mallar arasında bulunan çayın yurda girişi yasaklanmıştır. Bunun neticesinde, gümrüklerde Çay'ın gerçek değerinden daha düşük bir fiyatla ithal edilmemesi konusunda ilke kararı alınmıştır. Ancak, yabancı menşeli çayların iç piyasada halen satılmakta olduğu görülmektedir. Sınır ticareti adı altında, güney komşu ülkelerden gelen mallarla birlikte tankerlerle yurda giren yabancı menşeli çay miktarı toplam 20.000 ton civarındadır. İç piyasada bir kısmı paketli bir kısmı ise dökme olarak satılan çayların piyasa değeri 50 trilyondur.⁷⁶

Çayın diğer tarım ve sanayi ürünlerinde olduğu gibi dünya borsalarında oluşan değeri üzerinden vergilendirilerek ithal edilmesi gerekmektedir. Beyan üzerinden çay ithaline izin verilmemelidir. Halbuki ülkemiz Gümrük Birliğine girmeden önce çay ithalatında 3 ABD doları fon ve %10 gümrük vergisi uygulaması bulunmaktaydı. Alınan önlemlere rağmen, yürürlükteki ithalat rejimi çerçevesinde, çayda uygulanmakta olan gümrük vergisi sisteminden Türk çay sektörü olumsuz yönde etkilenmektedir.

Kaçak yollarla çay girişinin önlenmemesi halinde Türk çayının pazar payı büyük

---

⁷⁵ Ekrem Yüce, "Çaykur 2004 Yılı Hedeflerini Gerçekleştirdi", RTSO, No:118, 2005, s.13

⁷⁶ Nejat Ural, Emekli Çay İşletmeleri Genel Müdürü, Çay Tarım Sanayi, <http://www.biriz.biz/cay/caysorun>, (18.02.2006)

ölçüde daralacaktır. Daralan pazarın ise hem üretici hem de sanayici üzerinde olumsuz etkileri meydana gelecek, Çay tarımı ve sanayisi yok olma noktasına gelecektir. Türkiye ve bölge ekonomisine ciddi katkıları olan çay sektörünü korumak, geliştirmek ve devamını sağlayabilmek için öncelikle kaçak yollarla çay girişini önlemek gerekmektedir.⁷⁷

Diğer yandan da mevcut gümrük vergisi uygulamasında, ithal edilen çayların düşük bedel ile fatura edilmelerini önleyici radikal tedbirler alınmalıdır. Çay beyan üzerinden değil gerçek değeri üzerinden vergilendirilmelidir. Gümrüklerimizde ciddi tedbirler alınmadıkça, %145 gümrük vergisi uygulaması Türk çay sektörünü korumaya yetmemektedir.⁷⁸

Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren çay üretiminin iç talebi karşılamaya başlaması ile çay ithalat problemi sona ermiştir. Yapılan ithalat ise çok cüzi düzeydedir. Yürürlükteki ithalat rejimi çerçevesinde ülkemizde çay ithalatı serbesttir. İthalatı izne tabi mallar içerisinde yer alan çay, yüksek gümrük vergileri ile korunmaya çalışılmakta olup, 2004 yılı itibarıyla çayda uygulanmakta olan gümrük vergisi kanuni olarak %187, tavizli olarak ise %168,3’tür.⁷⁹

---

⁷⁷ Nejat Ural, Emekli Çay İşletmeleri Genel Müdürü, Çay Tarım Sanayi, <http://www.biriz.biz/cay/caysorun>, (18.02.2006)

⁷⁸ Nejat Ural, Emekli Çay İşletmeleri Genel Müdürü, Çay Tarım Sanayi, <http://www.biriz.biz/cay/caysorun>, (18.02.2006)

⁷⁹ TZOB, Çay Raporu, 2004, www.tzob.org.tr, s.8, (14 Mart 2006)

Tablo 7. Türkiye Çay İthalatı

Yıllar	İthalat	
	Miktar(ton)	Değer(1000\$)
1999	4.828	5.007
2000	4.778	7.934
2001	5.365	8.375
2002	1.539	2.684
2003	2.529	3.941
2004(Ocak-Mart)	470	0.849

Kaynak: DTM- TZOB, Çay Raporu, 2004, www.tzob.org.tr, s.8, (14 Mart 2006)

Çay ithalat miktarında 1999 yılında %99 artış olurken, 2000 yılında ithalat miktarı önceki yıla göre %1,7 oranında düşmüştür. 2001 yılında %12,3 oranında artışın yanında döviz kurunda yaşanan aşırı yükselişin de etkisiyle ithalat değeri 8.4 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'deki üretim ve stoklardaki artışın etkisiyle 2002 yılında çay ithalatı %71,3 azalmıştır. 2003 yılında ise ithalat miktarı bir önceki yıla göre % 59,5 artmıştır.⁸⁰

Türkiye'de çay sektöründeki gelişmelere paralel olarak ürün kalitesinin artması ve pazarlama olanaklarının gelişmesiyle çay ithalat miktarları yıllar itibariyle düşüş göstermeye başlamıştır. Yine son yıllarda çayın üretim aşamasında yer almayan ancak üretilmiş kuru çayı ambalajlayarak kendi markasıyla piyasaya süren büyük firmalarında devreye girmesi yerli çayın tüketiminin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

3.7. Çay Tüketimi

Dünya çay tüketimi ülkelerin alışkanlıklarına göre değişiklik göstermektedir. Farklı ülkelerde klasik yöntemlerle elde edilen yeşil çay ve siyah çay, sıcak ve soğuk

⁸⁰ İstanbul Ticaret Odası, Çay Sektör Profil Araştırması, İstanbul 2004, s.27

olarak tüketilmektedir. Yeşil çay tüketimi Japonya, Çin, Tayvan gibi uzak doğu ülkelerinde yaygındır. Ülkelere göre değişmekle beraber FAO verilerine göre dünyada yıllık kişi başı çay tüketimi 600 gramdır. Dünya’da en fazla çay tüketen ülkeler ise Paraguay(11,2 kg), Uruguay(7,9 kg), Arjantin(6,7) ve Libya(4kg)’dır. AB ülkelerinde ise kişi başı çay tüketimi ortalama 600 gramdır. AB ülkeleri içinde yıllık kişi başı çay tüketimi en fazla olan ülkeler ise İrlanda(2,6 kg) ve İngiltere(2,3 kg)’dir.⁸¹

Ülkemizde üretilen çayın büyük bir kısmı ülke içinde tüketilmektedir. Halkımızın tükettiği sıcak içeceklerin başında çay gelmektedir. Yıllık kişi başı çay tüketimimiz ise 2,1 kg olup dünyada en fazla çay tüketen ülkelerden biri de Türkiye’dir. Ülkemizde iç tüketimin %60-65’i Çaykur tarafından karşılanmakta, %35-40’ı özel sektör, yurt dışından yapılan ithalat ve kaçak yollarla ülkemize sokulan çaylar ile karşılanmaktadır. Özellikle kaçak yollarla ülkemize giren çaylar tüketicinin damak tadını etkileyerek, kendi çayımıza yabancılaşma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Kaçak çaylar halk sağlığını tehdit ettiği gibi Türk çay pazarının daralmasına yol açarak üreticinin emeğinin ziyan olmasına neden olmaktadır.⁸²

Tablo 8. Çay Sektöründe Tüketim (Bin ton)

Çay	Kuruluş	Yıllar			
		1995	1996	1997	1998
Üretim	Çaykur	83,3	100,3	100,5	130,4
	Özel Sektör	57,0	47,5	49,0	57,0
İthalat	Özel Sektör	1,4	2,3	2,4	2,7
Stok	Çaykur	102,0	104,5	76,9	88,5
Toplam		243,0	254,5	228,8	278,6
İç Tüketim	Çaykur	94,0	93,2	103,8	105,3
	Özel Sektör	57,0	47,5	49,0	57,0

⁸¹TZOB, Çay Raporu, 2004, www.tzob.org.tr , 14 Mart 2006, s.2.

⁸² TZOB, a.g.e., s.3.

İhracat	Çaykur	1,3	4,7	15,6	16,9
	Özel Sektör	1,0	0,6	3,5	0,6
Toplam		153,3	146,0	171,9	179,8

Kaynak: DPT, “Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Çay Sanayi Alt Komisyon Raporu”, No:2640, Ankara, 2001, s.49.

Türkiye’de çay tüketiminin seyrine baktığımızda yıllar itibariyle artış olduğunu görmekteyiz. Yine aynı şekilde ihraç edilen çay miktarında da bir artış görülmektedir. Türkiye’de çay ihracatının büyük bir kısmı Çaykur tarafından gerçekleştirilmektedir.

3.8. Çay Sektöründe Destekleme Politikaları

Türkiye’de çay yetiştirilmesi konusunda ilk etkili girişimler 1937 yılında başlatılmış ve 50 ton tohumla çay plantasyonlarının tesisine izin verilmiştir. Ancak çayın işlenmesi problemine bir çözüm bulunamaması, halkın bilgisizliği ve güvensizliği çay alanlarının gelişmesini geciktirmiştir. Bu ve benzeri sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla 1940 yılında 3788 sayılı Çay Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla; Tarım Bakanlığı’nın belirleyeceği teknik esaslar çerçevesinde çay bahçesi kurulması; Çay bahçesi kuracak çiftçilerin kimyasal gübre gibi üretim girdilerinin parasız sağlanması; Ziraat Bankası’na faizsiz kredi açılması ve üretilen çay yaprağının tamamının Devlet Ziraat İşletmesi Kurumu’na satın alınması kararlaştırılmıştır. Yine aynı kanunla; Dışarıdan getirilecek çay tohumu için gümrük, damga, tescil işlemleri için harç ve arazi vergisinden muafiyet getirilmiştir. Çay sektöründe devletin teşvik ve desteğiyle üretimde gelişme sağlanabilmiştir.⁸³

1950 yılında ekonomik alanda üretime geçildikten sonra çay tarımı Tarım Bakanlığı’na, yaş çay satın alınması ve kuru çayın üretim ve pazarlaması ise Tekel ve Gümrük Bakanlığına bırakılmıştır. 1971 yılında çay üretimi ve pazarlamasına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. İktisadi Devlet Teşekkülleri, müesseseleri ve İştirakleri hakkında 440 sayılı yasaya uygun olarak 1971 tarih 1407 sayılı “Çay Koruma Kanunu”

⁸³ Aysu, a.g.e., s.123

ile tüzel kişiliğe sahip Çay Kurumu kurularak çayın tarımı, üretimi ve pazarlaması bu kuruma devredilmiştir. Çay tarımı ve sanayiindeki çay tekeli 04.12.1984 tarih 3092 sayılı kanunla kaldırılmıştır. 3788 sayılı kanunla çaya getirilen devlet tekeli 44 yıl sonra kaldırılmış oldu.⁸⁴

Çay sektöründe destekleme politikaları çerçevesinde yapılan uygulamaların en önemlisi taban fiyatı uygulamasıdır. İlk dönemlerde çay yaprağı fiyatları her yıl nisan ayında Rize’de toplanan bir komisyon tarafından saptanırdı. Yerel Ziraat ve Ticaret Odaları, Tekel Genel Müdürlüğü, Tarım Bakanlığı temsilcileri ile üreticilerin temsilcilerinden oluşan bu komisyonda saptanan fiyatın üreticilerin emeğini koruyacak seviyede olmasına özen gösterilirdi. Günümüzde ise yaş çay fiyatı Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir.⁸⁵

3.8.1. Kurumsal Çerçeve

1924 yılında çıkarılan 407 sayılı kanunla Rize ilinde çay yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır. 1940 tarih 3788 sayılı çay kanunu ile ise çay üretimi Tarım Bakanlığı bünyesinde örgütlenmiştir. 1950 yılında çay üretimi ekonomik anlamda bir değere kavuşunca çay tarımı ve çay üretimi iki ayrı kurumun yetkisine bırakılmıştır. Çayın tarım aşaması Tarım Bakanlığı tarafından organize edilirken, çayın üretimi ve pazarlaması ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı’nın yetkisine bırakılmıştır.

1971 yılında İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin yapısına uygun şekilde 1971 tarih ve 1407 sayılı Çay Koruma Kanunu ile tüzel kişiliği olan Çay Kurumu kurularak çay sektörü bu kuruma devredilmiştir. Bu kurum 1982 yılında Kamu İktisadi Teşekkülüne dönüştürülerek Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü adını almıştır. 1980’li yılların serbest piyasa ekonomisi koşulları doğrultusunda 04.12.1984 tarih ve 3092 sayılı kanun ile çay sektörü özel teşebbüse açılmıştır.⁸⁶

---

⁸⁴ Aysu, a.g.e., s.124

⁸⁵ Zihnioğlu, a.g.e., s. 145

⁸⁶ Aysu, a.g.e., s.123-124.

3.8.1.1. aykur'un KuruluŖu ve Sektördeki Yeri

Önceleri Tekel Genel Müdürlüğü' nün faaliyet konusu içinde yer alan çay üretimi; 06.12.1971 tarihinde çıkartılan 1497 Sayılı Kanunla ay Kurumu Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 08.06.1984 Tarih ve 233 Sayılı KHK ile Kuruluşun Unvanı ay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) olarak değiştirilmiştir.

aykur, 3046 sayılı Yasanın 4060 sayılı Yasayla değişik 4. ve 3313 sayılı Yasayla değişik 10. maddeleri uyarınca 26 Kasım 2002 tarihinde Tarım ve Köy işleri Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu olmuştur

2003 yılında 203.318 yaş çay üreticisi ile 766.392 dekar kayıtlı çaylık alanı vardır. 2003 yılında 46 adet tasnifli dökme kuru çay fabrikası ve 3 adet paketleme fabrikası, 9 pazarlama bölge müdürlüğü ve buna bağlı 210 bayi, 1 ana tamir fabrikası ve 1 çay araştırma enstitüsü mevcut olup, yaklaşık 20 bin alışanıyyla 91.435 ton tasnifli dökme ve 109.706 ton paketli çay üretimi gerçekleştirmiştir.

Fabrikaların imalat ve sistem kapasitelerini geliştirmeye ağırlık verilmekte olup 1973 yılında günde 2.732 ton yaş çay yaprağı işlenirken, teknolojik gelişmelerden de faydalanılması sonucu 2003 yılında bu rakam, 6.800 Ton / Güne yükseltilmiştir.

Türkiye'deki 850-950 bin tonluk yaş çay üretiminin %65'ini gerçekleştiren aykur 2000'li yılların başında, stok problemi, pazar payının geri gitmesi ve atıl istihdam olmak üzere üç önemli sorunla karşı karşıyaydı. Uygulanan satış politikaları ile 2002 yılında 94.271 ton olan iç ve dış piyasa satışı, 2003 yılında 112.626 tona, 2004 yılında ise 115.080 tona çıkarılmıştır. Gelineen noktada aykur'un stok problemi kalmamıştır.

Çaykur'un çay pazarında yaşadığı daralma 2003 yılından sonra uygulanan satış politikası sayesinde aşılmıştır. 2003 yılında, Çaykur'un iç piyasada bayilere vermiş olduğu kota oranı % 100 tutturularak Pazar problemi giderilmiştir.

Uygulanan istihdam politikaları sayesinde Çaykur atıl istihdam problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Çaykur'un personel giderleri genel imalattaki giderler içerisinde hammadde giderinin üzerine çıkmıştı. Hammadde gideri %40 iken personel giderleri %41 seviyesine çıkmıştı. Bu sorunu aşmak amacıyla 2003 yılından itibaren emekliliği gelmiş olan 3000 kişi emekliye sevk edilmiştir. Böylece genel giderler içerisindeki personel giderleri oranı hammadde giderinin altına düşürülmüş oldu.⁸⁷

2004 yılı sonu itibariyle iç satış 110 bin ton, ihracat 5 bin 80 ton olmak üzere Çaykur'un toplam çay satışı 115 bin 80 ton olmuştur. 2004 yılında gerçekleştirilen mamul ürün satışlarından 24 trilyon 60 milyar lira kar elde edilmiştir. Bu rakam Çaykur'un özelleştirilmesini büyük ölçüde gündemden çıkarmıştır. 15 farklı ürün çeşidiyle çay piyasasına hitap eden Çaykur 2004 yılında Türkiye'de ilk defa yeşil çay üreterek piyasaya sürmüştür.

2004 yılında Çaykur 587 bin ton yaş çay alımı yaparak 107 bin ton kuru çay üretimi gerçekleştirmiştir. 587 bin ton yaş çay karşılığı olarak müstahsile 270 trilyon TL ödeme yapılmıştır. Yine 2004 yılında 110 bin tonu iç satış ve 5 bin tonu ihracat olmak üzere toplam 115 bin ton kuru çay satışı yapılmıştır. Çaykur Almanya, Avustralya, Fransa ve Rusya başta olmak üzere toplam 23 ülkeye kuru çay ihracatı yapmaktadır.⁸⁸

---

⁸⁷ Ekrem Yüce, "Çaykur 2004 Yılı Hedeflerini Gerçekleştirdi", RTSO, No:118, 2005, s.13

⁸⁸ Yüce, a.g.e., s.12

3.8.1.2. ay Sektöründe Özel Teşebbüsün Devreye Girmesi

Türkiye’de çay sektörü 1938-1948 yılları arasında Ziraat işletmeleri kurumu tarafından yürütülürken 1949-1973 döneminde üretim ve pazarlama aşaması Tekel Genel Müdürlüğü, tarımı ise Tarım Bakanlığı eliyle yapılmıştır. ay tarımına ilişkin ekonomik ve sosyal amaçlı iyileştirme çalışmaları neticesinde 1971’de 1497 sayılı ay Kurumu kanunu çıkarılarak Tekel Genel Müdürlüğünde bulunan çay sektörü ile ilgili yetki ve görevler bir Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak kurulan ay Kurumuna devredilmiştir.

Başlangıçta Tekel statüsünde kurulan ay Kurumu 1984 tarih 3092 sayılı ay Kanunu ile bu statüden çıkarılmıştır. Böylece aykur piyasa şartlarına yakın şartlarda çalışan Kamu İktisadi Teşebbüsü haline dönüşmüştür. 1994 yılında çıkarılan 4046 sayılı özelleştirme uygulamalarının düzenlenmesine dair kanun ile aykur bir İktisadi Devlet Teşekkülü olmuştur.⁸⁹

Tüm bu yasal düzenlemeler ve piyasa şartlarına uyum çalışmaları aykur’un klasik bir devlet kurumu olma pozisyonunu fazla etkilememiştir. Zaman zaman hükümetlerin bölgeye yönelik istihdam politikalarında aykur’un aracı kurum olarak kullanılması yıllar itibariyle kurumun zarar etmesine sebebiyet vermiştir.

3092 Sayılı yasanın yürürlüğe konulmasından sonra bir kısım müteşebbisler özel sektörün karlı bir sektör olduğunu, kısa sürede büyük kazançlar sağlayacağını düşünerek, gerçek bir fizibilite çalışması yapmadan yetersiz bir sermaye ile çay sektörüne girmişlerdir. Özel sektör çay işleme tesisleri ve çay fabrikalarının sayısı 312 'e yükselmiş kapasiteleri ise günlük 11 bin tona kadar ulaşmıştır. Özel sektörün büyük bir kısmı teknik alt yapı açısından oldukça zayıftır. Özel sektörün devreye girmesiyle üretici ve tüketicilerin bir çoğunun olumlu beklentileri olmuştu. ay üreticileri özel sektörün devreye girmesi ile ürününü kısa sürede hasat edeceği, daha rahat satacağı, ürününün parasını da daha rahat alacağı beklentisindeydi. ay tüketicileri ise farklı

---

⁸⁹ Necati Terzi, ay Sektörü Analizi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları yayın dizisi No:4, Ankara, 2003, s.63

tercihler yapabilme, piyasada oluşabilecek rekabet nedeniyle daha kaliteli ve ucuz çay içme şansına sahip olacağı düşüncesindeydi.⁹⁰

04.12.1984 gün ve 3092 sayılı çay Kanununun 1.maddesine göre; çay tekeli kaldırılmış, çay tarımı, üretimi, islemesi ve satışı serbest bırakılması sonucunda günümüzde çay piyasasında 300 civarında faaliyet gösteren işletme mevcuttur. Fakat bu sektörde gerekli olan yasal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle; iskansız ve ruhsatsız faaliyet gösteren özel işletmeler doğmuştur. Neticede üretilen çayların kalitesiz ve kayıt dışı ekonomi ile üretilmesine sebebiyet verilmiştir. Bunun yanında bazı işletmeler, kendilerine ürün teslim eden üreticileri Çaykur'a bildirmediklerinden üreticiler destekleme primumu ödemelerinden faydalanamayarak mağdur durumda kalmaktadır. Ayrıca yaş çay bedeli karşılığında kuru çay vermekte yada ürün bedellerini zamanında ödememektedirler. Bu durum neticesinde üreticilerin özel sektöre güveni kalmamaktadır. Ancak her şeye rağmen özel sektörün devreye girmesi üreticiyi rahatlatmış, ürünün satışını kolaylaştırmıştır.

Çaykur İşletmesinin tekel olduğu dönemlerde fabrikalar üreticinin taleplerine cevap verememekte, üretimin artırılması bir yana mevcut üretimin işlenmesinde dahi güçlükler yaşanmaktaydı. Özel sektörün devreye girmesiyle üretici ürünün elinden çıkması hususunda rahatlamış olmakla birlikte tam anlamıyla rekabetin oluşmamış olmasından dolayı mahsulün parasal karşılığı üreticiye zamanında ulaşmamaktadır.

Bugün, sektörde Çaykur'a ait 46 adet yaş çay işleme fabrikası, 3 adet paketleme fabrikası, özel sektörün ise 1'i kooperatif fabrikası olmak üzere, 230 adet yaş çay işleme fabrikası bulunmaktadır. Çaykur'un işleme kapasitesi 6.760 ton/gün, özel sektörün işleme kapasitesi ise tahmini 8.746 ton/gündür. Sektörde toplam 15.506 ton/gün işleme kapasitesi mevcuttur.⁹¹

---

⁹⁰ Muammer Demet, <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm#19631972>, 18.02.2006

⁹¹ http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?sayfa_id=15&detay=1, 21.03.2006

1984 yılında çay üretiminin özel sektöre açılmasıyla fizibilite çalışması yaptıran büyük firmalar, kamu kesiminin de üretim yaptığı bir alanda yaş çay tarımını siyasi ve sosyal bir ürün olarak değerlendirerek, böyle bir üründe devletle birlikte üretim yapmanın realiteye uymayacağı gerekçesiyle çay sektörüne yatırım yapmamışlardır.

Uluslararası çay piyasasında pay sahibi büyük bir firma ve devlet desteğiyle de iki firma çay sektörüne girmiştir. Ancak 1994’lerde siyaset, bürokrasi, sendika ve banka kısıcında kendi yönetim hataları da eklenince bu iki firma çökmüştür. En büyük mağduriyeti bu firmalara yaş çay satan müstahsiller yaşamıştır. Daha sonra irili ufaklı bir çok firma sektöre girmiştir. Bu gün çay sektöründe faaliyet gösteren 200’den fazla firmanın çoğu kendi yaş çayını işleyip satabilmek için bir araya gelen üretici ortaklığıyla kurulmuştur. Üretimde hızla gelişen bu firmalar, pazarlama konusundaki eksiklikleri ve sektörün yapısındaki zorluklar nedeniyle genel anlamda yeterli başarıyı gösterememişlerdir.⁹²

1984’lerde ülkemizdeki büyük şirketlerin çay sektörü için öngördüğü olumsuzlukların hepsi yaşanmış, özel sektör, kurulduğu günden itibaren bürokratik ve siyasi engellerle karşılaşmıştır. Hiçbir genel veya özel uygulamayla desteklenmeyen özel sektör her türlü olumsuzluğa rağmen ayakta kalmayı başarmıştır. Çay üretiminde özel sektörün ayakta kalabilmesinde yaş çay parasını çok geç tahsil eden müstahsilin fedakarlığı büyük ölçüde etkili olmuştur.

1984 tarih 3092 sayılı kanun çıkmadan önce Çaykur üreticiden yaş çay yaprağı satın alan tek kuruluş olduğu için monopson (tek alıcı), aynı zamanda kuru çayı da piyasaya arz eden tek firma durumunda olduğu için de monopol (tek satıcı) konumundaydı. İktisat teorisinde bu tip firmalara ‘iki yanlı monopol’ adı verilmektedir.⁹³

---

⁹² Tahsin Sancak, “2001 Yılı Türkiye Çay Sektörü Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Comart Fuarcılık Ulusal Çay Kurultayı, Ankara, 9 Kasım 2001, s.1

⁹³ Hasan Özyurt, ‘Türkiye’de Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen Gelişmeler’, Çay Semineri, Rize, 27-28 Haziran, 1985, s.8.

3092 sayılı kanunla çay tekelinin kaldırılmasından sonra daha önce monopol şartlarında çalışan çay piyasası oligopole dönüşmüştür. Aynı zamanda yaş çay talebi bakımından monopson olan piyasa oligopson piyasa biçimine dönüşerek değişim iki yönlü olmuştur.

1984 yılından sonra çay piyasasının özel sektöre açılmasıyla değişen piyasa yapısı her ne kadar tekel yapısını kırmış olsa da Çaykur'un piyasa hakimiyeti halen devam etmektedir. Bunda Çaykur'un tam anlamıyla piyasa şartlarında çalışmayan bir devlet kuruluşu olması özelliğinin yanında yılların vermiş olduğu tecrübe ve sermaye birikiminin olması da etkili olmuştur.

Tablo 9. 1996-2004 Yılı Özel Sektör ve Çaykur Yaş Çay Alım Miktarları (bin ton)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Özel Sektör	186	210	260	252	258	276	237	357	521
Çaykur	526	540	717	842	499	539	553	517	587
Toplam	712	750	978	1.094	758	816	791	874	1.108

Kaynak: Rize Ticaret Borsası İstatistik Verileri, 2005

Türkiye'de yıllar itibariyle yaş çay alımlarına baktığımızda 2000 yılında önemli bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Özel sektör alımlarında ciddi bir değişim olmazken Çaykur'un alışlarından kaynaklanan bu düşüş, uygulamaya konan kota sistemi ve çaylık alanlarını 1/5 oranda budama mecburiyetinden kaynaklanmıştır. 2004 yılına gelindiğinde yaş çay alımlarının 1999 seviyelerine ulaştığını görmekteyiz. Ancak buradaki artış özel sektör alımlarının 1999'a göre iki kat artmasından kaynaklanmıştır. Yukarıdaki tabloya baktığımızda sektörün kontrolü Çaykur'un elinde olmakla birlikte özel sektörün son yıllarda önemli bir gelişme sağladığını görmekteyiz.

Yaş çay alımları itibariyle Çaykur'un yüzde 65, özel kesimin ise yüzde 35 paya sahip olduğu sektör, hem kamu, hem de özel sektör işletmeciliği bakımından başarılı görünmemektedir. Çay işletmeciliğinde ortaya çıkan başarısızlık, üreticiye düşük yaş çay geliri olarak yansımaktadır. Böylece sektörde mevcut durumdan memnun olan hiçbir kesim kalmamaktadır.

1984'te çayda özel sektöre izin verilmesi ile kurulan 312 fabrikadan, 1993'e kadar 144'ü kapanmıştır. Kapanan birçok fabrika ve tesisten başka, faaliyetini devam ettirenlerin çoğu da; üreticiye olan yaş çay bedeli ödemelerini zamanında yapamamakta, kuru çay kalitesini iyileştirememekte, paketleme ve pazarlama alanında başarı gösterememekte, yaş çaya karşılık kuru çay vermek suretiyle pazarlamayı üreticiye yaptırmaya çalışmaktadırlar.

Ülkemizde ise, zaten işletme sermayesi yetersizliği çeken irili ufaklı firmalar, önemli bir sermaye gerektiren paketleme ve pazarlama faaliyeti yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu durum, onları parasal açıdan sıkıntıya soktuğu gibi, ürettikleri çayın kalitesi üzerinde yoğunlaşmalarını da önlemiştir.

3.8.1.3. Çay Borsası

Çayın serbest piyasalarda toptan ticareti için borsalar kurulmuştur. İlk çay borsası 1839 yılında, Avrupa'ya yeterli kalite ve miktarda çayı sağlamak amacıyla Londra'da faaliyete geçmiştir. Dünya'da çeşitli ülkelerde 16 adet çay borsası bulunmaktadır. Türkiye'de ise henüz çay borsası olmamakla birlikte Rize Ticaret Borsası'nın Çay Borsası'na dönüştürülme çalışmaları devam etmektedir.⁹⁴

Dünya'da çay pazarlaması açısından etkili olan Hindistan, Sri Lanka ve İngiltere gibi ülkelerin hepsinde çay borsası mevcuttur. Bu ülkelerdeki çay firmaları çay borsası aracılığıyla ürettikleri kuru çayı kolaylıkla pazarlayabilmektedirler. Türkiye'de ise çay borsasının olmayışı çay piyasasının özellikle dünya standartlarında gelişmemesinin en önemli sebeplerinden biridir.

Türkiye'de çay piyasasında özel sektörün başarılı olamamasının temel nedenlerinden biri, kuru çay borsasının kurulmamasıdır. Tam bir liberal ekonomiye

---

⁹⁴ Erdoğan Güneş ve Mevhibe Albayrak. "Çay Üretim ve Pazar Yapısının Analizi", Standart TSE, Aralık 2002, s. 25

sahip olmayan Çin hariç, diğer çay üreticisi ülkelerde çay borsası ve çay sektörünün tepe yönetimini yürüten bir çay kurulu muhakkak vardır. Bu ülkelerde, yaş çay işleme fabrika ve tesisleri, ürettikleri çayı paketlemeden borsada satarlar ve paketleme-pazarlama faaliyeti yapmak zorunda kalmazlar.⁹⁵

Son yıllarda çay pazarlamasında yaşanan sıkıntıların aşılabilmesi ve diğer ülkelerle rekabet edebilecek bir çay pazarının oluşturulabilmesi için Rize Ticaret Borsası'nın çay borsasına dönüştürülmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Rize Ticaret Borsası tarafından yapılan değerlendirmelerde çay borsasının faydaları şu şekilde sıralanmıştır;

-Çay Borsası kontrolünde satış salonu oluşturularak alıcı ve satıcının buluşturulması alım satım işlemlerini kolaylaştıracaktır.

-Müzayede şeklinde yapılan salon satışlarıyla kaliteli ürünlerin değer bulması sağlanarak kaliteli üretim teşvik edilmiş olacaktır.

-Çok karmaşık bir yapı sergileyen üretici firmalar disipline edilerek daha derli toplu hale gelecektir.

-Borsa sistemi içinde getirilecek denetim mekanizmalarıyla müstahsilin yaş çay bedellerini taahhüt edilen zamanda tahsil etmesi sağlanarak müstahsili koruyan müesseseler geliştirilmiş olacaktır.

-Kuru çay satışı düzenli bir sisteme bağlanınca müstahsillerin de işletmelere sahip olup kendi çayını üreterek pazarlama arzusu gelişecektir.⁹⁶

---

⁹⁵ <http://www.biriz.biz/cay/caysekyap.htm>, (25.03.2006)

⁹⁶ Sancak, a.g.e., s.7

-Standart kalitede çayların piyasaya sunumunu sağlanarak kalitesiz çayların piyasa dolaşımı engellenecektir.

-Üretim izni olmayan, teknolojik ve hijyenik yönden yetersiz firmaların borsada satış yapmalarına izin verilmeyerek bu tip üretimler engellenmiş olacaktır.⁹⁷

Çay borsasının sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için çıkarılacak bir kararnameyle kuru çayın borsada alınıp satılması aşamasında KDV oranı %1'e düşürülmelidir. Borsa dışında alınıp satılan çaylarda KDV oranı uygulamadaki gibi %8 olacak, böylece %7'lik KDV avantajı sayesinde borsanın yaptırım gücü olacaktır. Bu sistemle satışların kayıt altına alınması sağlanacağından KDV indiriminden doğan vergi kaybı da telafi edilmiş olacaktır. Çay borsası bünyesinde yeteri kadar teknik eleman istihdam edilerek, bahçeden başlayarak çay üretiminin tüm aşamalarına teknik destek sağlanmış olacaktır. Bu sayede borsada satılacak çayların Türk Gıda Kondeksine uygunluğu sağlanmış olacaktır. Yine borsa sayesinde borsayla çalışan firmaların ödemeleri denetlenerek üreticilerin paralarının zamanında ödenmesi sağlanacaktır.⁹⁸

3.8.2. Çay Sektöründe Taban Fiyatı Uygulaması

27.03.1940 tarihinde çıkarılan 3788 sayılı Çay Kanunu ile çay tarımının ve üreticilerin desteklenmesi güvence altına alındı. Bu kanun ve bu kanuna dayalı çıkarılan kararname ile çay tarım alanları, ekolojik ilkelere göre Trabzon'un Araklı ilçesinden Sovyetler Birliği hududuna kadar değin ve 15 km içeriye kadar olabilecek şekilde belirlendi. Bu tarihten sonra çay desteklenen ürünler kapsamına alınmıştır. Yeşil çay üreticisine ürün bedeli olarak verilecek olan çay fiyatı her yıl Bakanlar Kurulu tarafından çayın ilk sürgünü verdiği mayıs ayında belirlenmektedir.

---

⁹⁷ Sancak, a.g.e., s.7

⁹⁸ Rize Ticaret Borsası, Çay Raporu 1999, Rize 1999, s.4

Tablo 10. Yaş Çay Taban Fiyatları

Yıllar	Fiyat(TL/Kg)
1985	140
1990	850
1995	12.000
2000	162.500
2001	250.000
2002	320.000
2003	450.000
2004	525.000
2005	585.000TL(0,58YYTL)
2006	650.000TL(0,65YTL)

Kaynak:www.caykur.gov.tr/istatistikibilgiler (13.07.2006)

2001 yılına kadar Mayıs, Temmuz ve Ekim ayları için farklı çay fiyatları belirlenirken bu yıldan sonra yıllık tek fiyat uygulamasına geçilmiştir. Yukarıdaki tabloda 2001 yılına kadar yıllık ortalama fiyat baz alınmıştır. 2003 yılından itibaren ise çay fiyatları taban fiyatı + destekleme fiyatı şeklinde belirlenerek hem üretici hem de sanayici memnun edilmeye çalışılmıştır. Buna göre 2003 yılı fiyatı $400.000+50.000=450.000$ TL, 2004 yılı fiyatı $460.000+465.000=525.000$ TL, 2005 yılı fiyatı $515.000+70.000=585.000$ TL (0,58YTL), 2006 fiyatı ise $570.000+80.000=650.000$ TL (0,65 YTL) olarak belirlenmiştir.

Yaş çay fiyatının “Ürün Kalite Destekleme Primi” ile takviye edilmesi ile uygulamadaki Çaykur’un sübvansiyonu yerine sektörün ve üreticinin sübvansiyonu olgusuna geçilerek haksız rekabetin önlenmesi amaçlanmıştır. Aynı şekilde sektörde yaş çay alımı ve kuru çay üretimi destekleme prim uygulaması sayesinde kayıt altına alınması hedeflenmiş ve bu şekilde sektördeki olumsuz rekabet ortamı da önlenmeye çalışılmıştır.⁹⁹

⁹⁹ İstanbul Ticaret Odası, Çay Sektör Profil Araştırması, İstanbul 2004, s.30

Bölgede çayın ekonomik ve sosyal yönden yeri ve önemi dikkate alındığında yaş çay ürününün fiyatlandırılması büyük önem taşımaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesinin arazi ve iklim yapısı üreticileri çaya bağımlı kılmaktadır. Bu nedenle üreticiler fiyat politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Üreticilerin çaydan elde etmekte oldukları gelir günümüzün ekonomik koşullarında yeterli değildir. Yaş çay fiyatları üreticilerin çay tarımından yeterli gelir elde edebilmesini sağlayacak düzeyde belirlenmemekte, ürün bedelleri ve destekleme primleri zamanında ödenmemektedir.¹⁰⁰

Devlet tarafından belirlenen taban fiyatı doğrultusunda yaş çay için tespit edilen fiyat yıllar itibariyle hem enflasyonun hem de girdi maliyetlerdeki artışın altında kalmıştır. Bu durum çaycılıkla uğraşan müstahsili mağdur etmektedir. Müstahsil bazında fiyatın oluşumuna etki edebilecek örgütlenmelerin olmayışı yaş çay fiyatının, üreticinin şartları göz önüne alınmadan, tek taraflı olarak belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Tablo 11. Yaş Çay Fiyatları ve Enflasyon

Yıllar	TL / Kg	Usd / Kg	Enflasyon %	% Artış	Fark%
1973	4,50	0,32	15,96	12,50	-3,46
1974	6,25	0,46	18,63	38,89	20,26
1975	7,50	0,54	19,77	20,00	0,23
1976	8,50	0,53	16,39	13,33	-3,06
1977	10,00	0,57	27,95	17,65	-10,30
1978	12,00	0,62	47,21	20,00	-27,21
1979	14,50	0,55	56,81	20,83	-35,98
1980	25,00	0,34	115,60	72,41	-43,19
1981	41,00	0,40	33,91	63,20	29,29
1982	55,00	0,36	21,91	34,15	12,24

¹⁰⁰ TZOB, Çay Raporu, 2004, www.tzob.org.tr, s.9, (14 Mart 2006)

1983	72,50	0,34	31,39	31,82	0,43
1984	101	0,30	48,40	39,31	-9,09
1985	140	0,27	44,95	38,61	-6,34
1986	177	0,26	34,62	26,43	-8,19
1987	220	0,27	38,85	24,29	-14,56
1988	325	0,25	68,80	47,73	-21,07
1989	550	0,26	63,27	69,23	5,96
1990	850	0,33	60,30	54,55	-5,75
1991	1.360	0,34	66,00	60,00	-6,00
1992	2.250	0,33	70,10	65,44	-4,66
1993	3.400	0,34	66,10	51,11	-14,99
1994	6.000	0,19	106,30	76,47	-29,83
1995	12.000	0,28	89,10	100,00	10,90
1996	25.000	0,33	80,40	108,33	27,93
1997	50.000	0,36	85,70	100,00	14,30
1998	82.000	0,33	84,60	64,00	-20,60
1999	118.000	0,29	64,90	43,90	-21,00
2000	162.500	0,26	54,90	37,71	-17,19
2001	250.000	0,22	54,40	53,85	-0,55
2002	320.000	0,22	45,00	28,00	-17,00
2003	450.000	0,32	25,30	40,63	15,33
2004	525.000	0,34	10,58	16,67	6,09

Kaynak: <http://www.biriz.biz/cay/cayfiyatist.xls>,(25.03.2006)

Yıllar itibariyle belirlenen yaş çay fiyatlarındaki artışlarla enflasyon artışlarına karşılaştırmalı olarak baktığımızda, genellikle fiyat artışlarının enflasyonun ve girdi maliyetlerinin altında kaldığını görmekteyiz. Bu durum yıllar itibariyle çay üretimini cazip olmaktan çıkarmaktadır.

Bölgede çay fiyatlarıyla Reşat altın fiyatının karşılaştırılması yaygın bir şekilde yapıldığından böyle bir karşılaştırma üreticilerin durumunu daha açık ortaya koymuş olacaktır. Çay üreticisi 1939 yılında 24 kilo yaş yaprakla bir Reşat Altını alırken 2004 yılında aynı altını alabilmek için 278 kilo yaş çay satması gerekmektedir. Bu tablo

müstahsilin eline geçen yeşil çay parasının yıllar itibariyle enflasyon karşısında ne denli eridiğinin açık göstergesidir.

Türkiye’de çay üretim maliyetlerinin dünya standartlarından yüksek olması çay ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir. Üretimde en önemli maliyet unsuru olarak yaş çayın fiyatı karşımıza çıkmaktadır. Yaş çay taban fiyatları düşük olduğu gerekçesiyle üreticiler mağdur olurken, sanayici açısından da fiyatların yüksekliği problem olmaktadır. Dünya çay fiyatlarına baktığımızda çay sanayicisinin, çay taban fiyatlarıyla enflasyonu karşıladığımızda ise üreticilerin haklı olduğu karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda taban fiyatında uygulamaya konan fiyat artı pirim desteği hem çay sanayicisinin fiyat anlamında yükünü azaltırken hem de yaş çay üreticisinin mağduriyetini gidermeye yöneliktir. Ancak özellikle özel sektöre satılan yeşil çayın fark bedellerinin üreticinin eline geçmesi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.¹⁰¹

3.9. Çay Sektöründeki Gelişmeler

Uzun yıllar çay tarımıyla ilgili teknik önlemlerin zamanında ve uygun şekilde alınmaması neticesinde özellikle yaşlanmış çay bahçelerinin ürün verim ve kalitesinde azalma meydana geldiği bilinmektedir. Bu durum dikkate alınarak 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çıkartılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararının çıkarılmasının ardından "Çay bahçesi Ruhsatlarının Yeniden Düzenlenmesinde Uygulanacak Esaslar Hakkında" Yönetmelik yeniden düzenlenmiş ve Resmi gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ve Kararname gereği tüm çay bahçelerinin ruhsatları yenilenmiştir. Bu Kararname 1994-1998 yılları arasında uygulanmış, uygulamanın çay bahçelerinde olumlu netice vermesi üzerine uygulama süresi 7.10.1998 tarih ve 98/11807 sayılı ek Bakanlar Kurulu Kararı ile 5 yıl daha uzatılmıştır.

93/5096 sayılı Kararnamenin beş önemli işlevi bulunmaktadır. Birincisi; Çay bahçelerinde her yıl 1/5 budama yapılması suretiyle kademeli olarak ocakların

---

¹⁰¹ Trabzon Ticaret Borsası, Çay Raporu, 2005, www.ttb.org.tr (25 Mart 2006), s.3.

gençleştirilmesi, ikincisi; Budamanın yapıldığı yıl içinde kısmen ürün kaybına uğrayan üreticinin bu kaybının devlet tarafından tazmin edilmesi. Üçüncüsü; Çay bahçelerinin mevcut ruhsatlara uygunluğunun tespit edilerek ruhsatlarının yenilenmesi ve kaçak olarak tesis edilen çay bahçelerinin tekniğine uygunlukları kaydı ile bir defaya mahsus olmak üzere ruhsatlandırılması ve bu kararın yayımından itibaren yeni çaylık tesisinin yasaklanması. Dördüncü unsur: sektördeki tüm işletmelerin ihtiyaç duydukları yaş çay yaprağını ruhsatlı üreticilerden alabilecekleri. Beşinci unsur ise, yaş çay işleme ve paketleme tesislerinin sahip olması gereken teknik ve hijyenik özellikleri taşıyıp taşımadığının denetlenmesidir.

Bölgede özel sektörün yaygınlaşması söz konusu yönetmeliğin uygulama alanını daraltmıştır. Öncelikle uygulamanın üretim kalitesinin artırılmasından çok mevcut üretimin kısılmasına yönelik olduğu yönünde bir algılama oluşmuştur. Bu durum çay üreticisini sayılan kriterlerde üretim yapmaktan uzaklaştırmış, mahsulün bedelini geç alma pahasına özel sektöre yönelimi artırmıştır. Zaten coğrafi şartlarda oldukça sınırlı arazilere sahip olan çay üretici aileler mevcut üretimlerini kısıyabilecek uygulamalara sıcak bakmamaktadırlar.

Türkiye’de çay üretimi alanında yaşanan gelişmelerden biri de son yıllarda yerli bilgi ve teknolojiyi kullanarak yeşil çay üretilmesidir. Türkiye’de yabancı teknik bilgi ve teknoloji ile üretilen yeşil çay üretimine 2004 yılına kadar ara verilmişti. 2003 yılı başında gelen talepler doğrultusunda Çaykur yeşil çay üretimine tekrar başlama kararı almıştır. Dünyada yılda ortalama 700 bin ton yeşil çay üretilmekte, üretici ülkeler sıralamasın da 450 bin tonla Çin birinci sırada yer almaktadır. Japonya, Endonezya, Vietnam, Hindistan ve Sri-Lanka diğer yeşil çay üretici ülkelerdir.

2003 yılında Çaykur’un çalışmaları neticesinde Taşlıdere Çay Fabrikası bünyesinde oluşturulan özel bölümde yeşil çay üretimi için deneme çalışmalarını başlatılmış, olumlu sonuç alınmıştır. 2004 yılı Mayıs ayı ile birlikte Çaykur Yeşil Çay’ın normal üretimi başlamış, günlük 15 ton kapasiteli üretim tesisi 2005 yılında 20

tona çıkarılmıştır. Üretim 2004'de 142 ton, 2005 yılında 200 ton kuru yeşil çay olarak gerçekleşmiştir.¹⁰²

Son yıllarda özellikle sağlık açısından gündeme gelen bir diğer çay çeşidi de 'beyaz çay'dır. Beyaz çay, çay tomurcuklarından üretildiği için diğer çaylara göre daha fazla etkin madde içerir. Bu özelliği gereği de üretimi diğerlerine göre daha zordur. Çaykur 2005 Mayıs döneminde bu konuda çalışma yaparak Türkiye'de ilk defa beyaz çay üretimi gerçekleştirmiştir. Ancak beyaz çay üretimi ekonomik olarak henüz yeterli seviyeye gelememiştir.

---

¹⁰² <http://www.biriz.biz/cay/yesilcay.htm>, 17.03.2006

SONUÇ

Tarım faaliyeti, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğundan insanlık tarihi kadar geçmişe dayanır. Tarihin her döneminde devletlerin en temel politikalarından biri tarım olmuştur. Teknolojik gelişmeyle paralel ilerleyen sanayileşme temel olarak doğal koşullara bağlı olan tarım sektörünün diğer sektörlerden farklı yapısını fazla etkilememiştir. Tarımın, gerek doğal koşullara bağlı olması gerekse temel ihtiyaç maddelerini karşılama özellikleri sebebiyle her dönemde farklı biçimlerde de olsa desteklenmesi gerekli olmuştur.

Tarımın desteklenmesi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de farklı ürün guruplarına farklı uygulamalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tarımın desteklenmesi bir yandan desteklenen ürünün tüketiciye daha cazip şartlarda ulaşmasını sağlarken diğer yandan söz konusu ürünün yetiştirildiği bölgelere yönelik ekonomik ve sosyal politikaların aracı olmaktadır.

Osmanlı Devleti’ndeki uygulamalara baktığımızda, tarımla ilgili politikaların ülke yönetimi ve demografik yapıyla doğrudan bağlantılı olduğunu görmekteyiz. Tımar sistemi sayesinde bir yandan devletin askeri ve yönetici kesiminin hizmet bedeli karşılanırken diğer yandan da ülke topraklarının ve bu topraklarda yaşayan insanların kontrol altında tutulması kolaylaştırılmıştır. Bu şekilde tarım ve toplumsal yapının birbirleriyle bağlantılı bir şekilde işleyişi sağlanmıştır.

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarına baktığımızda temel ekonomik politika doğrultusunda değişen uygulamaları görmekteyiz. Devletçi ekonomik politika izlendiği dönemlerde tarım destekleri artarken liberal dönemlerde desteklerin azaltıldığını görmekteyiz. Özellikle son yıllarda AB ve IMF doğrultusunda geliştirilen tarım politikaları, daha çok piyasa şartlarında fiyat oluşumunu sağlamak amacıyla “doğrudan gelir desteğine” yönelimi artırmıştır. Yine aynı süreçte farklı ürün gurupları için devlet bünyesinde oluşturulmuş olan kurumların özelleştirilmesi gündeme alınmıştır.

Hemen hemen her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de tarım politikaları geliştirilirken ülkenin sosyo ekonomik yapısının öncelikle dikkate alınması gereklidir. Destekleme politikalarında yapılacak düzenlemelerde hem ilgili tarım ürününün tüketim yapısının hem de üretici nüfusun ekonomik durumunun göz önüne alınması gereklidir. Özellikle son yıllarda Türkiye’de yaşanan tarım reformu sürecinde, tarım kurumları yapılandırılırken özellikle tarımsal nüfusun sosyal ve ekonomik durumunun dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye’de desteklenen tarım ürünlerinden bulunduğu bölgeye yapmış olduğu ekonomik katkı bakımından en önemlisi çaydır. Çay ürünü Türkiye’de 1940 yılından itibaren destekleme kapsamına alınmıştır. Zaten Türkiye’de günümüzde uygulanmakta olan tarım desteklemeleri 1930’lu yıllarda başlamış olup, yıllar itibariyle desteklenen ürün sayısı artırılmıştır. Kimi tarım ürünleri sübvansiyon, cazip kredi olanakları ve alt yapı yatırımları gibi uygulamalarla desteklenirken, çay için temelde uygulanan destek biçimi “taban fiyatı” uygulamasıdır.

Çay tarımı ile ilgili çalışmaların dünya üzerinde yaklaşık iki bin yıllık bir geçmişi olmasına rağmen Türkiye’de 20. yüzyılın başlarında ciddi anlamda konuyla ilgilenilmeye başlanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde çayla ilgili çalışmalara başlanılmasına rağmen 1930’lu yıllara kadar kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bu tarihe kadar çaya uygun iklim ve toprak yapısına ilişkin yapılan çalışmalar olumlu sonuç vermiş, Türkiye’de çay üretimine en elverişli ve bu anlamda alternatifi olmayan Doğu Karadeniz bölgesi tespit edilmiştir.

Doğu Karadeniz bölgesinin tarıma fazla uygun olmayan arazi ve iklim yapısı, çay üretimini, bölge ekonomisi için son derece önemli hale getirmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesinin sanayi yapılanmasına baktığımızda çay işletmeleri dışında başka sektörlerde faaliyet gösteren firma neredeyse hiç yoktur. Bölgenin balıkçılığa son derece elverişli olmasına rağmen konserve ve diğer balık ürünlerini üretebilecek donanımda tesisler mevcut değildir. Bu tespitler doğrultusunda durumu değerlendirdiğimizde, çay üretiminin bölge insanı için ekonomik değeri daha net anlaşılacaktır. Ayrıca yeşil çayın hasat edildikten sonra kısa bir süre içerisinde (1-2 gün) işlenmesi zorunluluğu gerekli

tesislerin bölge içerisinde kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum da bölge insanının istihdamına yönelik önemli bir faktör olmaktadır.

Çay mahsulünün, bölge insanı için, öneminin büyük olmasına rağmen bölgenin dağlık arazi yapısı ve mevcut arazilerin miras yoluyla bölünmesi neticesinde, ailelere düşen çay bahçelerinin iyice daralması birçok aile için çay üretimini cazip olmaktan çıkarmıştır. Bu durum Doğu Karadeniz bölgesinde mevsimlik göç olgusunun ortaya çıkmasına neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Kış aylarında bölge nüfusu yarı yarıya azalmaktadır. Yeterli çaylık araziye sahip olmayan bir çok aile çay hasatı için bölgeye gitmeyi dahi düşünmemekte, genellikle yarıcıya vermek suretiyle çayını değerlendirme yolunu seçmektedirler. Yine bir kısım aile için çay üretimi sadece kadınların uğraş alanı olmaktadır.

Çaylık arazilerin parçalı yapısı ve çaylık alanların aileleri ekonomik anlamda tatmin edecek büyüklükte olmaması ilgisizliği beraberinde getirmekte ve çaylık alanlar verimsiz hale gelmektedir. Neticede çaylık alanlardan ton başına elde edilen yeşil çay miktarı azalırken elde edilen üründe yabancı bitkilerin karışım oranı artmaktadır.

Sektörde toplu bir yapının olmayışı ve Çaykur'un da özel sektöre yakın şartlarda çalışma yaklaşımı çaylık alanların verimini artırmaya yönelik çalışmaları ikinci plana itmektedir. Yaş çay üreticisini bilinçlendirme ve yönlendirme çalışmalarının belli bir maddi yatırımı gerektirmesi özel girişimci firmaların ve aynı zamanda Çaykur'un ilgisiz kalmaları sonucunu doğurmaktadır. Çaylık alanların ıslah edilmesi ve çay veriminin artırılması için yapılacak çalışmaları daha koordineli ve verimli hale getirebilmek için kooperatifleşmeye önem verilmelidir. Yine aynı şekilde sektördeki bu ve benzeri çalışmaları koordineli bir şekilde yürütebilmek ve gerekli yönlendirmeleri yapabilmek amacıyla Çay Üst Kurulu gibi bir yapılanmaya gidilmesi faydalı olacaktır.

Çay sektöründe ilgisizliğe neden olan sorunlardan bir diğeri de kooperatif benzeri yollarla üreticilerin örgütlenememesi dolayısıyla özel sektörün dağınık yapısıdır. 1984 yılından sonra çay özel sektöre açılmış olup günümüze kadar bir çok irili ufaklı firma sektöre girmiştir. Ancak teknik bilgi ve donanım yetersizliğinden

dolayı çok sayıda firma başarılı olamamış ve bunun sonucunda çay üreticileri mağdur olmuştur.

Sektördeki dağınık yapının ve bu yapıdan kaynaklanan mağduriyetlerin giderilebilmesi için kurulması planlanan çay borsası çalışmaları bir an önce sonuçlandırılmalıdır. Bu anlamda gerekli yasal alt yapının tamamlanarak özellikle özel girişimci firmaların çay alımları ve pazarlamalarının belli yaptırımlarla denetim altına alınması gerekli görülmektedir. Dünya çay pazarına baktığımızda da, pazar hakimiyetinde etkili ülkelerin hepsinde çay borsasının olduğunu görmekteyiz. Çay piyasasında dış satışların da sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için Çay Borsası son derece önemlidir.

Mevcut yapıda bir çok firmanın pazarlama konusunda tecrübesiz oluşu sektörün gelişmesini önlemektedir. Son yıllarda reklam kampanyalarına başlayan birkaç firma bu sorunu aşmış gözükse de pazarlama sorunu üretimin her aşamasını etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir sezon boyunca işlemiş olduğu çayı satamayan firmalar çay üreticisinin ürün bedellerini zamanında ödeyememenin yanında gelecek sezon için üretimlerini kısma problemi de yaşamaktadırlar. Sonuçta da hem yaş çay üreticileri hemde çay işletmeciliği yapan sanayiciler mağdur olmaktadır. Bu sorunun çözümünde Çay Borsasının etkili bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Dünya üzerinde çay tarımı ile ilgilenen ülkelerin ihracat miktarlarına baktığımızda Türkiye'nin çay ihracatının ekonomik olarak fazla bir değerinin olmadığını görmekteyiz. Ancak Türkiye'de üretilen çayın pazarlanması ve dolayısıyla da çay sektörünün gelişmesi açısından çay ihracatı önem arz etmektedir. Çay ihracatını geliştirmek için yapılacak çalışmalar genel anlamda ekonomik bir etki yapmasa da sektörü oldukça rahatlatacaktır.

Türkiye'de çay üretiminin dar bir bölgede yapılması ve üretilen çayın büyük bir çoğunluğunun iç tüketimi karşılması ihracata yönelik çay stokunun fazla olmaması sonucunu doğurmaktadır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi mevcut sınırlar içerisinde üretimi artırabilmek ve yaş çay üreticisini rahatlatabilmek için ihracat

pazarının genişletilmesi gereklidir. Avrupa Birliği ülkelerinde çayın üretilmediğini düşündüğümüzde, Avrupa ülkelerinin, üyelik sürecinde değerlendirilmesi gereken önemli bir pazar olduğu gerçeğini gözden kaçırmamak gereklidir.

Türkiye'deki çay pazarında yaşanan sıkıntıların en önemli nedeni çeşitli yollardan ülkeye sokulan yabancı menşeli çaylardır. Ülkemizde yıllık 20 Bin ton civarında yabancı çay tüketilmektedir. Resmi kayıtlardaki çay ithalat miktarının yıllık ortalama 4 bin ton civarında olduğunu dikkate aldığımızda kayıt dışı yollarla pazara sokulan çayın sektörü tehdit edici boyutlara vardığını görmekteyiz. Bu anlamda yapılacak olan çalışmalar en az ihracata yönelik yapılan çalışmalar kadar önemlidir. Çünkü dışarıda pazar ararken kendi ülkemizdeki 20 bin tonluk bir pazar göz ardı edilmemelidir.

Çay sektöründe tartışmaya açık konulardan biri de yaş çay fiyatlarıdır. Yıllardır uygulanan taban fiyatı politikası çerçevesinde her yıl Bakanlar Kurulu tarafından yaş çay fiyatı belirlenmektedir. Sonuçta da belirlenen rakamlar ne sektördeki kuru çay üretici sanayicileri ne de çay tarımı ile uğraşan müstahsili memnun etmemektedir. Sanayici için üretim maliyetinin önemli bir kısmını oluşturan yaş çay fiyatı bölge insanının emeğinin karşılığını ifade etmesi açısından da son derece önemlidir. Çay müstahsili açısından durumu incelediğimizde yıllar itibari ile enflasyon karşısında eriyen bir fiyatlama karşımıza çıkmaktadır. Üreticilerin sarf ettikleri emek, gübre ve ulaşım maliyetlerini de hesaba kattığımızda belirlenen fiyatların tatmin edici düzeyin oldukça altında olduğunu görmekteyiz. Sanayiciler açısından olaya baktığımızda her ne kadar fiyatlar bir maliyet unsuru olsa da belli bir düzeye kadar fiyatların etkisinin fazla olmayacağı düşüncesindeyiz.

Taban fiyatı uygulamasında hem sanayici hem de üretici kesimi mağdur etmemek amacıyla 2001 yılından sonra kilo başına fiyat artı prim sistemi uygulamaya konmuştur. Ancak bu sistemin uygulamasında üreticiyi mağdur edecek sıkıntılar yaşanmaktadır. Yaş çayını parça parça farklı firmalara satmak zorunda kalan üretici kilo başına alacağı primi tahsil etmede bürokratik engeller yaşamaktadır.

Çay sektöründe yaşanan sıkıntıların aşılmasında izlenebilecek en etkili yol tüketim kalıplarına göre ürün çeşitlemesine gidilmesidir. Son yıllarda ürün çeşitlemesi için yeşil çay üretimine yönelik yapılan çalışmalar olumlu sonuçlar vermiştir. Zira kuru çay tüketimi anlamında toplum belli bir tüketim seviyesine ulaşmıştır. Bu miktarı artırmaya yönelik sarf edilecek çabalar farklı çay ürünlerinin üretimi ve tüketimine kaydırılmalıdır. Farklı aromalarla tatlandırılmış çayların üretimine ağırlık verilerek tüketim pazarı genişletilebilir. Yine aynı şekilde ülkemizde tüketim alışkanlığı fazla gelişmemiş olan kutu içinde içime hazır soğuk çay üretimi yeni bir açılım olacaktır. Pazarın genişlemesiyle yeni tesislerin kurulması da söz konusu olacak ve bölgede sanayi ve istihdamın gelişimine katkı sağlanmış olacaktır.

Çayın Türkiye'deki yetişme alanlarına baktığımızda, Doğu Karadeniz bölgesinde oldukça dar bir alanda yetişebildiğini görmekteyiz. Çayın yetişmesine uygun olmayan iklim ve toprak yapısı bakımından da farklı bölgelerde yetişme olanağı yoktur. Mevcut organik tarım çalışmaları doğrultusunda bile her hangi bir bölgede çay tarımı yapma imkanı yoktur. Bu durum bölge insanı için avantajlı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Zira "Türkiye'de çay üretimi Doğu Karadeniz bölgesinin tekelindedir." diyebiliriz.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin arazi ve iklim yapısını tarımsal ürünler açısından değerlendirdiğimizde, bölgenin alternatif ürünlere fazla elverişli olmadığını görmekteyiz. Bölgede tarıma elverişli geniş araziler yoktur. Mevcut araziler de fazla eğimli olmaları sebebiyle makineli tarıma elverişli değildir. Bunun yanında yaz aylarında aşırı nem ve yağışın olması ekonomik olarak değerlendirilebilecek bir çok tarım ürününün yetişmesine engel teşkil etmektedir. Bu çerçevede bölgeyi değerlendirdiğimizde, çay gibi bir ürünün bölgede yetiştirilmesi son derece önemlidir. Çay hem bölgenin iklim yapısına, hem de yetişmesi ve hasatında makineleşmeye fazla ihtiyaç duyulmadığından arazi yapısına uyum sağlamıştır.

Bölgenin iklim şartlarına uygun olarak Narenciye ve Kivi üretilmesi de mümkündür. Buna uygun olarak son yıllarda çaya alternatif ürün olarak kivi üretimi gündeme gelmiştir. Pilot bölgelerde yapılan üretimlerden de olumlu sonuçlar alınmıştır.

Ancak daha sonraki yıllarda kivi, çaydan farklı olarak Türkiye'nin bir çok bölgesinde yetiştirilmeye başlanmıştır. Daha elverişli ve geniş arazilere sahip bölgelerde kivi'nin üretilmesi çay bölgesinde kivi üretimini cazip olmaktan çıkarmıştır. Bunun yanında kivi üretimi teknik olarak çaydan daha zor ve meşakkatlidir.

Bu değerlendirmeler doğrultusunda bölgenin tarımsal üretim yapısına baktığımızda, çay bitkisine alternatif olabilecek bir tarım ürünü yoktur. Çay, bölgenin arazi ve iklim yapısına uygun olmasının yanında, yılın belli bir döneminde emeğe ihtiyaç duyması sebebiyle de bölgedeki mevsimlik göç olgusuyla da örtüşmektedir.

Tüm bu şartlar göz önüne alınarak bölgeye yönelik yapılması gereken çalışmaların çay ürünü üzerinde yoğunlaşmasına önem verilmelidir. Yapılacak çalışmaları koordine edebilecek ve etkili sonuçlar verebilecek uygulamalara yön verecek bir Çay Kurulu'nun kurulması faydalı olacaktır. Bu şekilde çayın bahçede yetiştirme aşamasından üretim ve pazarlama aşamasına kadarki tüm sorunlar koordineli bir şekilde ele alınıp etkili çözümler üretililecektir.

KAYNAKÇA

- AKAD, Müge, **“1945-2000 yılları arasında Türkiye’de Tarım Ekonomisinin Gelişimi ve Uygulanan Politikaların Tarım Üzerine Etkisi”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2005
- AKSÖZ , İbrahim, **Tarımsal Fiyat Politikası**, Atatürk Ün. Yay, Beylan matb. 1.Baskı, Ankara, 1973
- ATALAY, İbrahim, **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İnkılap yay., İstanbul, 2003, s.70
- AYSU, Abdullah, **Tarladan Sofraya Tarım, 1980-2002 Türkiye Tarımında Yapılanma**, Su yay, 1.Baskı, İstanbul, 2002
- BAŞER, Ali, Çaykur Çalışanı, **“Çay Sektöründe Çalışanların Maddi Durumu”** konulu görüşme, Trabzon: 15 Temmuz 2006.
- BAYRAÇ, H.Naci ve Füsün YENİLMEZ, **“Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası”**, Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005
- ÇİVİ, Halil, **Tarımsal Ürünlerde Taban Fiyatlar ve Türkiye’de Taban Fiyat Politikası**, Atatürk Ün. Yay, Erzurum, 1977
- DEMET, Muammer, <http://www.biriz.biz/cay/turkcay.htm#19631972>, 18.02.2006
- DİKMEN, M.Orhan, **Dünyada ve Türkiye’de Çay üretim ve Tüketimi**, İ.A.V. yay. İstanbul. 1986

DİNLER, Zeynel, **Mikro Ekonomi**, Ekin Kitabevi yay, 16.Baskı, Bursa, 2002, s 237-238

_____, D.P.T. Müsteşarlığı, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-83)**, Ankara, 1979

_____, DPT, “**Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Çay Sanayi Alt Komisyon Raporu**”, No:2640, Ankara, 2001

DUMAN, Mustafa, **Çay Kitabı**, Kitabevi yay, 1.Baskı, İstanbul, 2005

GÜNAYDIN, Gökhan, “**Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Sektörü: Belgelerin İzinde Bir Analiz**”, Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005

GÜNEŞ, Erdoğan ve Mevhibe ALBAYRAK. “**Çay Üretim ve Pazar Yapısının Analizi**”, Standart TSE, Aralık 2002

IŞIK, Nihat ve Ramazan UÇTU, “**Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türk Tarımı ile AB Tarımının Karşılaştırmalı Analizi**”, Demokrasi Platformu, Sayı 3, Yaz 2005

_____, İstanbul Ticaret Odası, **Çay Sektör Profil Araştırması**, İstanbul 2004

KAÇAR, Burhan, **Çayın Biyokimyası ve İşleme Teknolojisi**, Çaykur yay, No:6, Ankara, 1967

KAZGAN, Gülten, **Tarım ve Gelişme**, İst.Bilgi Üniv. Yay, 1.Basım, İstanbul, 2003

KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 11.basım
İstanbul, 2000

KİP, Ergun, **Tarımsal Ürünlerde Destekleme Fiyat Politikası**, Türkiye Z.E.Der. yay.
Ankara, 1975

ÖZYURT, Hasan, **‘Türkiye’de Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen
Gelişmeler’**, Çay Semineri, Rize, 27-28 Haziran, 1985

PAMUK Şevket ve TOPRAK Zafer, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, Yurt yay. Ankara,
1988

_____ Rize Ticaret Borsası, **Çay Raporu 1999**, Rize, 1999

SAFİ, Muhammet, **‘Osmanlı’da İlk Çay Tarımı’**, Tarih ve Düşünce, Sayı 63, Şubat,
2006

SANCAK, Tahsin, **‘2001 Yılı Türkiye Çay Sektörü Sorunları ve Çözüm Önerileri’**,
Comart Fuarcılık Ulusal Çay Kurultayı, Ankara, 9 Kasım 2001

SİLİER, Oya, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi 1923-1928**, Boğaziçi Üniv. Yay,
İstanbul, 1981

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, 6.Basım, Dergah yay, İstanbul, 2003

TELATER Nazire, **‘Türkiye’de Çay Üretim ve Pazarlanması’**, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1988

TERZİ, Necati, **Çay Sektörü Analizi**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları yayın dizisi No:4, Ankara, 2003

TEZEL, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisat tarihi**. T.V. Yurt Yay. İstanbul, 1994

_____, Trabzon Ticaret Borsası, **Çay Raporu, 2005**, www.ttb.org.tr , 25 Mart 2006

_____, TZOB, **Çay Raporu, 2004**, www.tzob.org.tr (14 Mart 2006)

URAL, Nejat., **Çay Tarım Sanayi**,. <http://www.biriz.biz/cay/caysorun.htm#>
Nuralcaypaz, 18.02.2006

YILDIRIM, Ali Ekber, **“Çay Sorunlarla Kaynıyor”**, Ekonomik Forum, Mayıs 2002

YURT, Recep, **“Türkiye Çay İklimi”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, DBCE, İstanbul, 1991

YÜCE, Ekrem, **“Çaykur 2004 Yılı Hedeflerini Gerçekleştirdi”**, RTSO, No:118, 2005

ZİHNİOĞLU, Asım, **Bir Yeşilin Peşinde**, TÜBİTAK yay, 5.Basım, Ankara, 2003

_____, **1980-1990 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Politika ve Uygulamalar**, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Araştırma Dizisi, Ankara, 1991

İnternet

<http://www.caykur.gov.tr/detay.asp>, (12.09.2005)

<http://www.doguscay.com.tr> (28.02.2006)

http://www.caykur.gov.tr/detay.asp?sayfa_id=15&detay=1, (21.03.2006)

<http://www.biriz.biz/cay/caysekyap.htm>, (25.03.2006)

[http://www.caykur.gov.tr/istatistiki bilgiler](http://www.caykur.gov.tr/istatistiki_bilgiler) (24.03.2006)

[http:// www.biriz.biz/cay/yesilcay.htm](http://www.biriz.biz/cay/yesilcay.htm), (17.03.2006)

<http://www.biriz.biz/cay>, (18.02.2006)

<http://www.die.gov.tr/gostergeler.htm>, (21.03. 2006)

[http:// www.tzob.org.tr](http://www.tzob.org.tr) (14 03 2006)

ÖZGEÇMİŞ

20.10.1979 Tarihinde Trabzon'un Of ilçesinde doğdum. İlkokulu Çukurkent ilkokulunda tamamladım. 1991 yılında Of İ.H.L.'de orta okula başladım. Orta ve Liise eğitimimi tamamlayarak 1997 yılında aynı okuldan mezun oldum. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans öğrenimine başladım. 2002 yılında aynı bölümden mezun oldum.

2003 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim dalında başladığım yüksek lisansı 2006 yılında tamamladım. Halen Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'nda Gelir Uzman Yardımcısı olarak görev yapmaktayım.

Ahmet BAŞER

BIOGRAPHY

My name is Ahmet Başer. I have born in Of village of Trabzon. I have finished ukurkent Primary School. I have graduated from OF İmam Hatip (Imam-Orator) High School in 1991. I had started to International Relations School at faculty of Politic Science in Istanbul University and I have graduated in 2002.

I had started to master program of Economic History Science at Social Science Institute in Marmara University in 2003 and I have graduated in 2006. I have been working in Income Management Presidency as Revenue Expert Assistant in Finance Department.

Ahmet BAŞER

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
AHMET BAŞER nın TÜRKİYE'DE TARIM DESTEKLEME POLİTİKALARI
VE ÇAY SEKTÖRÜ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2006
tarih ve 2006-7/11 sayılı kararı ile oluşturulan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 07.10.06

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. MEHMET EMİN OKUR

